

МИКОЛА ТРУБЛАЇНІ

Т В О Р И

**В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ**

**ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
Київ 1955**

МИКОЛА ТРУБЛАЇНІ

F-

ТВОРИ

1143.

+

Ч. 3.

~~БИБЛИОТЕКА
средней школы № 74~~

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
Київ 1955

*Упорядкування,
вступна стаття і примітки
кандидата філологічних наук
М. Сиротюка*

*Малюнки художника
В. Савіна*

*Художнє оформлення
І. Хотінка*

М. И. Зубов.

МИКОЛА ПЕТРОВИЧ ТРУБЛАЇНІ

(Життя і творчість)

Дитяча література, органічна складова частина всієї радянської літератури, пройшла славний шлях свого розвитку і стала наймогутнішою, найпередовішою дитячою літературою в світі. Народжена Великим Жовтнем, випещена Комуністичною партією, вона є могутнім засобом комуністичного виховання дітей нашої країни, засобом підготовки і мобілізації їх на боротьбу за світле майбутнє.

В радянській дитячій літературі значною мірою знайшов свій відбиток процес формування, ідейно-політичного і культурного зростання радянських дітей, роль і місце в цьому процесі комсомольських, піонерських організацій, школи, вчительства, дитячих установ та родини. Незрівнянно поширивши вузькі ідейно-тематичні рамки дожовтневої літератури, радянська література для дітей вивела дитячу книжку з кола родинно-побутових питань у широкий світ соціально-політичних проблем, важливих історичних подій далекого минулого і славного сучасного. Ось чому нашу літературу для малих часто називають великою літературою, літературою великих проблем.

Продовжуючи кращі традиції дожовтневої вітчизняної літератури, традиції революційних демократів, радянська дитяча література в центрі своєї уваги поставила тему праці, людину праці, людину — самовідданого будівника нового світу. Робітники, колгоспники, інтелігенція, радянська молодь, дітвора — ось хто герої книжок нашої літератури, адресованої малому читачеві. Кращі письменники, які пишуть для дітей, створили прекрасні образи дорослих і юних громадян Країни Рад, на яких виховуються діти не тільки нашої країни, а всього світу.

Озброєні методом соціалістичного реалізму, радянські письменники незмірно розширили коло жанрів та збага-

тили арсенал художніх засобів у творах для юного читача. Ліричний вірш, бойовий марш, поема, балада, байка, казка, оповідання, повість, роман, п'єса — всі ці форми художніх творів зайняли своє законне місце в літературі для дітей.

Досягнення, здобуті нашою дитячою літературою, зумовлені загальним розвитком культури в СРСР, піклуванням Комуністичної партії і Радянського уряду про виховання молодого покоління. Завдяки цьому піклуванню в нас виросло багато художників слова. Почесне місце серед них посідає Микола Трублаїні — один з найвидатніших українських радянських дитячих письменників.

Літературна діяльність М. Трублаїні припадає на період трьох довоєнних п'ятирічок. За 13 років своєї літературної роботи він написав близько 100 різних творів: роман «Глибинний шлях», три повісті («Лахтак», «Мандрівники» і «Шхуна «Колумб»»), 40 оповідань, дві казки, понад 40 нарисів, десятки статей і рецензій.

У творах Трублаїні відображено процес соціалістичного перетворення нашої Батьківщини, зростання її економічної, політичної та військової могутності, розвитку науки і культури. Пройняті комуністичною партійністю, пафосом соціалістичного життя, радянським патріотизмом, вони допомагали й зараз допомагають формуванню нової людини, вихованню читача в дусі комуністичної ідеології, кличуть його до самовідданого служіння народові.

Трублаїні вніс значний вклад в літературну скарбницю Радянської України. В нашу літературу він увійшов як один з найактивніших і найпопулярніших письменників для дітей та юнацтва. Більшість його творів адресована юному читачеві, в них діє радянська дітвора. Юні герої Трублаїні дуже різноманітні за своїм віком (від 5—6 і до 20 років), національним складом (українці, росіяни, якути, чукчі, ескімоси, бурят-монголи, абхазці, поляки, євреї, французи, іспанці та ін.), рівнем розвитку, нахилами до різних наук і професій. Але в усіх них письменник умів побачити те спільне, найголовніше, що характеризує радянську молодь: гарячий патріотизм, допитливість, любов до праці й творчості. Поряд з творами видатних російських письменників А. Гайдара, Б. Житкова, українських — О. Донченка, Н. Забіли, О. Іваненко, О. Копиленка книжки Трублаїні є любимими книжками нашої молоді і дітей.

В українську літературу Трублаїні вніс нові теми — теми з життя братніх народів СРСР. З його книжок читач знайомиться з народами Сибіру, Чукотки, Якутії, Камчатки, Карелії, Помор'я, Кавказу, Криму, бачить, як росте й міцніє дружба між народами Радянського Союзу.

Трублаїні ввів в українську літературу нових, майже невідомих їй героїв — штурманів, боцманів, кочегарів, юнг-комсомольців, метких мисливців та інших освоювачів далекої Півночі.

Цінним у творах Трублаїні є також те, що в них читач знайомиться з суворою Арктикою, північними водами, їх мешканцями — білими ведмедами, китами, тюленьями, моржами, — з наукою морського плавання, корабельною технікою, з шхунами, підводними човнами, льодорізами, лінкорами та ін.

Багато попрацював Трублаїні над створенням нової радянської пригодницької книжки і досягнув у цій справі значних успіхів. Його книжки — «Лахтак», «Шхуна «Колумб», «Мандрівники», «Глибинний шлях», «Хатина на кризі», «Пригоди в повітрі», «Погонич блакитного кита», «Малий посланець» — є кращими зразками творів пригодницького жанру в українській літературі.

Трублаїні вніс помітний вклад у розробку жанру художнього нарису. Він був бойовим рисовцем, справжнім майстром цього жанру. Його великі рисові книжки «До Арктики через тропіки», «Курсом норд-ост», «Людина поспішає на Північ», «Радянський прапор над полюсом» користувалися широкою популярністю серед читачів. Вони зберігають своє пізнавальне та виховне значення й зараз.

* * *

Микола Петрович Трублаїні (справжнє прізвище Трублаєвський) народився 25 квітня 1907 року в селі Вільшанці, М'ястківської волості, Ольгопільського повіту, Подільської губернії (тепер Крижопільського району, Вінницької області).

У Вільшанці, де минали дитячі роки майбутнього письменника, як і в усіх селах дореволюційної Росії, кипіла класова боротьба. Місцевий поміщик, піп, куркуль, зосередивши в своїх руках найкращі землі, нещадно висисували сільську бідноту. Щоденно кривджені, дове-

дені до відчаю столипінським «землевпорядкуванням», селяни піднімались на боротьбу проти своїх ворогів. Ця боротьба справляла на хлопчика незабутні враження, прищеплювала йому любов до народу і ненависть до експлуататорів.

Родина Трублаєвських жила бідно. Батько — простий лісоруб, мати — сільська вчителька — ледве могли, як кажуть, зводити кінці з кінцями. Важке життя змусило батька залишити родину і на кілька років поїхати на лісорозробки в Сибір.

Як розповідає мати письменника, Євгенія Яківна Трублаєвська, Микола з дитячих років був дуже рухливим, ініціативним, допитливим. Серед своїх однолітків він завжди організовував цікаві розваги та ігри.

Мати з раннього дитинства привчала хлопчика до праці й книжки. Любив він слухати казки, оповідання, байки. Опанувавши азбуку, Микола сам почав читати, захоплюючись історією, книжками про військові походи та дивовижні пригоди.

В 1915 році його віддано до Немирівської гімназії. Вчився хлопчик добре і багато читав, особливо пригодницькі книжки. Гімназії він не закінчив. Героїчні події громадянської війни, в якій робітники і селяни боронили завоювання Жовтня, захопили й Миколу. Залишивши навчання, він вирішує їхати на фронт. Правда, побувати на фронті хлопцеві не вдалося, бо, їдучи поїздом, він обірвався з приступки вагона, пошкодив собі ногу і змушений був повернутись додому.

Після переможного закінчення громадянської війни молода Радянська Країна перейшла до мирної праці. Героїка громадянської війни переростала в героїку творчих буднів.

В селі Скритське, Брацлавського повіту (сюди в 1916 році переведена на роботу мати), Микола включається в боротьбу за нове життя. Він бере участь в роботі комнезаму, в боротьбі сільської бідноти проти глитаїв, куркульства, бандитизму, церкви, організує комсомольський осередок. Під його керівництвом комсомольці борються за ліквідацію неписьменності.

Організувавши сільбудинок, Трублаїні створює бібліотеку, в якій провадилися лекції та бесіди на політичні, антирелігійні та культурні теми, влаштовувались колективні читання газет, журналів, художніх книжок.

Прагнучи до знань, він працює над самоосвітою. Ночами читає твори В. І. Леніна, художню літературу, захоплюється творами М. Гоголя, І. Тургенєва, К. Станюковича, М. Горького, Т. Шевченка, С. Руданського, Жюль Верна. До цього часу відносяться й перші літературні спроби майбутнього письменника. Потребу взятися за перо продиктувало саме життя, боротьба проти класового ворога.

Зрозумівши, що преса — серйозна зброя в боротьбі проти куркульства і церкви, Трублаїні звертається до газети, стає сількором.

Прояви куркульського саботажу проти заходів Радянської держави, шкідливі дії церкви, боротьба бідноти й середняцтва за утвердження соціалістичного ладу на селі, недоліки в роботі місцевих органів влади — все це підмічав початкуючий сількор, «списував» і надсилав до вінницької окружної газети «Червоний край», а згодом і до республіканської газети «Вісті». Місцеве куркульство, церква, всякі переродженці бачили в особі Трублаїні свого ворога. Його пробували умовити, підкупити, залякати, навіть знищити.

Ненависть Трублаїні до всього старого, любов до нового були настільки великі, що інколи виливались навіть у наївні форми. Як згадує мати письменника, він ще 14—15-річним хлопцем незлюбив своє прізвище тільки за те, що воно здавалось йому нібито панським — «пани Трублаєвські», — і домагався від батьків змінити його. Як відомо, письменник жодного слова не надрукував за власним прізвищем, а лише під псевдонімом — спочатку Гнат Завірюха, а потім — Трублаїні.

В записках «Народження сількора» Трублаїні розповідає про те, як уперше його було надруковано в 1924 році в газеті «Червоний край» і яку радість відчув він від першого успіху.

«Мені запам'ятався на все життя день 24 квітня 1924 року. Два дні по святі народження Володимира Ілліча... Вранці того дня Тимко подався на пошту за газетою. Він повернувся назад з полудня і прибіг одразу до мене...

— Ну й чортяка ж ти, Миколо, хіба ж можна було од мене таїтись?

— Що?

— На, — він простягнув вінницький «Червоний край».

Газета була присвячена 23 квітню. Заголовок передової статті був «День Леніна». А в кінці мій підпис.

Так, це була моя стаття. Першу мою замітку надруковано в газеті й надруковано передовою... Не міг вимовити й слова...

Але за хвилину, переповнений новим припливом енергії, що її принесла мені ця газета, я міцно стиснув Тимкові руки. А він, такий же бадьорий, сказав:

— Тепер газета нас знає і нам допоможе.

І газета справді допомогла — допомогла боротися, допомогла стати письменником.

Весною 1924 року родина Трублаєвських переїхала до містечка М'ястківка (зараз Городківка), що було тоді районним центром. Комсомольська організація доручила Трублаїні завідувати районним сільбудинком.

Віддавшись новій роботі, Трублаїні перетворив райсільбуд у місце масової роботи молоді. У М'ястківці широко розгортає Трублаїні свою кореспондентську діяльність. Буваючи в сусідніх селах — Високій Греблі, Горячківці, Вербці, Джугастрі, Мар'янівці, Савчино, — він зв'язується з місцевими комсомольцями, створює з них сількорівський актив, збирає матеріали про боротьбу бідноти за землевпорядкування, проти куркульства, опрацьовує їх і надсилає до «Червоного краю» та «Вістей». Газети й самі звертаються до нього за матеріалом.

В кінці 1924 року Трублаїні стає штатним співробітником, організатором роботи з периферійними сількорами «Червоного краю», а в наступному році редакція газети посилає його на Всеукраїнські курси журналістики при ЦК КП(б)У в Харкові. Навчаючись на курсах, Трублаїні водночас пише до різних газет.

Зарекомендувавши себе оперативним газетником, активним членом комсомольської письменницької організації «Молодняк», Трублаїні після закінчення курсів стає співробітником «Вістей». Тут, у «Вістях», і починається літературна праця початкуючого письменника.

В статтях та нарисах, вміщуваних у газетах, молодий журналіст розповідає про боротьбу трудящих за індустріалізацію країни, соціалістичну перебудову сільського господарства.

Все побачити на власні очі, вивчити, ґрунтовно знати те, про що збираєшся писати, — ось що характеризувало Труб-

лаїні-журналіста. Колишній секретар журналу «Молодняк» С. Ковганюк у своїх спогадах розповідає: «...Коли ми познайомились ближче, я зрозумів, що Миколі Трублаїні все життя бракувало часу. Справді, такої невичерпної енергії, допитливості, жадоби все знати, все самому побачити, дослідити і неодмінно про все це написати мені не доводилось бачити ні в кого. Але головне, що це була не просто допитливість, а допитливість, так би мовити, цілеспрямована. Його цікавило й вабило все найпередовіше, найвизначніше, що відбувалося в нашій країні».

Особливо цікавить Трублаїні життя робітничого класу. Власкор «Вістей», він часто буває на заводах Харкова, їде з групою харківських робітників до Москви, Ленінграда, знайомиться з життям та багатим досвідом найпередовіших робітничих загонів нашої країни.

Цікавить його й життя села. Буваючи в селах, він відзначає те нове, що народжується в радянському селі, показує боротьбу трудового селянства за перебудову свого життя на соціалістичний лад.

Увагу письменників, як і всього народу, в кінці 20-х та на початку 30-х років привертає до себе далека Північ, Арктика, де розгорталися великі дослідницькі роботи. З експедиціями, що відправлялися на Північ, їдуть кореспонденти газет, журналісти, письменники. В літературі появляється ряд нарисів, дорожніх нотаток, оповідань про Арктику.

Побувати в різних кінцях Батьківщини, особливо на далекій Півночі, на власні очі побачити трудовий героїзм покорителів Арктики прагне і Микола Трублаїні. Його тяг до подорожування ґрунтувався не на бажанні помандрувати, «провітритися», а на прагненні творити, служити інтересам соціалістичної держави. Саме з подорожуванням зв'язаний початок письменницької роботи Трублаїні, поява перших його великих художніх нарисів.

На початку 1928 року він, як кореспондент «Вістей», їде до Владивостока і про цю поїздку друкує у «Вістях» під псевдонімом Гнат Завірюха нариси—«Великим Сибірським шляхом» та «Листи з далекої подорожі». Наступного року здійснює два рейси на криголамах «Ф. Літке»: тропічний—з Севастополя до Владивостока—і арктичний—з Владивостока до острова Врангеля.

Криголам «Ф. Літке» мав іти з Севастополя до острова Врангеля, щоб доставити туди групу дослідників. Про-

тягом півтора місяця (22 квітня — 5 червня 1929 р.) водами Чорного, Червоного морів, Індійського океану криголам плів до Владивостока, щоб звідти вирушити в північний рейс. Кореспондент «Вістей» Трублаїні водночас виконував на криголамі обов'язки матроса.

«Так,— жартома зазначає він,— почалася моя морська кар'єра. На «Ф. Літке» я був записаний машинним учнем, але змінив свою професію на палубного матроса... Першого ж дня з 7 по 12 скріб смолу на капітанському містку, а потім мив його, поливаючи з кишки, шаруючи голяком, помелом, кавстиком та піском»¹.

Після ремонту криголама Трублаїні мав надію вирушити на ньому в подорож на Північ. Але у Владивостоку виявилось, що з семи претендентів на подорож — кореспондентів різних газет — криголам міг взяти лише одного. Та якщо інші кореспонденти погодились повернутися до своїх редакцій, то Трублаїні вирішив будь-що поїхати на Північ і поїхав.

— «Я,— розповідає він,— звернувся з проханням, щоб мене взяли за матроса, зважаючи на свій попередній морський досвід під час переходу з Севастополя до Владивостока. Але я міг бути тільки за матроса другого класу, а для полярного рейсу добирали виключно матросів першого класу та ще з умовою, щоб такий матрос одночасно був або водолаз, або пічник... На жаль, жодної з цих професій я не знав. Але якось днів зо три по прибутті до Владивостока, виявились дві вільні вакансії, що, здавалось, я міг би їх обійняти: каструльником на камбуз або запасним паровичником — паровичним днювальним... Я погодився йти паровичним днювальним»².

Подорож на «Ф. Літке» була зв'язана з чималими труднощами для всієї команди. Та труднощі не лякали Трублаїні. Він не лише звикся з своїми обов'язками і скоро добре їх виконував, але й знаходив потрібний час для іншої, не менш важливої роботи. Вибравши вільну хвилину, мандрівник працює з радистом в радіорубці, фотографує крижані поля, з капітанського містка вдивляється в безмежні простори океану, записує свої спостереження і враження до щоденника.

¹ М. Трублаїні, «До Арктики через тропіки», Рух, 1932, стор. 32.

² Там же, стор. 97.

Обмежуючи відпочинок, ночами опрацьовує зібрані матеріали, надсилає інформації до «Вістей». Короткі, лаконічні інформації його сповнені гордості за радянську Вітчизну, її людей, дихають вірою в перемогу над труднощами, в щасливий кінець експедиції.

Під час подорожування Трублаїні зібрав великий матеріал. На цьому матеріалі він написав книжку дорожніх нотаток «До Арктики через тропіки», кілька розділів якої під назвою «Великий рейс», «Водами трьох океанів» та «Морями Півночі» друкувалися в журналі «Молодняк». В 1931 році вона вийшла окремим виданням.

В липні 1930 року Трублаїні здійснює нову подорож. В цей час з Архангельська на пароплаві «Седов» вирушала наукова експедиція на Північ. Трублаїні збирався їхати кочегаром. Але на день відплиття «Седова» захворів. Довелося згодом на пароплаві «Сибіряков» наздоганяти «Седова» на шляху до Землі Франца-Йосифа. Та по дорозі Трублаїні одержав з редакції «Вістей» розпорядження повернутися до Харкова. Побувши на Землі Франца-Йосифа кілька днів, він на борту «Сибірякова» повертається додому.

Подорож на «Сибірякові» збагатила спостережливого журналіста новими матеріалами, новими враженнями, які лягли в основу його книжки «Людина поспішає на Північ».

Повернувшись з арктичної подорожі, Трублаїні їде на Правобережжя України, де тоді відбувались великі навчальні маневри Червоної Армії. У військових частинах він вивчає червоноармійський побут і пише два перші оповідання — «Біда — не біда» та «Бій за переправу» (1930 р.). Обидва оповідання присвячені показові життя та навчання Червоної Армії.

Успіхи індустріалізації країни викликали хижу лють у зовнішніх і внутрішніх ворогів радянського народу. Шкідницьку роботу розгорнули підлі найманці світового імперіалізму, члени контрреволюційної, так званої «Промислової партії», які заподіяли чимало шкоди народному господарству, зокрема в Донбасі, поставивши тут під загрозу виконання завдань третього року першої п'ятирічки. Партія і уряд повели рішучу боротьбу проти шкідників. З вересня 1930 року ЦК ВКП(б) звернувся з закликом до трудящих докласти всіх сил, щоб забезпечити успішне

виконання п'ятирічки. На звернення партії відгукнулися разом з усім народом і молоді письменники-комсомольці. Ряд молодих письменників, в тому числі й Трублаїні, виїхали в Донбас.

Прибувши на Карлівське шахтоуправління, Трублаїні працює там протягом трьох місяців, знайомиться з організацією праці на шахтах, пише ряд статей та нарисів — «Сплатити борг», «Великий секрет», «Нічний наскок», «Карлівська шахтоуправа, як вона є», — в яких прославляє ударну працю передових робітників, говорить про необхідність опанування техніки, викриває шкідників.

Літом 1931 року Трублаїні їде в далеку тайгу, де розгорталися перші розвідувальні та підготовчі роботи до великого будівництва на річці Ангари. На матеріалах поїздки він пише нариси «Третя база», «За шаманським каменем» та оповідання «Падь 37-го кілометра», які в 1933 році вийшли в світ окремою книжкою під назвою «Ангара».

Бажаючи ознайомити широкі маси трудящих з майбутнім будівництвом на Ангари, письменник на багатому фактичному матеріалі у своїх нарисах показує, що це будівництво відкриває величезні перспективи, що воно є необхідним і можливим.

Наближався другий міжнародний полярний рік — рік посиленого вивчення Півночі. До цієї важливої події разом з усіма радянськими полярниками готувався й Трублаїні. 1 серпня 1932 року криголам «Володимир Русанов» вирушив з Архангельська у Біле море. На його борту був Трублаїні. Цей раз він їхав просто як журналіст.

Під час плавання, що тривало майже два місяці, письменник щоденно вів записки, які згодом вийшли окремою книжкою під назвою «Курсом норд-ост». Ці записки являють значний інтерес як для ознайомлення з дослідженням Півночі, так і для вивчення біографії письменника. В них автор утверджує пріоритет СРСР в освоєнні Півночі, розповідає, як крок за кроком радянські люди опановують сувору Арктику, вперше в історії освоюють Великий Північноморський шлях.

Повернувшись з подорожі, уже в Харкові, письменник занотовує до свого щоденника:

«Сьогодні опубліковано телеграму, що «Сибіряков» вийшов на чисту воду... Значить, уперше в історії Великий Північно-східний морський шлях пройдено за одно літо.

День цілковитого завоювання цього шляху наближається».

Миколу Трублаїні вабив до себе найдаальший північно-західний край нашої Батьківщини — Кольський півострів, де провадилися перші розробки виявлених величезних запасів апатитів. В листопаді 1932 року він їде в Карелію та на Кольський півострів. Наслідком цієї поїздки була нова книжка дорожніх нотаток «На Півночі».

Численні подорожі, здійснені Трублаїні, мали важливе значення для творчого зростання письменника. Великі перспективи, що відкривалися освоєнням Півночі, невичерпні багатства маловідомого краю, боротьба учених і моряків за вивчення і опанування Арктики — все це було вдячним матеріалом для показу нашого «прекрасного, неповторного часу», наших людей — творців життя нового, — для виховання молодого покоління. Суворі Арктика, боротьба за освоєння її стали темою ряду творів Трублаїні, а радянські люди — покорителі Півночі — героями цих творів.

Значну творчу активність проявляє Трублаїні уже в перші роки своєї літературної роботи. Протягом двох років (1933—1934) він написав тринадцять оповідань, дві книжки дорожніх нотаток, а в 1935 році видав свою першу пригодницьку повість «Лахтак».

Переважна більшість творів Трублаїні цього періоду присвячена Півночі. Значення їх полягає в тому, що вони відбивають героїку творчих буднів радянських людей, зміцнення дружби між народами СРСР, формування нової людини, нової соціалістичної ідеології. Вони принесли Трублаїні славу популярного дитячого письменника.

Ці твори Трублаїні, зокрема оповідання, міцно зв'язані між собою. Їх об'єднує одна тема — боротьба радянських людей за опанування далекої Півночі, одна ідея — перемога соціалістичного ладу на далеких окраїнах СРСР, зміцнення дружби між народами нашої країни, наявність у них одних і тих же персонажів тощо. Самостійне й закінчене кожне окремо, вони однак доповнюють одне одного.

Такий тісний зв'язок не є випадковим, бо його письменник домагався свідомо. Відомо, що він навіть мав намір об'єднати всі ці оповідання в одну повість про Північ, але не здійснив свого наміру, мабуть, тому, що така повість була написана — «Лахтак».

І все ж при наявності тісного зв'язку оповідання Трублаїні про далеку Північ можна умовно поділити на дві тематичні групи: 1) оповідання про боротьбу за вивчення та опанування Арктики, 2) оповідання про життя народів далекої Півночі.

В оповіданнях першої групи — «Володька Рибалка», «Оповідання боцмана», «Берег невідомого острова», «Лови білого ведмедя», «Морем плив тюлень», «Погонич блакитного кита», «З півночі мчав ураган», «Хатина на кризі» — письменник знайомить читача з тим, як відважні радянські мореплавці, вчені, льотчики, мисливці, перемагаючи неймовірні труднощі, день за днем, крок за кроком пробиваються в раніш недоступні для людини райони суворої Арктики, вивчають, опановують їх.

Найважливішим своїм завданням Трублаїні вважав мобілізацію підростаючого покоління на боротьбу за побудову комунізму, пропаганду серед юнацтва любові до праці, героїзму, відваги. «Моя мета, — писав він, — запалити юних читачів бажанням стати дослідниками Арктики, моряками, що не бояться штормів, авіаторами, що зуміють повести літаки на тисячокілометрові віддалі, інженерами і вченими, що дізнаються про всі таємниці природи і переможуть всі стихії»¹.

Виходячи з цього завдання, Трублаїні вже в своїх ранніх творах прагне розкрити перед юними читачами красу соціалістичної праці, романтику творчих буднів, романтику боротьби за освоєння Арктики, показати героїв цієї боротьби, змалювати їх образи настільки яскравими і привабливими, щоб вони могли притягнути увагу дитини, сподобатися їй, спонукати її до наслідування.

Досягнення поставленої мети Трублаїні добивався шляхом підкреслення у характерах своїх персонажів провідних, визначальних рис: любові до праці, мужності, витривалості, терпеливості у боротьбі з труднощами. Хай деякі герої оповідань про Арктику змальовані молодим письменником не досить повно, але читач завжди відчує наявність у їх характерах названих рис і захопиться ними.

¹ «Дамо дітям книжку, що кличе до боротьби і перемоги» — листівка-звернення до письменників Харківської Центральної бібліотеки юного читача. Дитвидав, 1934, стор. 4.

Допитливим, відважним бачимо ми героя кількох арктичних оповідань Андрія Бойчука, який від комсомольця-матроса, що вперше потрапив до Арктики («Оповідання боцмана»), виростає в мужнього штурмана — дослідника Північного полюса («Хатина на кризі»). Героїчна поведінка цього моряка під час шторму-урагану настільки захоплює іншого героя названих оповідань Володю Велетню, що він в кінці оповідання «З півночі мчав ураган» вигукує: «Коли виросту, буду моряком і боротимусь за перемогу над Арктикою».

Такими ж настійливими і безстрашними людьми постають перед читачем матрос Крига, мисливець Попадай, зоолог Нахавадусі («Лови білого ведмедя»), матрос Арсенько Гілка («Берег невідомого острова»).

Привабливі і юні герої арктичних оповідань Трублаїні. Вони — допитливі підлітки: українець Володя Велетень, якут Оротук, чукча Темар — цікавляться Арктикою, мріють про власну участь у боротьбі за вивчення недоступного Північного полюса і знаходять у собі сили для здійснення заповітних мрій.

В другій групі оповідань — «Малий посланець», «Вовки гоняться за оленями», «Крила рожевої чайки» — письменник знайомить юного читача з життям народів далекої Півночі — чукчів, якутів, ескімосів, — показує, як завдяки турботі Радянської держави на найвіддаленіших окраїнах нашої Батьківщини відбувається процес руйнування старого, напівдикунського і складання нового, соціалістичного побуту, як у цьому грандіозному процесі виростала нова людина з комуністичною ідеологією, як складалася, кріпла й міцніла дружба між народами СРСР. І в цих оповіданнях Трублаїні змалював привабливі образи юних героїв — носіїв нової ідеології, які можуть служити зразками для наслідування малому читачеві.

Повістю «Лахтак» Трублаїні завершив роботу над темою далекої Півночі. В цьому творі письменник виразно намалював широку картину боротьби мореплавців і вчених нашої країни за дослідження, освоєння суворої Арктики. В описі боротьби команди радянського судна «Лахтак» проти крижаного полону, під час ремонту пошкодженого стерна, гасіння пожежі, відвідування невідомого острова, спортивного змагання, дозвілля та ін. втілено життєвоправдиві, типові моменти з складної, сповненої труднощів і романтики роботи мужніх дослідників північ-

них водяних просторів. Через показ взаємин представників «Лахтака» з екіпажем норвезької шхуни «Ісбьорн» розкрито морально-політичні якості людей двох світів — соціалістичного і капіталістичного.

Уважне вивчення письменником життєвого матеріалу, набутий під час роботи над оповіданням досвід зумовили успіх повісті: на відміну від оповідань, де образи позитивних персонажів вимальовуються хоча й привабливими, але все ж таки силуетами, тут вони виступають виразніше окресленими індивідуальностями, яких не можна забути чи переплутати. Спокійний і водночас рішучий штурман-комуніст Кар, залізна воля якого зцементовує команду «Лахтака» і веде її на боротьбу з труднощами; досвідчений і витривалий, з неповторною біографією мисливець Вершомет; невтомний трудівник, чорнороб науки гідролог Запара; завжди бадьорий, захоплений юнга-комсомолец Стьопа Черлак; зовні суворий, мовчазний, але здатний до самопожертви заради інших кочегар Павлюк; буркотливий і турботливий боцман Лейте; безжурний жартун і дотепник механік Торба — такі позитивні персонажі повісті, що всебічно представляють собою славу сім'ю радянських ентузіастів освоєння Арктики. Гаряча любов до матері-Вітчизни, здруженість, взаємопідтримка, глибока людяність, власна відвага — от що характеризує їх при всій відмінності характеру кожного зокрема, от що є джерелом їх сили, запорукою успіху.

Водночас серед радянських дослідників зустрічаються й такі, як троє дезертирів Аксенюк, Попов і Шор, які в найскрутнішу для лахтаківців годину обікрали своїх товаришів і серед ночі втекли з затисненого кригою пароплава. Слід однак вказати, що образи трьох дезертирів недостатньо розроблені письменником.

У повісті Трублаїні вдалися образи людей буржуазного світу — представників норвезької шхуни «Ісбьорн», особливо шкіпера Ларсена та гарпунника Олаунсена. На розкритті поведінки цих персонажів, їх політичних і моральних переконань, їх рівня розвитку письменник показав, як по-руїнницькому, спотворююче діє капіталістична система на людину, вбиваючи в ній всякі людські почуття, справжнє розуміння і відчуття людського щастя.

Уже знайомство з ранніми творами дає можливість зробити деякі висновки про художні особливості, про стиль Миколи Трублаїні.

Форма оповідань та повісті «Лахтак» допомагає глибшому розкриттю їх змісту. В основі арктичних оповідань і повісті лежить матеріал про героїчну боротьбу за підкорення Арктики, в них діють волюві й мужні натури. Відповідно до цього сюжет більшості творів Трублаїні розгортається в прискороному темпі, в піднесено-романтичному дусі. В самій будові твору, в манері викладу, мові, побудові речень відчувається героїчний дух, особливості суворой, примхливої Арктики, її природи, клімату. Взяти хоча б оповідання «З півночі мчав ураган». Збурений, звихрений океан, громади криг, грізний рев хвиль і завивання вітру, тривожне скрипіння мачт, стійкість і героїзм людей вдало передаються тут мовно-стилістичними засобами. В оповіданні події налітають бурхливо, наперейми, мова уривчаста, речення короткі.

Ось, наприклад, які тривожні радіограми приймає антена приймача Володі Велетня і як наперебій, каскадами громадаються вони: «Говорить Земля Франца-Йосифа... Говорить шхуна «Лахтак».

Полярна ніч. Попали в ураган... Тисячотонні хвилі падають на шхуну. Хвилі заливають капітанський місток. Щогли, палуби, борти обмерзають кригою...

Говорить пароплав «Морський кінь».

Перемагаючи шторм, наближаємось до порту».

«Автор, що йде в дитячу літературу,— писав О. М. Горький у статті «Про теми»,— повинен урахувати всі особливості читацького віку. В противному разі у нього вийде книга, позбавлена адреси, не потрібна ні дитині, ні дорослому»¹. Уже ранні твори Трублаїні свідчать про те, що він наполегливо працював над тим, щоб виконати це завдання — забезпечити своїм творам адресу. Справі полегшення розуміння і сприймання книжки юним читачем він підпорядковує все — доступність теми, простоту викладу, захоплюючий сюжет, прості, короткі речення, виразні й зрозумілі порівняння, чіткі, промовисті заголовки, які зосереджують, приковують увагу малого читача до подій і людей, інтригують його.

Взяти хоча б оповідання для дітей молодшого шкільного віку — «Волохан», «Погонич блакитного кита», «Малий посланець». Вони відзначаються перш за все доступ-

¹ М. Горький, Літературно-критичні статті, Київ, 1951, стор. 437.

ністю теми, що лежить в їх основі — дружба дитини з собакою, полювання, допомога дитини хворій матері, — простотою сюжету, в якому розгорнена одна або дві-три невеличкі події, ясністю викладу, поділом на маленькі розділи з інтригуючими заголовками, простими, короткими й чіткими реченнями.

Ось уривочок з «Малого послання»:

«У хлопчика Тайо була маленька сестричка. Хлопцеві вона дуже подобалася. Таке маленьке дівчатко-крихітка. Тайо мав і старшу сестру. То велика сестра, їй аж чотирнадцять років. Звалась вона Анка. Тайо ж було лише вісім років.

Тайо та Анка — чукчі. Вони жили в наметі, який називають ярангою».

В подібній манері написані всі оповідання Трублаїні для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. В оповіданнях, адресованих маленьким читачам, письменник чіткими й частими заголовками, так би мовити, перекладає увагу читача, акцентуючи основну думку. У нього кожне речення, слово несе в собі якусь нову думку, рухає дію, розвиває сюжет.

В нарисах і оповіданнях Трублаїні першої половини 30-х років знайшли своє відображення ті величезні соціально-політичні, економічні й культурні зміни, що відбувалися в житті найвіддаленіших північних народів, знайшов своє художнє втілення процес складання, зміцнення дружби народів СРСР. В цьому полягає цінність, пізнавальне та виховне значення кращих з розглянутих творів, в цьому виявилася велика перемога молодого письменника.

Микола Трублаїні не шкодував ні часу, ні сил, щоб допомогти партії у вихованні підростаючого покоління. Досягненню поставленої мети він підпорядкував не лише свою творчість, але й практичну роботу серед дітей. Ця робота заслуговує на те, щоб про неї бодай коротко розповісти.

В середині 30-х років розгортається діяльність М. Трублаїні в Харківському Палаці піонерів, діяльність, яка вписала дуже цікаву сторінку як в історію Палацу, так і в біографію письменника.

В цей час увагу всієї країни прикував до себе славетний екіпаж криголама «Челюскін». За героїчною епопеею челюскінців, за діями відважних льотчиків, які врятували

з арктичної крижини пасажирів затонулого корабля, з захопленням стежила молодь. Школярі вслухалися в повідомлення радіо, вчитувалися в газети, гаряче сперечалися між собою, влаштовували ігри в «челюскінців». Почавши працю в 1934 році в Палаці, Трублаїні одразу помітив захоплення дітвори челюскінцями і зумів спрямувати їх кипучу енергію в корисне русло. Бувалий мандрівник і досвідчений полярник, він проводить серед піонерів бесіди про Арктику, історію її відкриття, про найвидатніших мандрівників до Північного полюса.

Не зупинятися на досягнутому, не перетворювати на штамп знайдені форми виховної роботи, безперервно шукати нових, дійовіших форм — це була та риса характеру Трублаїні, що, як магніт, притягала до нього дітей. Одні бесіди не задовольняли письменника, йому хотілося знайти такі форми роботи, які змогли б найбільше активізувати піонерів, заохотити їх самих вивчати Арктику, полюбити її. Коли челюскінці повернулися до Москви, Микола Трублаїні задумав і здійснив поїздку делегації харківських піонерів до столиці.

Зустрічаючись з відомими полярниками, піонери Харкова пообіцяли їм організувати в себе клуб дослідників Арктики. Свою обіцянку вони виконали: в 1934 році при Харківському Палаці піонерів був організований перший в СРСР клуб юних дослідників Арктики. Організатором і творцем клубу був Трублаїні. В обладнанні клубу, плануванні та регулюванні всієї його навчально-виховної роботи виявилися блискучі організаторські й виховательські здібності письменника, його кипуча енергія, багата фантазія. Клуб став серцем Палацу піонерів.

Робота клубу юних дослідників була пронизана виховними моментами. В клубі працював ряд секцій чи гуртків, більшість з яких мала свої спеціально обладнані кабінети-лабораторії: штурманів, льотчиків, зв'язківців, географів, топографів, геологів, гідрологів, зоологів, метеорологів. В секціях провадилась робота-навчання. Все це робилося оригінально, свіжо, захоплююче.

Уже повиростали вихованці Трублаїні, кожен з них знайшов свою дорогу в житті: молодші навчаються в інститутах, старші позакінчували школи і працюють на практичній роботі — капітанами, льотчиками, командирами Радянської Армії, інженерами, дослідниками Арктики, вчителями та ін. У спогадах вони з радісним хвилюванням

розповідають про свої дитячі роки, дорогий для них клуб, любимого свого вихователя і друга — Трублаїні.

«Микола Петрович,— зазначає в своїх спогадах один із членів клубу,— був не лише другом і керівником наших забав, він щоденно вимагав від нас поширення свого світогляду. Він не любив тих, хто як-небудь ставився до справи. Він завжди був присутнім на заняттях гуртків, слідкував за щоденниками, влаштовував нам серйозні екзамени. І вічно знаходив такі назви заторчок і бухточок, про які ми вперше чули, і хотів, щоб ми всі знали».

З піонерами та школярами Харкова Трублаїні часто влаштовував цікаві ігри. Вони провадились переважно на околиці або за кілька кілометрів від міста. Тут напружено працювали всі секції, практично застосовуючи теоретичні знання з своєї «арктичної» спеціальності. Одну з таких багаточисленних ігор Трублаїні описав у нарисі «Маленькі седовці» (1940). Не обмежуючись іграми на околицях Харкова, письменник організовував піонерські ігри далеко за межами міста і навіть республіки.

Під час зимових канікул 1934—1935 навчального року він організував першу піонерську експедицію в Заполярне коло. Про цю чудову експедицію Я. Гримайло написав книжку «Дивний криголам». Опис її залишив і Трублаїні в нарисі «За полярне коло» (1935). Експедиція була організована зразково, вона принесла багато користі її учасникам.

В спогадах про цю експедицію, про роботу Трублаїні як керівника експедиції Я. Гримайло говорить:

«Я був учасником цієї експедиції як спеціальний кореспондент піонерської газети «На зміну». У той час з новою силою розкрився переді мною образ Миколи Петровича — радянського письменника, чудового організатора, щирого друга дітей. Мені хотілося побувати в Заполяр'ї, побачити північне сяйво, Північне море, що ніколи не замерзає, але тривожила думка, чи не буде надто неспокійною ця мандрівка в товаристві галасливих дітлахів.

Микола Петрович сказав:

— Бешкетують діти там, де погано з ними поведуться. І він мав рацію.

Протягом десятих днів я з любов'ю споглядав цю людину з серцем хлоп'яти, невтомною енергією витівника, чулою душею батька, щирістю відданого друга, проник-

ливим розумом вихователя, спостережливим оком письменника.

Про бешкетування дітей не було й мови. Адже навколо кипіла така захоплююча робота, що й доби мало було для неї... Географи описували місцевість, геофізики провадили метеорологічні спостереження, штурмани ставали на вахту і стежили за курсом «криголама», а художники і літератори готували нові стіннівки, писали щоденники. Було весело й цікаво. Здавалося, це не подорож, а якийсь своєрідний концерт, диригентом якого був талановитий майстер Микола Петрович.

Подібні експедиції Микола Трублаїні організовував і пізніше — на Кавказ, у Крим, навколо Шпіцбергену, на Нову Землю. Мандрівки були корисними і для дітей і для їх організатора. Вони поширювали світогляд дітей, збуджували їх потяг до практичної діяльності, науки, фантастики. Письменник вивчав ті краї, народи, про які писав, вивчав своїх героїв і читачів.

Харківський клуб юних дослідників Арктики зіграв значну роль у збудженні інтересу дітей республіки до Арктики, моря, він став повчальним зразком до організації таких клубів в інших містах країни.

Наче звітуючи перед громадськістю про роботу клубу, Трублаїні в 1940 році в нарисі «Маленькі седовці» писав:

«Шість років існує в Харкові клуб юних дослідників Арктики. За цей час півтори тисячі школярів Харкова працювали в цьому клубі... Юні дослідники зустрічалися з челюскінцями, папанінцями та іншими завойовниками Арктики, у них в клубі бували... полярні льотчики і дослідники, начальники арктичних островів».

Робота в Палаці піонерів була не єдиною формою зв'язків Трублаїні з дітьми та впливу на неї. Енергійний і винахідливий, письменник відшукує багато інших форм і засобів, щоб бути ближче, міцніше, постійно зв'язаним з дітьми.

Трублаїні підтримував листування з своїми читачами. Він одержував листи від цілих шкільних колективів і окремих учнів багатьох міст та сіл України і відповідав їм. В листах читачі висловлювали свої погляди на прочитані книжки письменника, свої побажання. На жаль, це листування загинуло під час війни.

Трублаїні використовував горьковський досвід звертання до юних читачів через пресу. В 1936 році бібліотека

Харківського Палацу піонерів видала невеличку брошуру під назвою «Листи письменників до читачів», в якій надруковано лист Трублаїні до читачів під назвою «Від мандрівок по книжках до справжніх радянських експедицій».

Цей лист становить значний інтерес, бо він проливає світло на творчу лабораторію письменника, показує, як уважно прислухався він до голосу читача, його запитів, інтересів, думок і почуттів.

Важливою формою зв'язку письменника з дітьми були читальні конференції при харківських дитячих бібліотеках, літературні вечори та зустрічі з учнями в школах. Зв'язок Трублаїні з харківськими школами є досить повчальним. Він носив не випадковий характер, а був постійним і переростає у тісну дружбу між письменником та читачами.

Як розповідає дружина Трублаїні, Ніна Володимирівна Кочина, юні друзі письменника щоденно бували у нього. Він приймав їх з радістю, завжди зацікавлюючи хорошою книжкою, тільки що задуманим оповіданням, якоюсь новиною з Арктики, кросвордом, ребусом.

Трублаїні часто бував на літературних учнівських вечорах. Вони проводилися, як захоплююча гра. Гра була тут тією формою, яка робила вечір масовим та активізувала його учасників. Про один з таких літературних вечорів-ігор розповідає Трублаїні в згадуваному листі до читачів.

«Надвечір подзвонив телефон,— пише він.— Мене повідомили, що наукова експедиція, яка на пароплаві «Ляхтак» йде до Таймирського півострова, влаштовує вечір, присвячений моїм літературним творам. Начальник експедиції і капітан просили мене прибути на цей вечір. Тому що «Ляхтак» перебував на траверсі мису Канінніс і виходив у Полярне море, вони вислали за мною літака...

За півгодини двоє хлопців заходили до кабінету. Це були пілот і помполіт. Вони повідомили, що Полярне море починається на Москалівці (район Харкова), а пароплав «Ляхтак» — це 74 школа.

Той вечір провів я на їхньому «пароплаві» в колі моряків та співробітників полярної експедиції. Це були учні від 5-х до 9-х класів. Вони організували експедицію по книжках і встановили по радіо зв'язок з полярниками, які зимують на мисі Челюскін¹.

Вечори Трублаїні в школах носили характер неофіцій-

¹ «Листи письменників до юних читачів», Харків, 1936, стор. 4.

них зустрічей. Це були зустрічі ширих друзів. Цікаві ігри переростали в ділові бесіди між письменником і читачами.

Юні читачі не тільки висловлювали свої думки з приводу прочитаних творів письменника на літературних вечорах. Вони робили й письмові зауваження, з яких у бібліотеках та школах монтувалися цілі альбоми. На жаль, більшість таких альбомів — збірок рецензій читачів — загинула під час Вітчизняної війни. В архіві письменника зберігається лише два альбоми: альбом, зроблений 3-ю районною дитячою бібліотекою м. Харкова під назвою «Наші думки про твори Трублаїні», та альбом, зроблений бібліотекою середньої школи № 54.

* * *

Розквіт творчих сил Трублаїні припадає на роки завершення побудови соціалізму в нашій країні, роки боротьби Радянського Союзу проти війни, яку намагалися розпалити імперіалісти. Цей період ознаменувався успішним виконанням другої та перших років третьої п'ятирічки, ростом морально-політичної єдності народів СРСР, з одного боку, наростанням загрози нової війни — з другого. Саме життя, політичні події вирішально впливали на всю радянську літературу.

В другій половині 30-х років значно розширюється тематика книжок Трублаїні. Поряд з темою мирної праці все більше місця в його творах посідає тема оборони країни, поширюється й поглиблюється показ дружби народів СРСР, життя радянських дітей, піонерської дружби. Збільшується жанрова різноманітність творів письменника. Поряд з нарисом та оповіданням, які займали головне місце в перші роки літературної діяльності письменника, він все більше приділяє уваги повісті та романові, працює над казкою. В ці роки Трублаїні вносить значний вклад в розробку української пригодницької повісті та науково-фантастичного роману.

Протягом 1936—1938 рр. Трублаїні написав п'ять оповідань, кілька нарисів, у яких розповідається про очолену ним подорож піонерів на південь країни за маршрутом Харків—Севастополь—Одеса—Харків.

На основі матеріалів цієї подорожі письменник створює пригодницьку повість «Мандрівники», друкує в журналі «Піонерія» свою третю пригодницьку повість «Лебединий острів».

Особливе місце в біографії Трублаїні займає 1939 рік, коли письменник вступив до лав Комуністичної партії. В цей рік він уперше виступив з творами у нових для нього жанрах — наукової фантастики та казки: друкує в журналі «Знання та праця» науково-фантастичну повість «56-а паралель»; для дітей дошкільного віку, крім двох оповідань — «Туман» і «Цяцька», — пише казку «Мандри Закомарика».

Трублаїні стає все вимогливішим до себе. Упертою працею над образами, поглибленим розкриттям їх психології, мотивацією їх вчинків, роботою над мовою домагається він високої майстерності, збільшення пізнавальної та виховної сили своїх творів. Незважаючи на захоплені відгуки читачів про повість «Лебединий острів», письменник і далі працює над нею. Доробка була значною. Змінено не тільки окремі сюжетні ходи, зазнала змін навіть доля одного з головних героїв твору — Люди Ананьєвої. В 1940 році повість «Лебединий острів» видана під новою назвою «Шхуна «Колумб».

В 1940 році Трублаїні виступає з рядом статей та рецензій про виховання дітей, роботу дитячих установ, про дитячу періодику, про літературу для дітей — «Нотатки про Палаці піонерів», «По сторінках дитячих журналів», «Нові книжки для дітей», «Повісті для школярів». Ці статті становлять значний інтерес, в них викладено погляди письменника на літературу взагалі, і на дитячу зокрема, її завдання, специфіку та ін. З них видно, як активно боровся він за зміцнення обороноздатності нашої країни, за збереження миру, як використовував усі засоби для підготовки молодого покоління до оборони соціалістичної Вітчизни.

Говорячи про необхідність готувати молоде покоління до оборони Батьківщини, Микола Трублаїні сам активно працював над виконанням цього завдання, докладав усіх зусиль, щоб познайомити нашу дітвору з технікою, яка відіграватиме важливу роль у майбутній війні.

За два місяці до нападу гітлерівців на нашу країну Трублаїні друкує в журналі «Піонерія» нарис «Війна на морі», в якому, посиляючись на багато фактів з історії, на свіжі факти другої світової війни, показує, що сучасна війна є дуже складною і без знання техніки не можна перемогти ворога.

Творчість М. Трублаїні другої половини 30-х рр. присвячена розробці в основному двох провідних тем дитячої літератури того часу: життя дітей Країни Рад і боротьба радянських людей за зміцнення економічної і воєнної могутності нашої соціалістичної Вітчизни, за утвердження миру і дружби між народами.

В ряді оповідань та повісті «Мандрівники» письменник показує життя дітей країни соціалізму, їх високі морально-політичні і етичні якості, змальовує яскраві образи життєрадісних, трудолюбивих школярів та малюків. Так, в оповіданні «Мешканець Ліщинівської протоки» ми бачимо трьох допитливих учнів-юнатів Шуру, Славу і Бориса, які здатні не тільки до фантазування, але й до наполегливої праці в ім'я здійснення своєї фантазії, які підносяться до усвідомлення суспільної значимості своєї праці.

Такими ж привабливими постають перед читачем образи напрочуд хоробрих, здатних до самопожертви маленьких героїв з оповідань «Шамба» і «Син мисливця». Угледівши, що людям, вутленький човник яких шалено кидали хвилі, загрожує загибель, юний абхазець Шамба з ризиком для власного життя кидається у збурене море і рятує їх. Маленький камчадал Кость Пургін, рятуючи власне життя і життя невідомої йому жінки та її доньки, протягом трьох діб веде боротьбу проти розлютованого ведмеда — і перемагає.

Значний інтерес становить цикл оповідань під назвою «Пригоди в повітрі». Цей цикл особливо цікавий тим, що в ньому Трублаїні вперше у своїй творчості зробив спробу розкрити біографію своїх юних героїв, показати процес формування їх характерів. Головна героїня оповідань Гандзя Голубка проходить шлях від дворічної дівчинки, якій довелось пережити аварію літака («Дівчинка під парашутом»), юного моделіста і натураліста, активного члена аероклубу («Таємнича модель», «Друзі», «Пригоди в повітрі») до пілота-винищувача, що зірко охороняє кордони Батьківщини («Над скелястими шпильями»). Таке послідовне розгортання біографії героїні допомогло письменникові показати процес формування, процес складання її характеру — типової представниці нашого юнацтва.

У більшості творів Трублаїні діють діти шкільного віку — учні. Найповніше, найвиразніше картина життя радянських школярів намальована письменником у повісті

«Мандрівники». Ця повість була відповіддю українського письменника на заклик О. М. Горького написати для дітей книжки, які б допомагали їм у «розумінні шкільної науки», знайомили б «їх зі старою дійсністю, зруйнованою батьками, з новою дійсністю, яку творять батьки для дітей», з просторами, природою, багатствами нашої неосяжної країни. В повісті «Мандрівники» багато цінного пізнавального матеріалу з різних галузей науки: історії, географії, ботаніки, техніки, етнографії, палеографії, причому переважна більшість цього матеріалу вдало включена автором у художню тканину твору.

Сюжет повісті не вигаданий, в його основу покладені справжні події. Співпадає не тільки маршрут мандрівки героїв повісті з маршрутом, яким водив своїх юних друзів Трублаїні по Чорноморському побережжю, але й багато окремих епізодів. Проте повість «Мандрівники» не проста хроніка учнівської екскурсії, а літературне полотно, в якому письменник, використавши конкретні життєві факти, піднісся до їх типізації, до художнього узагальнення.

Особливо хвилюють образи повісті. Підлітки-учні Марко Рудий, Вася Чиж, Ванда Врублевська, Зоя Бульба, хоч і недостатньо індивідуалізовані, всебічно і правдиво представляють собою юне покоління країни соціалізму. Допитливими і кмітливими, відважними і дружними, людяними і ввічливими — ось якими є юні герої твору. Щоб переконатися в тому, як вдало Трублаїні передав допитливість своїх мандрівників, досить пригадати заповнену учнями під час шкільного вечора анкету «Чого ти найбільше бажаєш», або розмову Марка і Васі з провідником вагона з приводу довідника для пасажирів, або, нарешті, ту силу-силенну запитань, якими мандрівники засипають свого керівника Гансена та різних екскурсководів. Привабливим, колоритним змальовано в повісті Гансена — вдумливого, строгого вихователя, невтомного витівника і щирою друга дітей. В цьому образі ми пізнаємо багато рис, властивих самому Трублаїні.

Повість «Мандрівники» користується широкою популярністю серед юних читачів, про що свідчать їх відгуки: «Книгу «Мандрівники» не можна читати спокійно, — писали учні шостого класу Харківської школи № 54. — З величезною увагою читали ми оповідання Ванди про її життя, про те, як загинула її мати і вона залишилась на руках

молодого штурмана — брата загиблого капітана. Нам також сподобалось багато пригод, що сталися під час екскурсії по узбережжю Чорного моря. З величезною радістю читали ми те місце, де Ванда зустрічає свого брата».

Як уже зазначалось, важливе місце в творчості Трублаїні другої половини 30-х років, як і в усій радянській літературі того часу, посідає тема оборони соціалістичної Батьківщини, боротьби прогресивних сил світу проти чорних сил імперіалізму, фашистської реакції. На ці теми Трублаїні написав ряд оповідань — «Сорочка капітана Хозе Індалего», «В океані», «Капітан Брон», «Лоцман», «Рибалка з «Альбатроса», повість «Шхуна «Колумб» та роман «Глибинний шлях». Названі твори є своєрідним документом епохи, вони допомагають читачеві скласти уяву про те, як імперіалісти розв'язали другу світову війну, що принесла стільки горя і жертв людству, як радянські люди боролися проти війни, як вони готували свою країну до оборони.

Оповіданням «Сорочка капітана Хозе Індалего» Трублаїні відгукнувся на героїчну боротьбу іспанського народу в 1936 р. проти зовнішніх поневолювачів — німецько-італійських фашистів. Письменник передав небачений героїзм борців за республіку, за свободу і незалежність своєї країни, участь у цій боротьбі дітей. Це оповідання, як і оповідання «В океані», сповнене ненависті до імперіалістичних загарбників.

В оповіданні «Капітан Брон» змальовано визволення західних областей України і Білорусії в 1939 році з-під влади польської шляхти. Значення цього оповідання полягає не тільки в його спрямованості проти фашистської агресії, але й у тому, що в поведінці безіменного санітара та капітана Брона, в їх ставленні до визволених людей Трублаїні правдиво передав, правильно завбачив ту визвольну місію Радянської Армії, яка зі всією повнотою виявилася в роки Вітчизняної війни і знайшла своє образне втілення в багатьох творах нашої літератури.

Своїми творами Трублаїні кликав радянських людей до самовідданої праці для зміцнення обороноздатності Вітчизни, до непримиренної боротьби проти всіх тих, хто намагався послабити цю обороноздатність. В його творах читач знаходить високі зразки такої праці й боротьби, як форми вияву патріотизму громадян Країни Рад. Головний

герой оповідання «Лощман», пастух з риболовецької артїлі, комсомолец Федь Остапчук, виявивши шпигуна, сповіщає прикордонну заставу і допомагає прикордонникам зловити його. Дорослі і юні герої повісті «Шхуна Колумб» ведуть довгу і вперту боротьбу проти шпигунів та диверсантів.

Повість «Шхуна «Колумб» стала вершиною творчості Трублаїні, одним з найкращих творів радянської літератури пригодницького жанру довоєнних років. Популярність, яку завоювала «Шхуна Колумб», не випадкова. Це закономірний наслідок зростання письменника, опанування ним методу соціалістичного реалізму, наслідок величезної роботи над твором. Я. Гримайло у спогадах свідчить, як наполегливо працював Трублаїні над повістю. Він, пише Я. Гримайло, «вивчав всю техніку мореплавства, починаючи від звичайнісінького човна і кінчаючи найпотужнішим і найновішим лінкором, їздив у порти, знайомився з життям моряків, сам побував на воді і під водою, у підводному човні і навіть у скафандрі водолаза».

Повість «Шхуна «Колумб» сповнена пафосу соціалістичної праці, вона є глибоко патріотичним твором. Усі її персонажі, дуже різноманітні за віком (починаючи від діда Махтея і кінчаючи восьмирічним Грицьком), професією, рівнем розвитку (від професора Ананьєва — до простих рибалок), характерами (від твердого, як граніт, поривистого і безстрашного Марка Завірюхи і до м'якого, лякливого Андрія Камбали), є трудівниками-патріотами. Кожен з них, окрилений новим життям, не шкодує сил для праці на щастя Батьківщини, народу. Професор Ананьєв, забувши, що приїхав на Лебединий острів відпочивати, бореться за те, щоб збагатити країну новими запасами гелію; рибалки старого шкіпера Стаха Очерета дають великі улови, команда могутнього есмінця «Буревісник» на чолі з капітан-лейтенантом Трофімовим зірко охороняє мирну працю будівників комунізму; підлітки Марко, Люда, Яся допомагають виловлювати шпигунів і диверсантів. Соціалістична праця як форма боротьби за комунізм, патріотизм радянських людей — ось лейтмотив повісті «Шхуна «Колумб».

Творча перемога Трублаїні в роботі над повістю «Шхуна «Колумб» полягала в тому, що йому вдалося створити яскраві образи радянських людей, розкрити їх моральне обличчя, багатий духовний світ. Переважна більшість

персонажів змальована повнокровно. Вони є неповторними людськими індивідуальностями з властивими кожному з них характерами, рівнем розвитку, звичками, мовою, тобто справжніми повноцінними художніми образами. В цій повісті автор виявив значну майстерність у типізації та індивідуалізації не лише центральних, але й епізодичних персонажів.

Микола Трублаїні ще в перші роки своєї літературної діяльності, піддавши гострій критиці буржуазний роман, доклав багато зусиль до написання якісно нового радянського пригодницького романа, покликаного служити інтересам соціалістичного будівництва, справі виховання підростаючого покоління в дусі радянського патріотизму. Повість «Шхуна «Колумб» і з цього погляду була великою творчою перемогою письменника.

Уже в «Лахтаку» та «Мандрівниках» Трублаїні виявив значне уміння створити образ позитивного героя, гідного бути зразком для наслідування, уміння включити в тканину твору цінний пізнавальний матеріал. Але розв'язати ці важливі завдання письменникові не завжди вдавалося. Так, образ центрального героя «Лахтаки», штурмана Кара, хоч привабливий і симпатичний, вийшов дещо схематичним (це визнавав і сам Трублаїні), а введення частини пізнавального матеріалу в сюжет повісті «Мандрівники» (розповідь про залізницю, радгоспи, санаторії) відзначається деякою нарочитістю.

В повісті «Шхуна «Колумб» ці завдання розв'язано незрівнянно краще, художньо переконливіше. Образи головних героїв—професора Ананьева, капітана Трофімова, Марка і Люди—змальовані всебічно, їх характери розкриті глибоко.

В «Шхуні «Колумб» багато пізнавального матеріалу (побудова шхуни, есмінця, підводного човна, декомпресійної камери, тактика бою з підводним човном, практичне застосування газу гелію тощо), і включений цей матеріал в сюжет твору з високою художньою майстерністю, з почуттям міри й такту. Він є не інородним, силоміць притягненим до твору, а його органічною, активно діючою складовою частиною, яка допомагає рухати сюжет повісті, сприяє глибшому розкриттю ідейно-тематичної основи твору, прищеплює читачеві певні корисні навички, спонукає його до власної практичної дії.

Повість «Шхуна «Колумб» витримала іспит часу. Ви-

дана кілька разів величезним тиражем, вона прочитана багатьма тисячами дорослих і юних громадян нашої країни.

Миколу Трублаїні — письменника-комуніста — хвилювало питання майбутньої війни, яка вже підходила до мирних кордонів нашої країни. Йому хотілося показати, як будуть поводити себе радянські люди, якщо імперіалісти наважаться напасти на СРСР. Цій проблемі він присвятив два свої твори передвоєнних років — оповідання «Рибалка з «Альбатроса» і роман «Глибинний шлях».

За рік до гітлерівського нападу на нашу країну Саливон Часник з комедії О. Корнійчука «В степах України» (1940) на запитання своєї дружини Палажки «А коли війна?» відповів: «Будемо битись, але з такою люттю, що світ не бачив, бо людина над усе лютеє, коли їй дах заважають будувати». Так думав Саливон Часник — голова передового колгоспу, — так думали всі радянські люди, так думав Трублаїні, і про це свідчать його твори.

Герої оповідання «Рибалка з «Альбатроса» п'ятдесятирічний однорукий шкіпер Олекса Шуляк, юні рибалки — брати Іван і Стах Солоні, — пілот Тарасевич, зустрівшись у відкритому морі з фашистськими поневолювачами, що напали на Радянський Союз, оголошують риболовну шхуну на воєнному стані, вступають у нерівний бій, розладнують плани ворожої ескадри по висадженню десанту, топлять кілька бойових кораблів, хоча в бою гинуть Тарасевич та Іван Солоний. Незважаючи на те, що оповідання «Рибалка з «Альбатроса» було написано за три роки до війни (1938), письменник настільки вірно передбачав і характер нападу фашистів, і поведінку радянських патріотів у війні, що коли в перші дні Вітчизняної війни Трублаїні видав це ж оповідання під новою назвою «Життя за Батьківщину», то воно діяло наче тільки що написане на живих фактах війни і дало навіть підставу деяким критикам називати його не оповіданням, а нарисом, написаним у липні-серпні 1941 року.

Роман «Глибинний шлях» був першим виступом Трублаїні в галузі наукової фантастики. В ньому знайшло свій вияв те нове, що внесла радянська література в старий з чималими традиціями жанр науково-фантастичного роману: підпорядковувала цей роман інтересам комуністичного виховання трудящих, тісно зв'язавши наукову фантастику з господарсько-політичним та культурним життям

країни, з станом і запитамі науки, показавши важливу роль виробничої практики для розвитку науки.

Як і в кожній науково-фантастичній книжці, в романі «Глибинний шлях» описано фантастичні події, але цей роман, як витвір літератури соціалістичного реалізму, є глибоко реалістичним. Показавши роботу великої групи науково-технічної інтелігенції над реалізацією фантастичної ідеї учня VIII класу Тараса Чутя — побудови глибоко під землею залізничного шляху між Москвою і Владивостоком, над практичним використанням для потреб фронту створеної під час будівництва цього шляху найновішої техніки, — письменник намалював виразну картину життя радянського народу напередодні війни, показав його боротьбу за зміцнення обороноздатності країни, його поведінку в майбутній війні проти імперіалістичних загарбників.

Та й наукова фантастика Трублаїні не далека від реального. Мабуть, саме прагненням бути ближче до життєвої правди, до виробничо-господарської практики керувався Трублаїні, вибираючи для написання роману проблему підземного шляхового будівництва: цим підкреслював він як важливість самої проблеми — значення підземного шляхосполучення для потреб оборони країни, — так і можливість її реалізації. Цікаві з цього приводу свідчення дає Я. Гримайло.

«Пригадується мені, — пише він у передмові до першого видання роману, — ще тоді, коли він працював над твором, дехто говорив: «А чому така проблема — побудова підземних шляхів на тисячі кілометрів? Чи не далеко це від реальної дійсності?» Дехто радив: «Доцільніше взяти темою, скажімо, повітряні сполучення, реактивні двигуна, використання атомної енергії». Це, мовляв, ближче до реального стану техніки і до того, куди скерована зараз наукова думка.

Микола Петрович відповідав на це жартома:

— Мені дуже подобається московське метро...

Можливо, тема справді була нав'язана цією прекрасною новобудовою, що її саме тоді закінчували».

Недалека від правди життя фантастика Трублаїні і в другому питанні — в показі характеру майбутньої війни, поведінки в цій війні як нападників, так і радянських патріотів. Описи в романі нападу імперіалістів на СРСР, їх стратегічних планів, розрахунків, тактики ведення війни

тощо настільки подібні на те, як почали й вели війну проти нашої країни гітлерівці, що при читанні здається, ніби роман писався не напередодні Вітчизняної війни, а вже під час війни. Правда, не все, описане в романі, підтвердила Вітчизняна війна, як-от: одночасний напад імперіалістів на нашу країну з двох боків — з заходу і сходу, — відсутність союзників в СРСР, але коли вдуматися в позицію імперіалістичної Японії в ході Вітчизняної війни, в поведінку так званих союзників, в ту вирішальну роль, яку відіграла Радянська Армія в розгромі гітлерівців, то стане ясно, що й тут письменник виявився близьким до істини.

Ідейно-тематична основа «Глибинного шляху» розкривається через досить широку і різноманітну образну систему. В романі діють до 30 персонажів — інженери різних спеціальностей, учені, лікарі, журналісти, військово-службовці, працівники органів безпеки. Деякі з них вдалося письменникові показати живими, яскраво змальованими, глибоко розкритими людськими особистостями — інженери Макаренко, Самборський, академік Саклатвала, професор Довгалюк, лікар Барабаш, диверсант Догадов. Однак окремі персонажі — Томазян, Черепашкін, Кайдаш, Ліда Шелемеха, Тарас Чуть — вийшли блідими, схематичними, що, певна річ, знижує пізнавальне і виховне значення роману. Шкодить йому також те, що письменник не показав керівної ролі партії в організації будівництва глибинного шляху і завоюванні перемоги над імперіалістами, слабо вмотивував поведінку деяких персонажів.

Усі ці недоліки є наслідком того, що роман залишився не зовсім закінченим. Уже в перші дні війни Трублаїні закінчив і передрукував першу редакцію роману на машинці. Цей машинопис він залишив у своїй квартирі, коли їхав на фронт, і тільки після війни роман побачив світ у дещо скороченому виданні.

«Роман ще не був остаточно підготовлений до друку, — згадує Я. Гримайло. — Це була перша редакція, в якій, як говориться, письменник лише звів кінці з кінцями для того, щоб після відповідних рецензій і апробації рукопису серед читачів-друзів ще раз уважно перечитати свій твір з пером у руках. Мені особисто відомо, що Микола Петрович мав намір Черепашкіна і всю його діяльність з роману вилучити.

Думав також над тим, щоб знайти більш активну роль

для Тараса Чутя, який скрізь присутній, а фактично в тканину роману вводиться штучно і, незважаючи на всі намагання автора до чогось його пристроїти, лишається стороннім. Крім цього, Микола Петрович хотів більш точно написати розділи, присвячені роботі лікаря Барабаша і новим методам лікування, а також майбутній війні, новій зброї тощо. Для цього ще й ще раз консультувався з лікарями, інженерами, військовими спеціалістами.

Роман після остаточної редакції, безперечно, мав би незрівнянно кращий вигляд:

Війна урвала роботу».

Війна урвала роботу Трублаїні також над розпочатою ним у 1941 році новою повістю «Орлині гнізда». Твір був задуманий як широке художнє полотно, в якому письменник хотів розкрити історію свого сучасника, показати роль молоді в боротьбі за встановлення і зміцнення радянської влади на Україні. Встиг Трублаїні написати тільки першу частину (першу книгу) повісті, в якій показав перемогу Лютневої революції на Поділлі України. Вона поки що не відома читачам і вперше друкується в четвертому томі даного видання.

* * *

Війна застала Трублаїні на посаді директора Харківської філії видавництва «Радянський письменник». З першого дня війни він підняв клопотання про зачислення його до армії, про від'їзд на фронт, а тимчасом весь віддався справі боротьби за розгром фашизму. Як розповідає дружина та друзі письменника, він працював буквально дні і ночі. Вся робота видавництва була підпорядкована справі завоювання перемоги над ворогом. Сам Микола Трублаїні вичитував, редагував брошури та листівки, які кликали народ до боротьби, організованості.

Буваючи на фабриках і заводах, він виступав перед робітниками, роз'яснював страхітливую мету гітлерівських розбійників, вселяв віру в неминучість нашої перемоги. Навідувався до Палацу піонерів, піклувався про збереження та евакуацію майна свого дітища — клубу юних дослідників Арктики. Це днями. А ночами працював над новими творами або виконував обов'язки бійця батальйону винищувачів (чергував на даху Будинку

письменників), рив щілини для схову дітей і жінок від ворожих бомб.

18 вересня 1941 року евакуювалися з Харкова дружина і донька Трублаїні. Було запропоновано евакуюватися і письменникові, але він відмовився, клопочачись про відправку на фронт.

22 вересня клопотання Трублаїні було задоволено — він поїхав у Діючу армію, а 24 вересня прибув у редакцію армійської газети «Знамя Родины».

Буваючи на передовій, Трублаїні бере участь у боях, а в затишші бою бесідує з червоноармійцями, вивчає їх настрої, зв'язки з рідними тощо. Про це, крім свідчень письменників, які працювали в тій же редакції, ми дізнаємось з листів Трублаїні до дружини. Потрапивши на передову, познайомившись з бійцями, спостережливий письменник зразу ж побачив ту рису, яка характеризувала настрої радянських воїнів, — незламну волю до перемоги, бажання знищити ворога.

Фронтіві листи Трублаїні сповнені віри в неминучість перемоги радянського народу над гітлерівськими розбійниками.

Палкою вірою в майбутню перемогу пройнята з початку до кінця єдина стаття Трублаїні, написана на фронті, — «Войну с фашистами ведет весь советский народ». Навівши ряд прикладів героїчної боротьби радянських людей проти фашистських загарбників, Трублаїні писав:

«Коммунистическая партия сплотила вокруг себя многомиллионные массы, воспитала их в духе пламенного советского патриотизма и в дни грозной опасности подняла на борьбу против смертельного врага всю страну, до одного человека. Отечественная война еще более укрепила морально-политическое единство советского народа, его сплоченность и организованность...»

В единении фронта и тыла, в высоком патриотическом подъеме, в массовом героизме десятков и сотен тысяч трудящихся нашей Родины, в подлинной сплоченности советских людей, готовых отдать свою жизнь за Родину, — залог нашей победы»¹.

Стаття «Войну с фашистами ведет весь советский народ» цінна не лише як свідчення глибокої віри письмен-

¹ «Знамя Родины» (щоденна червоноармійська газета), 4 жовтня 1941 р., № 92.

ника в перемогу, правильного розкриття джерел нездоланності нашої країни. Вона цікава й з іншого боку. Трублаїні активно готував молоде радянське покоління до виконання ним свого патріотичного обов'язку — оборони соціалістичної Вітчизни від ворогів. Зараз, коли точився бій за рідну землю, він наче б перевіряв, які ж наслідки дала виховна робота мирних передвоєнних років. І наслідки виявилися блискучими: радянські діти, як і їх батьки, старші брати і сестри, робили все, що було в їх силах, щоб відстояти честь і свободу Батьківщини.

Борючись проти гітлерівських загарбників, Трублаїні мріяв про перемогу, обдумував власні творчі плани.

«Пам'ятаю,— згадує письменник Сергій Борзенко,— напередодні своєї загибелі Микола говорив мені, що збирається написати серію нарисів про радянський патріотизм. Його цікавила тема дисципліни, і він думав художніми рисами підтвердити, що історія не знала до цього часу такого свідомого виконання військового обов'язку, яке виявляли радянські солдати в дні війни. Він збирався написати про командира протитанкового дивізіону Миколу Гвоздьова...»

Мріяв, збирав матеріал, але написати не встиг...

3 жовтня 1941 року, як свідчать письменники Д. Вишневський і В. Гавриленко, Трублаїні разом з В. Гавриленком поїхав на передову за новими матеріалами для газети (було це недалеко від Мелітополя). Він пробрався на самий передній край, вдень ходив по траншеях, бесідував з бійцями і «записав повний блокнот матеріалів»¹. Там затримався до ночі. Вночі фашисти пішли в атаку. Трублаїні перебував у розташуванні кулеметної роти, прославленої героїчною боротьбою проти ворога. Під час бою був убитий другий номер кулеметної обслуги. Письменник підмінив його. Бій був у повному розпалі, дуло кулемета перегрілося. Трублаїні метнувся, приніс води і охолодив його. Ворожу атаку було відбито.

Вдосвіта письменник виїхав з передової на машині редакції,— дивізія міняла свої рубежі. В містечку Куркулак коло будинку, де розміщалася редакція, машина зупинилася, чекаючи, поки вийдуть усі співробітники. Тут же, на машині, Микола Трублаїні написав останню листівку до доньки.

¹ Слогачи Д. Вишневського.

«Сьогодні у нас туман, туман. Наближається справжня осінь. Я зараз сиджу в машині і жду, коли поїдемо в друге село. Села тут великі, степові. Лісів немає, але є великі, хороші сади. От води хорошої достати трудно. Але тобі тутешня вода, мабуть, сподобалася б, бо вона солонувата... Ми зараз ідемо і розпитуємо, як наші червоноармійці та командири б'ють фашистів, а потім будемо про це писати в газеті».

Але написати більше не довелось.

О дванадцятій годині дня 4 жовтня 1941 року машина рушила, а коли зупинилась на околиці Куркулака, біля баштана, налетіли німецькі літаки і почали бомбити містечко. Осколком бомби був поранений Трублаїні. Коли фашистські літаки відлетіли, машина редакції знову рушила в дорогу. В її кузові лежав тяжко поранений письменник. Лише через чотири години доїхали до села, де стояв санпоїзд, куди й перенесли Трублаїні.

Дружина Трублаїні, не одержуючи листів, зверталася до редакції «Знамя Родины», до окремих письменників, запитувала, де Трублаїні, що з ним. Але ті не могли нічого певного відповісти, бо й самі не мали ніяких відомостей. Лише на початку 1942 року, як розповідає В. Гавриленко, вдалося встановити від начальника Санупру 18-ї армії Сорочана, що Трублаїні до госпіталю не доїхав: Дві операції, які зробив сам Сорочан по дорозі, не дали позитивних наслідків. Письменник помер у поїзді в ніч з 5 на 6 жовтня 1941 року і похований при залізничному полотні недалеко від м. Ровеньки, Ворошиловградської області.

Так закінчилося коротке, але кипуче й чудове життя одного з кращих радянських письменників, палкого патріота, творця прекрасних книжок для дітей. Все воно від початку до кінця було віддано Батьківщині, народові. Трублаїні дорогий нам тими кращими своїми книжками, на яких вчать і ще довго будуть вчитися жити, працювати, творити, дерзати молоді будівники комунізму.

М. СИРОТЮК

**ПЕРШІ
ОПОВІДАННЯ**

БІДА — НЕ БІДА

Заєць наслухав звуки, але їх не було. Довгі заячі вуха лоскотала тиша осінньої ночі, а ніздрі смоктали пахощі сухої стерні та зів'ялого полину на межі. Тиша була надзвичайна, і в цій тиші заєць чув, як стукало його заяче серце. Цього вечора шляхом не прогуркотів і не прорипів жоден віз. Запорошений шлях мертво лежав у темряві. В цій темряві,— так здавалось зайцеві,— потонули й розчинились усі звуки попереднього дня, що так стривожили його.

Лише час од часу далеко, може на обрії, а може за обрієм, у чорних завісах ночі світив якийсь могутній світляк. Спалахне і горить, не мигаючи. Погасне, і чорною коврою обступає зайця тиша. Мигоне крапкою вогнистою і жевріє десь за осінніми полями.

Цей світляк тривожив, як тривожив удень гуркіт грому з ясного неба і незрозуміла тріскотня за ліском, відкіля прибіг переляканий заєць.

Він ще раз уп'явся кінчиками вух у тишу і задрімав.

Прокинувся раптово. Напружив м'язи і був готовий зірватись на задні ноги, щоб плигнути далеко геть. То пробігла миша.

Озирнувся. На обрії світляк не горів. Збоку почулось шарудіння великих ніг.

Плижок був мистецький. Задні ноги ще не одірвалися від землі, а передні були далеко в повітрі з притисненою головою із довгими вухами. Заєць помчав стрілою, розрізаючи повітря, шелеснувши кушиком полину, і вигнався далеко в темряву полів, щоб там викрутасами, трійками й вісімками заплутати слід.

— Що то?

— Чшш... Не знаю... якась звірина.

Дві постаті припали до землі. Мовчки вслухались.

— Підемо далі?..

— Куди ж їх чорт подів?

Пауза.

— Курити охота.

— Сірника запалиш — далеко видно.

— Тут десь рів мусить бути. Чи не туди зайшли?

Командир взводу Вовк і санітар Біда, сполохані зайцем, заспокоїлись. Вовк понюхав повітря і легенько засопів.

Чотириста кроків назад вздовж шляху стояла застава.

Праворуч — взвод кулеметників з двома кулеметами. Ліворуч — взвод стрільців.

Вони прийшли туди дві години тому. Окопались, виставили вартових і вислали секрети. Вовк був командиром кулеметного взводу і старшим у заставі. Він розставив кулемети так, щоб заховати їх від ворожих прожекторів, щоб кулемети били на шлях скісно, косоприцільним вогнем, щоб один кулемет міг стріляти через голови кулеметників другого.

Праворуч і ліворуч шляху стерня була перекопана шанцями. Командир стрілецького взводу Тарашук відрядив один рій зайняти рів, що на карті був недалеко від місця застави, зв'язатись з другим батальйоном. Другий батальйон займав позицію ліворуч.

Позаду залишилось село, але жоден вогник не нагадував про нього. З наказу командування було заборонено світити. Полк стояв у селі.

Протягом дня ворожі літаки кілька разів налітали на село. Повітряні розвідувачі шукали ворога, очима мацали сади, хати, повітки й клуні. Але гармати замасковані були на леваді, кулеметники ховались на цвинтарі, червоноармійці нишкли по кущах або зникали в клунях, хатах. З повітря видавалось, що село живе своїм буденним життям. На одному обійсті метушилися люди біля молотарки, де-не-де вулицею проїздила підвода, хтось напував коні в річці.

Лише в трьох кілометрах од села в дубовому ліску ворожі літаки викрили обоз і бомбували його.

Сусідня правофлангова частина вдень мала сутичку з ворожою кіннотою. Грім з ясного неба, що сполохав зайця, це була канонада гармати, що розстрілювала кінноту шрапнеллю.

За відомостями командування, цю ніч ворог мав чинити якусь операцію в цьому напрямі.

Ніч була тривожна. Де ворог — напевне ніхто не знав. Невідомо чий прожектор копирсався десь далеко на нічному обрії.

До Тарашука привезли зв'язкового червоноармійця з того рою, що пішов займати рів. Рій пішов на лівий фланг, а зв'язкового привезли з правого. Червоноармієць заявив:

— Рів зайняли. З другим батальйоном ще не зв'язались.

Це все було зроблено за півгодини. Цілу годину він шукав заставу. Заблудив і тепер ніяк не може розібрати, де права сторона, а де ліва. Зв'язковий мусив повернутись назад, але він не знав, куди йому йти.

— Навколо земної кулі, сукин син, обійшов,— прошепотів хтось,— пішов у один бік, а прийшов з другого.

Телефонний зв'язок з штабом батальйону обірвався. Телефоніст, тримаючись рукою за провід, проповз назад до села шукати обрив.

На обрії великим світляком горів невідомий прожектор, згасаючи через певні інтервали, як морський маяк.

Вовк, заспокоєний, залишив Тарашука в заставі, забрав з собою санітара Біду і сам рушив відшукувати загублений рій.

Обидва йшли обережно, майже помацки. Пройшли лінію секретів, йшли од застави не прямо, а навскіс, бо так, за Вовковим міркуванням, швидше мусили дійти до рову, а там підуть ровом.

Кортіло запалити цигарку. Але Біда був дисциплінований після позавчорашнього випадку в нічному переході.

Перед переходом було дано наказа: не світити, не палити, не гуркотіти і не кричати. Біда йшов за обозом. У темряві вози посувалися надто поволі, часто зупинялись, бо хтось спереду заплутався або перекинувся. Біда вирішив запалити. Лише одкинув сірника, а чиясь рука взяла за плече:

— Якої частини?

Санітар затягнувся цигаркою, і в світлі од цигарки, наче в тумані, показалося неголене, колюче обличчя командира дивізії.

— Як прізвище?

— Біда.

Командирові очі на секунду здивувались.

— Звичайно, що біда. Перекажеш своєму командирові од мене, щоб дав тобі дисциплінарну кару за паління цигарок у нічному переході.

За кілька день Біда відбудуватиме кару. Заробив якусь кількість нарядів.

— Товаришу командир!

— Що?

— Прожектор ближче сунеться.

— Ото,— Вовк глянув на нового світляка, що загорівся зовсім недалеко,— то, мабуть, автомашина. Як почне наближатися, зараз лягай і нічирк. Це, мабуть, шляхом іде.

Новий світляк трохи наблизився й погас. Шофер погасив вогні.

Чия машина? Ворожа? Чи сповістить Тарашук про цю машину штаб? Що робитиме, коли наблизиться аж до застави?

Вовк занепокоєно глянув у темряву і ступив кілька кроків наперед.

— Стій,— прошепотіло, і перед ним з'явилась постать з рушницею напоготові.— Хто йде?

— Свої.

— Хто свої? Пропуск.

Проти двох стояв один. Стояли недовіжливо. Вовк мовчав.

— Кажі пропуск, стрілятиму.

— Підкова.

— Проходь.

Вовк зрозумів, що натрапив на загублений рій.

— Де ройовий?

— Там далі, сидить у рові.

В рові чувся здавлений смішок. Вовк обурено ступив до гуртка червоноармійців.

— Де ройовий?

— А це хто?

Всі замовкли.

— Я командир кулеметного взводу. Чого ви тут гармидер зняли? Хочете, щоб ворог застукав? — сердився Вовк.

— Товаришу командир, тут пригода сталась. Один червоноармієць замість ворога зайця впіймав.

— Ну? Як так?

— Видно, якийсь сполоханий. Червоноармієць лежав, а заєць на нього і плигнув... А той за ноги. Вкусив заєць... Він його у шинелю замотав і приніс. Оце хлопці дивилися, чи не задушив, поки сюди приніс...

— Глядіть, хлопці, щоб жарти з зайцями не довели вас до полону.— І Вовк уже пом'якшеним тоном запитав, чи не бачили, чи не чули чого.

Зв'язку з другим батальйоном досі не встановлено. Послали туди двох зв'язкових. Один повернувся, не знайшов нічого. Другого нема й досі. Двох чоловік послали до застави. Одного за другим через півгодини. Теж немає жодного. Ніч дуже темна. Підозрілого не бачили нічого.

Біда пошепки розмовляв з знайомими хлопцями. Сани́тара знав увесь батальйон.

— Біда, розкажи щось цікаве.

— А ти слухай, може де ворог наближається.

— Та це — ми слухаємо.

Біда помовчав, але не втримався, щоб не розповісти нову брехню.

— Минулого, хлопці, року на маневрах був такий випадок.— І він підшморгнув носом.— Наш рій затримав синього командира бригади. Іде він на коні полем. А було це після бою. Іде сам. А ми йдемо назустріч. Він зупиняє коня. На кашкеті синя биндочка, а на петличках ромб. Питає — звідкіля ми йдемо, а потім каже: «Я вас забрав у полон». А наш ройовий Фока Гусаков коня за вуздечку й відповідає: «Злазьте з коня, товаришу командир, бо ми вас забрали в полон». Він кричить: «Я бригадний командир», а Гусаков каже: «Ви, товаришу командир, бригадний командир, тільки не наш, а синій». Той коня шпорить, а Гусаков кричить: «Хлопці, стягайте товариша бригадного командира з коня». Стягли. Він пручається. А Гусаков наказує: «Ставте товариша бригадного командира до телефонного стовпа», а він аж побілів. «Товариші, каже, подуріли ви?» А Гусаков командує: «Рій, по ворогу революції холостими патронами — вогонь!»

Вовк скоренько оглянув розташування рою й, давши наказа ройовому командирові обов'язково зв'язатися з другим батальйоном, слідкувати за ровом, щоб не підійшов відтіля ворог, та тримати зв'язок із заставою, зібрався назад. Біди біля нього не було. Почув сміх і шепіт.

— Брешеш, Біда, я ж сам минулого року був у Гусаковому рою.

— Дурню, а хіба я казав, що правду розповідатиму?

— Біда,— покликав командир,— ти ще й од мене одержиш на придачу до того, що дав тобі комдив.

— Товаришу командир,— підійшов ройовий,— вернувся зв'язковий, що ходив на зв'язок з другим батальйоном. Там — ворог.

— Давай його сюди.

Червоноармієць розповідав. Він добрався до річки, де мусив бути другий батальйон. Не знайшов нікого. Пішов уздовж річки, поки не дійшов мосту. Недалеко мосту почув голоси. Довго прислухався, про що говорили, і розібрав, що забрано в полон червону розвідку. Говорили, що червоні недалеко, треба бути готовим до всього. Вислали секрети, а біля мосту виставили, мабуть, заставу. В темряві не можна розібрати, скільки саме і як розставлено там людей. Червоноармієць дуже обережно повз назад, щоб не натрапити на ворожий секрет.

Вовк тривожився вдруге. Ситуація була надто серйозна. Треба поспішати до застави і сповістити телефоном штаб про ворога. Безперечно, слід виявити, як ворог розташувався і де ділися сили червоних з лівого флангу. Також треба підготувати свій загін до можливої перестрілки, коли ворог розгортатиме наступ у цьому напрямку.

Рій перешикувався, щоб краще захищати фланг, коли треба буде.

— Біда! — покликав Вовк. — Разом із розвідником підеш у розвідку. Він там був і приблизно знає, де ворог. Вам завдання: виявити, як далеко заклинився ворог повз річки між наші частини. Річка не глибока. Не глибше по пояс. Якщо не треба — річки не переходити. Коли буде змога, добудьте язика. Коли завдання виконаєте, один нехай зараз же вертається сюди, а другий стежить за ворогом. За півгодини, коли ворог не посуватиметься вперед, нехай інші повертаються.

— Щоб була абсолютна тиша. Абсолютна увага.

І наказавши ройовому підтримувати з заставою зв'язок ланцюжком, Вовк із червоноармійцем, що пішов у зв'язок, зник у темряві.

Біда прошепотів од себе останнє розпорядження:

— Хлопці, залиште шматок зайця.

Розвідники поволі, обережно йшли по той бік рову.

Люди лежали на стерні. Не було чути жодного шепоту. Лежали, як мерці або поснулі. Було холодно. Шинелі по-

гано захищали від холоду, люди коцюбли, але не робили жодного руху, щоб зігрітись. Кожен вслухався в темряву і свердлив очима підозрілу осінню тишу.

Біда з своїм підручним наближалися до річки. Вони надовго замирили, припадаючи до землі вухом, слухаючи кожен звук, витягали голови — наче собаки морди, коли винюхують звіра.

— Зараз має бути річка, — зашепотів підручний.

Не було чути абсолютно нічого. «Ой, попадемося», подумав Біда, не ризикуючи ступити ще крок уперед.

Стрілець нахилився до самого вуха і шепотів так тихо, що доводилося угадувати, що саме він шепотів.

— Тут ходять їхні секрети.

Біда пригадав зайця. Було б забрати й тут пустити. Тоді б залопотіли, а то й сам попадеш, як той заєць. Од тиші шуміла кров у вухах. Біда намагався не дихати. Він був певен, що кілька кроків від нього в сутінках ночі ховався ворог. Стрілець вільготніше дихнув, коли легесенький вітерець шелеснув бадилінкою об суху стерню. Фантазія створювала якісь невиразні обриси, в уяві за темрявою ховалися міцні ворожі загони, полки, застави розміром в батальйон, кулеметні сотні, взводи. Все навколо затяглося якоюсь непереможною для очей мрякою.

Біда ліг на землю. Стрілець одступив два кроки і зробив те саме. Якась грудка давила коліно, долоня холола од гвинтівочного ствола, а в ніс повзли пахощі охолодженої землі і вівсяної стерні.

Санітар вирішив не ворухитися, поки не почує бодай одного підозрілого звуку. Але підозрілих звуків не було. Він почав думкою рахувати: один, два, три, чотири, п'ять, шість... Відраховував секунди. Шістдесят — буде хвилина, сто двадцять — дві. А потім ще сто двадцять і ще шістдесят. Це буде п'ять хвилин. Біда не міг нарахувати більше ста двадцяти, бо далі почав заплутуватися. Він хотів нарахувати п'ятнадцять хвилин і лише тоді рушити далі. Шістдесят сім, шістдесят вісім, шістдесят дев'ять, шістдесят два, шістдесят три... заплутався Біда на других п'яти хвилинах.

— Підемо, — сказав санітарові стрілець.

Біда погодився. Вони йшли, пригинаючись, присідаючи мало не за кожним кроком. І так підійшли до річки, що видавалася прірвою. Сіли. Пошепки почали радитись, що робити далі. Вирішили йти не разом, а поодиноці. Спочатку

один пройде кілька кроків і зупиниться. Потім піде другий за ним. Коли б один потрапив у полон, то другий, скориставшись темрявою, зникне й повернеться назад, щоб повідомити ройового. Так і зробили.

Але наперед умовились, що казати, коли б потрапили в полон.

Казатимуть, що відбилися від розвідки ще звечора. Номер полку називатимуть того, що стоїть у тилу, іншої дивізії, а назви села, в якому стоїть полк, не пам'ятають.

Лише приготувалися йти, як почули ззаду обережну ходу. Заслякли. Очевидно, йшов один чоловік.

— Спитай його пароль.

Стрілець обережно зробив два кроки вперед і, виставивши гвинтівку, запитав:

— Пропуск?

— Кулемет. Хто такий?

— Свої.

Людина наблизилась.

— Хто це? Ковальов?

Стрілець звомпив, але лише на мить.

— Це товариш командир? — запитав він.

— Так, а це хто?

— Здавайся, товаришу командир!

Стрілець хотів наставити гвинтівку на привид, що з'явився з темряви. Але ворожий командир враз схопив за ствол його рушниці, а другою—за барки і гукнув на повні груди:

— Хлопці, сюди!

В той же час збоку почулося гупотіння кількох пар ніг, що швидко наближались до річки.

Це все сталося так швидко, що Біда навіть не встиг зробити висновку, що діяти. Але він розумів, кидатись на виручку до стрільця було найгірше, що він міг би зробити. Стріляти? Але це був би лише зайвий гармидер. Його схопили б теж. Тепер він знав магичне слово, що пропускало через ворожу лінію: «кулемет».

Залишилося лише зникнути відсіля.

Він обережно ступив ногою в річку. Вода видалась йому немовірно холодною. Та про це не було часу думати. Він стояв уже по коліна в воді, як почув на березі голоси:

— Їхній попався. Ти хто?

— Я розвідник,— відповідав стрілець.

— Сам чи ще хто з тобою тут?

М. ТРУБЛАЇНІ.
З фотографії 1913—1914 рр.

— Сам, я ще звечора відбився і заблудив.

— Хлопці, обшукайте тут місцевість. Чи нема кого? А ми, товаришу полонений, пішли.

Ворожий командир дав розпорядження і, забравши стрільця, очевидно, подався до себе у тил.

Біда примерз до річки і, почувши наказу, що тут шукатимуть, так і сів у воду. Усе тіло одразу затряслось од холоду, але в той же момент на самому березі з'явилась постать якогось ворога.

Поли шинелі у воді піднялись, сплили, штани вмить промокли, а в чоботи набралось повно води. Коли б ворог, що стояв на березі, зміг розглядіти темряву, то він побачив би оригінальне видовище. Перекривлене, посиніле обличчя Біди, який з неймовірними зусиллями стримував цокотіння зубів, викликало б і вибух сміху і співчуття,— хтосна-чого більше... Для Біди в його становищі цей випадок був би лише трагедією без порошинки гумору. На його щастя, ворог не зважав на річку і не подумав переходити її на той бік. За хвилину санітар вилазив з річки на другий берег і, відчувши ще більше холод, поповз стернею далі. Одежа обважніла і прилипала до землі, з шинелі капало. Кашкет і той намок. Легесенький вітрець, що цідив повітря крізь одяг, просто заморожував. Біда, забувши про все, знімав чоботи, стягав шинелю й сорочку. Він роздягнувся геть, щоб викрутити білизну й одяг. Тремтячи, почав натягати на себе мокрі штани. Намагався зціпити зуби, але не міг, бо вони цокотіли, мов у переляканого вовка.

«Буде суцільний компрес,— подумав наш санітар, з великими труднощами натягаючи на ноги чоботи.— Тільки не теплий, а охолоджений».

Щоб зігрітись, він почав, наче скажений, розривати пальцями землю, одночасно човгаючи ногами й хитаючи головою.

Трохи зігрівся. Вистачило сили волі встати й сміливо йти вздовж річки навпростець через лінію ворожих постів.

За сотню кроків сталась перша зустріч.

— Хто йде?

— Кулемет,— промовив стиха і, не зупиняючись, проминув вартового. За плечима стало тепло, а в грудях моторошно й радісно. Перша зустріч з ворогом найнебезпечніша.

Наш герой заглиблювався у ворожий тил. Пригадав,

що вже минуло понад дві години, як розлучився із своїм командиром. Треба поспішати. Розвідати, що тут і хто тут, та швидше назад. Але як довідатись про те «що» і «хто»?

Місток. У темряві за десять кроків далі він проминув би його, не помітивши. Але тут розглянув і місток і вартового, що виріс перед ним. Знов довелося сказати пропуск.

— Холодно, матері його ковінька,— прошепотів Біда.

Вартовий з солідарності теж лайнув ніч і холод.

Підійшов другий вартовий.

— Хто це?

— Свої.

Коротка відповідь його задовольнила. Біда на хвилинку зупинився.

— Тут з начальства хто-небудь був?

— Командир батальйону хвилин десять тому проходив.

— Куди він пішов?

— Повз річку. Але, здається, повернувся назад.

Говорили пошепки. Біда говорив впевнено, запитував швидко і, більше не розпитуючи, рушив шляхом далі.

Він почав розуміти розташування ворога. Тут стояв якийсь батальйон. Вирішив іти просто через цей місток над рівчаком. Пройде хвилин десять туди й повертатиметься назад. Тепер його скрізь пропускатимуть. У темряві не розберуть, що він червоний. Лише треба за кожної зустрічі створювати враження, що чимось заклопотаний.

Він більше не балакав з вартовим і швидким кроком подався шляхом, наче поспішаючи наздогнати командира батальйону.

Він оглядався навколо, але в темряві не виступав жодний силует, ніде жодного вогника. Навіть той прожектор, що світив раніш у долині, вже давно погас і, очевидно, надовго, а може й назавжди в тому місці.

Ой, як багато часу минуло!

Треба поспішати, бо інакше вся розвідка надаремне.

За хвилину він помітив на шляху двох людей. Вони щось робили, бо в той момент, коли Біда з ними порівнявся, один нахилився над шляхом і почав поволі пересуватись.

На цей раз санітар не став чекати, поки його запитають.

— Хто?

Це запитав він сам.

— Зв'язкові. Провода лагодимо. Якийсь дідько тут перервав.

— Не знаєте, хто тут лікаря викликав?

— Ні.

— Я лікар. Не знаєте, скоро бій почнемо?

— Говорили, що години за дві артилерія почне обстрілювати німецьку колонію Черняхівську, а вдосвіта вони разом з кіннотою підуть в атаку.

— А хто обстрілюватиме, наша полкова артилерія чи арtpолк?

— Здається, арtpолк.

— Закурити у вас нема?

— Є. Васька, дай вогню. У мене цигарки!

Але тут самозваний лікар пригадав, що навіть полум'я сірника або блиск цигарки зможуть виказати його, і він поквапився відмовитись.

— Дякую, хлопці, але мені треба поспішати.

Йшов ще хвилину, залишивши телефоністів позаду. Почув легкий тупіт верхівця. Тоді звернув з шляху в поле. Зробив невелике коло, повертаючись назад, щоб обминати телефоністів, і знов вийшов на шлях недалеко мосту. Тепер пішов на річку, а не до мосту. Так вважав за безпечніше.

Залишався надзвичайно відповідальний етап цієї сміливої мандрівки. Пройти назад лінію вартових та секретів і не лише не попастись, а взагалі не звернути на себе уваги.

Річку вдруге переходив сміливо. Нова порція води за хаялами особливо не вплинула на самопочуття. Напружене нерве почуття небезпеки й відповідальності нейтралізувало й холод і втому.

Знов вартовий, але магічні слова: «Кулемет, іду в розвідку» — відкрили перед ним кордон між ворожими військами.

Темрява сприяла сміливій авантюрі. Тепер залишалося знайти свої позиції. Байдуже, чи попаде він на той самий рів і рій, на ту саму заставу, відкіля пішов у розвідку. Аби швидше. Могла бути лише одна небезпека — заблудити або зустріти ворожу розвідку. Але Біда метикував, що коли йтиме геть од річки, ворожих постів, то обов'язково впреться в якусь свою частину.

Йшов навпростець полем. Поле було нерівне. Уже двічі сходив на горби й спускався вниз, раз за разом

чіпляючись за межі чи невеликі вибої, що поночі їх не можна вгледіти.

Напружував м'язи, щоб швидше й швидше перебирати ногами, бо знав — час не жде. Ворог готується, а може вже приготувався. Можливо, від цієї розвідки залежатиме доля ранішнього бою. Він уже не йшов, а біг з усієї сили. Хотілося залишити гвинтівку, бо заважала, але не можна. Біда впрів. Почуття холоду зникло геть. Але, знеможений важким бігом, важко засапавшись, він пішов поволі.

З горба, глибоко набравши й випустивши повітря, знов кинувся бігти. Біг і думав про те, що треба не дуже гупати чобітьми — ворожа розвідка була реальною загрозою.

Нова пригода сталась у той момент, коли вже збігав з горба, збігав не гальмуючи, аби з розгону за інерцією вибігти далі в поле. З розгону полетів через голову, з розмаху вдарився тулубом об землю. Упав і наче опікся. В той же момент піднявся, але не зміг зробити й кроку вперед. Сів. Дуже боліла нога. «Вивихнув», промайнула думка.

Раз, другий спробував підвестись і піти, але йти не міг. Кожен раз стогнав і сів.

«От тобі й розвідка, — думав Біда, напівлежачи і мацаючи ногу. — Невже доведеться залишитись у полі?»

Пошукав рукою навколо себе й надібав якийсь камінь. На нього, мабуть, і налетів. Трохи далі лежала гвинтівка. — Невже не дійду? — зашепотів сам до себе.

Лежав. Було холодно. В одному місці крізь хмари продерлося кілька зірок. Вони світили, наче крізь сувої темного серпантину.

Закричав якийсь птах і замовк. Недалеко дзюрчав, наче дзвіночок, струмок. Задзвеніло в лівому вусі.

Пригадав, як колись, коли був малим, грався з хлопцями на леваді або в садку. Зв'язували один одному руки й ноги і заставляли котитись. Подумав і вирішив спробувати так само покотитись. Перекинувся з боку на бік. Не так легко, як колись, але — можна. І почав котитись, пригнувши гвинтівку до себе. Коли було похило — скочуватись легше. Коли попадався узвіз — доводилось повзти. Але, безперечно, просувався вперед, хоч і замакітрювалось від такого пересування в голові.

Викотився на шлях. Поповз і покотився. Не сказав би, по чому котитися легше: стернею чи накачаним у колію

шляхом. Там коле, тут давить. І тут і там не моріг, що ним колись перекочувався в саду чи на леваді.

Біда кляв всесвіт, імперіалістів і того, хто придумав річку і камінь. Але, не зупиняючись, продовжував перекидатись з боку на бік.

Біду затримав секрет. В секреті був той самий червоноармієць, що ходив шукати другий батальйон і не знайшов. Він помітив на шляху щось незрозуміле. Спочатку злякався, але, наставивши гвинтівку на незрозумілу істоту, почав допитувати. Біда впізнав його, але червоноармієць ніяк не міг пізнати в цьому хриплому голосі знайомого всьому батальйону санітара.

— Я ногу поламав. Біжи зараз до Вовка й перекажи, що зараз почнеться гарматний обстріл Черняхівської колонії, а вдосвіта підуть в атаку полк піхоти з кіннотою, їхній пропуск сьогодні «кулемет».

Санітар зумів переказати все, що дізнав під час розвідки.

— Ще скажи, стрільця забрали в полон. Він там бреше... Біжи хутчій. Зараз обстрілюватимуть.

— А ти?

— Біжи, чорт би тебе забрав. За мною вишлеш людей, бо далі лізти не можу. Лежатиму тут.

Більше Біда не говорив. Коли стрілець нагнувся над ним, то санітар знайшов лише сили стукнути його кулаком. Це мусило означати: «кинь, біжи».

Стрілець кинувся шляхом, наче на втечу.

Біда лежав, як у забутті. Він чомусь пригадав, що не вечеряв. Лежав і не ворухився. Скільки минуло часу — не знав. Наче в сні чув гарматний постріл. Потім випал. Але не бачив ні блискавок цих випалів, що освітлювали хмарне небо, ні ракет, що розсипались високо вгорі.

Під гуркіт гармат забув про все.

Але чув, як його підіймали, і ніби голос Тарашука:

— Це не Біда, а...

* * *

Командир взводу Вовк встиг переказати польовим телефоном до штабу всі новини, що їх переказував стрілець, ще до першого гарматного пострілу.

В штабі зацікавились, хто дістав такі докладні відомості. Тимчасом застава дістала наказ приєднатись до

сотні стрільців, що мусила ще вночі атакувати з флангу ворога над річкою.

Знання магічного слова цієї ночі: «кулемет» мусило забезпечити червоним перемогу.

* * *

Два червоноармійці лежали в полі. Колись тут був ліс, але тепер він трішки відступив праворуч, бо дерева вирубані, і залишилися лише подзьобані пеньки.

Ліворуч од них шлях, вкритий густим шаром піску. Тут навколо пісок, і цей пісок примушує підводи посуватись поволі. Риплячи по піску, їдуть підводи та польова кухня. Відтіля здалеку долітає:

— Гаття!

А он другим шляхом понад селом повз цвинтар, що чорніє дерев'яними хрестами, проскакало кілька кіннотників.

Війна.

Вітер шумить, заливає вуха.

Біля червоноармійців синьофіалкові дзвіночки, біла кашка, стебло проса, оддалі глуха кропива — сосонка.

— Війна, — відповідає один.

— Командир дивізії так і казав. «На маневрах, каже, як на війні, лише що холостими стріляють», — відповідає другий.

Угорі, під хмарами, гуде літак. Він кружляє над околицями містечкостю, сповіщаючи тарахкотінням мотора про своє наближення. Це розвідувач. Біплан з білими биндочками на крилах. Він пролітає крізь хмари, ховаючись на кілька секунд у хмарні завіси. Він робить віражі й спускається донизу, і тоді десь збоку цвинтаря і далі з поля чути тріскотняву замаскованих кулеметів. Літак знов здіймається догори, знов робить коло за колом, віражує, ховається у хмарах і лине над шляхом, а на металевих частинах його блискотить сонячне проміння.

В ліску стояв обоз і червонохресна частина. Червоні сестри з Запоріжжя перебігали од підводи до підводи, метушились біля великого самовара на кухні. В новеньких сукнях кольору хакі, з білими перев'язками й червоними хрестами монументального розміру на рукавах, вони при звичаювались до похідної обстановки.

— Товаришко сестра! — зупинив одну з них червоноармієць. — Скажіть, де тут наш санітар Біда?

— А нащо він вам?

— Приніс йому шматок зайця.

— Он там лежить. Ходімо. Тільки навряд чи він їстиме зараз зайця.

Біда лежав на розкладному ліжку. Біля нього чергувала сестра. Нога була в лубках. Обличчя забинтоване. Вчора, як упав, розбив обличчя, але тоді не помітив.

— Здоров, Біда!

— Не чіпайте його. У нього почалась гарячка.

Біда тяжко дихнув, підняв вії, глянув запаленими очима і пробурмотів:

— Біда — не біда...

Червоноармієць звернувся до сестри:

— Та може хоч суп який зладити для нього з цього шматка зайця? Просив же вчора.

Тепло світило сонце осіннім світлом і розливало його над гаєм, степом під супровід багатоголосого пташиного цвірінчання. Біля червонястої кульбаби зацвірів коник, а в темносиній глибині повітря могутньо бренть велетенський металевий птах. До нього підноситься звичайний птах-хижак, щоб супроводити мопутню птицю, що своїм гуркотом стривожила зграї вороння. Живий хижак елегантишій, спритніший, але розмірами, силою і ненажерливістю — ліліпут. Два хижаки, два шуліки кружляють над селом, гаєм, степом. Внизу люди й птахи, а під селом у рові замасковані кулемети.

БІЙ ЗА ПЕРЕПРАВУ

— Гарна?

— Ет... Таке миршаве... пацаня.

— Мгу... А толк який?

— Мабуть, ніякого.

— Коли виступаємо?

— Вони? О дев'ятій вечора, як добре смеркне. Зараз скличуть взводних і ройових командирів. Треба завдання пояснити.

Комсотні підібгав губи, на одну борозенку наморщив лоба і повернувся йти до клуні, де командир другого взводу Крук голив підлеглого йому ройового Кабанця.

Комсотні Самбірський щойно повернувся з штабу полку. Полк займав містечко та двоє ближчих сіл, що вже давно зрослись з містечком в одне велике селище.

Позавчора почались великі окружні маневри, а вчора полк прийшов у містечко, що розташувалось на двох горбах над річкою і правило за важливий стратегічний пункт. За первісним планом червоної сторони (а полк входив до складу саме цієї сторони), це містечко треба було тримати в своїх руках, щоб не дати «синьому ворогові» перейти річку і зайти з правого флангу, поки головні сили скупчуватимуться кілометрів за тридцять на південь звідсіля. Там, на півдні, передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин вкупі з кількома кінними полками, що мусили переслідувати розбитого супротивника і жорстоко «рубати» його до ноги.

Н-ський полк тимчасово мусив нести службу охорони. Цим дуже була невдоволена більшість полку, а особливо комсотні Самбірський. Але те, про що він тільки-но довідався у штабі і заради чого похмуро йшов до клуні скликати своїх взводних, ще більше запечалило комсотні.

За ним поволі брів політрук Стельмешко, з яким він встиг перекинутися кількома словами, сповістивши його про новини.

Штаб корпусу знімав полк відсіля. Протягом ночі полк мусив прискореним маршем пройти двадцять кілометрів на південь, де через якийсь невдалий маневр червоним загрожував прорив. Правда, цим самим було послаблено правофлангову охорону, але штаб корпусу сподівався, що ворог не встигне швидко перекинути сюди свої сили, і найбільше, що тут могли показатись,— це невеличкі роз'їзди синіх. Для захисту од цих роз'їздів у містечку залишали сотню Самбірського, зміцнену взводом кулеметників та взводом саперів.

Разом з ними залишилась тсоавіахімівка — інструкторка хіміоборони. Саме про неї говорили комсотні з політрусом.

«І на який це нам чорт,— думав Самбірський, коли йшов з штабу.— Там десь розгортатимуть інтересніші події, а ти тут сиди й вартуй не знати чого мало не за сто кілометрів відтіля».

Взводний Крук тримав ройового Кабанця за носа й артистично виголював його піднісся. Кабанець сидів на соломі, підвівши вгору обличчя, а Крук стояв на одному коліні, ледве схиливши набік голову, наче націлявся, як йому краще зчеснути бритвою рудувату щетину під носом, одночасно розповідаючи останні новини, вичитані з дивізійної газети «Вартовий Країни Рад».

— Один самолёт спочатку... Ану, чуть вище носа... Ага... Да, один перелетів кордон... Та не дьоргайся, чорт... Покрутився над нашим кордоном, прикордонники стрельнули, і він дав дьору... А другий знизився і сів... А тут наших кілька... А відти вилазить якийсь панок і біжить полем до села... Не дряпає? Біжить, а наші двоє навпражки, щоб перетяти шлях панкові. Той побачив і назад. І одстрілюється... Що? Хто йде?

— Комсотні ж...

В цю мить до клуні підійшов Самбірський.

— Ану, хлопці, кінчайте швидше. Товаришу командир роя, покличте до мене взводних і ройових командирів.

Кабанець нічого не міг відповісти, бо Крук не випустив його носа з своїх цупких пальців. Його парикмахер відповів за нього:

— Вмить!

Самбірський підійшов до чиеїсь шинелі, що лежала розгорнута на околоті, і сів, одсунувши вбік казанка. Стельмешко лапнув себе за перев'язану щоку,— другий день йому болів зуб,— витяг з польової сумки яблуко, розрізав і, половинку оддавши Самбірському, другу почав обчищати ножиком.

— Ну, давай глянем на карту, поки наші командири зберуться.

Самбірський розіслав на колінах двоверстку і разом з Стельмешком схилюся над нею, то зазираючи далеко вниз, куди мусив поспішати полк, то оглядаючи район, що його охоронятиме їхня сотня.

Річка. За річкою, наче містечковий форпост, невеличке село. За селом шмат степу і у видолинку лісок, а верстов п'ять далі — знов село. Біля містечка річка вигинається півколом і збігає кам'янистим ґрунтом. Тут же два добрі мости.

На п'ятнадцять кілометрів і вниз і вгору найкращі місця для переправи.

Обидва командири намагаються запам'ятати кожну риску, кожну крапку, кожну цифру, що позначає місце на карті.

* * *

Бетя Гольман приїхала на маневри з Фастова. Вона була інструкторкою Тсоавіахіму в справі протиповітряно-хімічної оборони.

Беті було сімнадцять — минулого року вона скінчила семирічку.

У неї були довгі, худі руки, обрізані руденькі коси і багато ластовиння на обличчі. Очі зеленкуваторуді. І тільки ніс виручав Бетю, щоб її не називали найпоганішою на весь Фастів. Носик наче виточений найкращим митцем античного світу, що хотів ним прикрасити якусь популярнішу богиню. Рівенький, своїми розмірами пропорційний до обличчя, він часом нагадував маленький свіжий огірок, що ось-ось апетитно захрустить під зубами. І на диво — на Бетиному носіку не було жодної плямочки. Але носиком не можна було залатати всіх дірок. А тому Бетя не користувалась з уваги фастівських піжовнів. Вона, замість гуляти вечорами головною запорошеною

вулицею, бігати в садки над річкою та в поле вздовж залізниці, вперто завчала, що формула іприту буде $[(\text{ClCH}_2\text{CH}_2)_2\text{S}]\text{X}$, а фосгену $(\text{CO} - \text{Cl}_2)$ і що хлор вбиває не лише людей та тварин, а також нищить рослинність, псує металеві речі, а одяга набрякає в ньому. Курси Бетя скінчила найкраще; незабаром сама стала інструктором. Тепер, коли потрапила на маневри, то виявила такі здібності, що представник Тсавіахіму цілком погодився залишити Бетю в цьому містечку, де залишилась сотня Самбірського. В розпорядження Беті переходили місцевий гурток Авіахіму та комсомольський осередок — разом чоловік з тридцять. Сама ж Бетя була в розпорядженні командира сотні, що зустрів її ввічливо, але суворо й недовірливо дивився на дівчину. Головне завдання Беті — на випадок повітряного нападу інструктувати місцевих авіахіміків і допомагати червоноармійцям.

Коли стрільки годинника на її руці простяглися вертикальною лінією, показуючи 6 і 12, а сонце сховалось за садибою і цвинтарем, Бетя була під стріхою тієї самої клуні, де півгодини тому Крук мив саморобним квачем Кабанцеві щокі. Тут зібрався комсклад другої сотні з квадратами і трикутниками на своїх комірцях. Самбірський пояснював завдання, тикаючи пальцем у карту.

— Після того як полк виступить, а це буде за якихось дві-три години, ми робимо таке...— і він зупинився, оглядаючи присутніх, наче перевіряв, чи всі уважно слідкують за його словами.— В містечку залишається перший взвод, тут же буде кухня, виставимо варту, зв'язківці полку налагодять зв'язок з полком. Решта виступає ось до цього сільця — Раківка... Там ми виставимо заставу, встановимо зв'язок з містом і пошлемо розвідку за лісок в он те більшеньке село. Один кулеметний взвод займе цю височину з лівого флангу, там є горбок, так щоб захищати переправу і виступ з Раківки. Другий кулеметний взвод розташується в полі по той бік Раківки.

Самбірський замовк і знов по черзі глянув на кожного.

— Запам'ятали?

Всі слухали уважно. В цей момент Самбірський помітив Бетю і чомусь розсердився, нахмурився, але за секунду звернувся до командира саперного взводу:

— Ви вже знаєте, сапери мусять створити зону загороження за Раківкою, а як можна, то до самих мостів, до річки.

— Отже, — продовжував Самбірський, — товариші, роз'ясніть кожному червоноармійцеві наші завдання і вкажіть на ту роль, яка припала нам, такій невеликій частині, охороняти важливий стратегічний пункт. Нас повинні завтра, можливо ранком, змінити. Можливо й таке, що наша сотня приєднається тимчасово до якоїсь іншої частини. У всякому разі, коли б тут з'явився ворог, ми мусимо вперто й уміло боронити нашу позицію. Да, попереджаю, з нами залишаються посередники.

«Білі», подумала Бетя, пригадавши червоноармійців та командирів з білими стрічками на кашкетах. У самої ж Беті стрічка червоніла ясновишневим кольором. Ті «білі» мали право вільно переходити з однієї ворожої позиції на другу, під час бою червоноармійці з білими стрічками запалювали холості вибухові пакети, а командири з такими стрічками визначали, яка сторона терпить поразку, і наказували тій стороні відступати.

За кілька хвилин, як розійшлися командири, Бетя підійшла до Самбірського.

— Товаришу командир сотні, а що мені робити?

— Вам? Хм-хм... отже, не знаю... Ви залишитесь у містечку. Там організуєте протиповітряно-хімічну оборону.

— Але мені здається, що краще було б, коли б я пішла з вами до Раківки. Інструктувати тамтешніх селян ще потрібніше, ніж тут. Учора тут я вже дещо зробила... До того ж тут гурток Тсоавіахіму зараз працює.

— Ну що ж, ідіть, — Самбірський мало не позіхнув, його брала досада. «Теж вояка», подумав про Бетю.

— Я хотіла піти з саперами, мене цікавить, як вони робитимуть зону загородження. А завтра вдень, коли буде змога, проінструктую раківських селян.

— Ідіть.

Стельмешко мовчки слухав цю розмову, але тепер вирішив сам у неї встряти.

— Ви давно інструктором протихімічної оборони?

Він питав лагідно і дивився підбадьорююче.

— Третій місяць.

— Значить, стаж невеликий?

— Еге, але тепер кожен день маневрів, я думаю, можна вважати принаймні за тиждень.

— Правда, після маневрів ви будете справжнім інструктором. Маневри — це ж така сама війна, лише людей не калічать.

Бетя і Стельмешко розбалакалися, а Самбірський зник. Він пішов перевіряти, як готуються взводи до виступу, та порадитись з командиром взводу саперів про зону загородження.

Зона загородження — це сильна зброя захисту. Певну територію мінують. Ворог іде в наступ і несподівано під ногами розступається земля, летить вгору каміння, пісок, болото, а з ними пошматовані люди. Ворог вступає в село. В найкращому будинку міститься штаб, на майдані зупиняється обоз або гармати і скрині з гарматними набоями. Коли враз спалахне вогонь, і пролунає грім страшного вибуху. Кращий будинок летить догори, провалюються в землю гармати, рвуться скрині з гарматними набоями. Це вибухають фугаси, покладені і замасковані перед відступом. Тепер вони вибухають або внаслідок електричної іскри, посланої на відстані по проводу, або внаслідок розрядки спеціального годинникового механізму на зразок будильника. Було заведено на таку-то годину і на стільки-то хвилин. Рівно такої-то години і стільки-то хвилин станеться вибух.

У світову війну на західному фронті, коли німці відступали перед французами, вони залишили такі гостинці в будинках, під панелями, під мостами, в деревах. Були такі, що вибухали через кілька годин, інші через день-два, але були й такі, що за тиждень-півтора, коли вже ніхто не міг на те сподіватись. І тоді охоплювала паніка. Було цілком логічно побоюватися, що може статися такий самий вибух і за кілька місяців.

Страх затуманює очі, і горобець лякає заляканого зайця. Паніка — це найстрашніша зброя.

* * *

Такого паскудного настрою у Петька Хоменка вже давно не було. Його тільки-но пустив од себе політрук.

«Чорт беззубий,— думав Петько,— добре йому лаятись, коли він верхи їздить, а ходи пішки та ще приклад показуй і не признавайся, що ногу намуляв. Ех, трагедія...»

А в Хоменка таки справді була трагедія. Перед маневрами він браво нахвалявся, як воюватиме з синіми, і

глузував з тих, хто залишався в полку на госпроботі. Того ж дня, коли ройовий Кабанець спитав:

— Признавайся, хлопці, хто онуч не вміє намотувати, то зараз покажу. В поході за намуляну ногу неодмінно покарають.

Хоменко загукав:

— Крім наряду, ми його ще в стінгазету.

Але сам Петько вважав, що кого-кого, а його вчити онучу на ногу намотувати немає чого.

Тільки даремно такої думки був Петько. Другого дня в поході сталася неприємність. Навіть не помітив, як намуляв здоровенного пухиря та стер шкіру. Відчув це лише після півгодинного спочинку кілометрів за вісім чи десять од містечка. Через те й горбиться він і дивиться злісно і через те, мабуть, і гудзики пообшарпував.

«Ех, ти, жисть копейка», думав Петько, пригадуючи шпарню в політрука і перезуваючи вдсяте, а може вдвадцятьте чобота. Політрукові він теж не признався і тепер присягався собі, що ніхто не знатиме про його болячку, бо то ж ганьба і сором. «Головне — нахвалаявся, треба ж бути таким дурнем». Вирішив іти — або дійде, або поки не впаде непритомний. У містечку він хотів до аптеки піти, там, мабуть, йому допомогли б, та побоявся: «Підеш, ану, хтось із своїх побачить».

І ось тепер йому спало на думку... О, це ідея!

За годину чи дві вони виступають, а з ними якась дівчина. Це, мабуть, червона сестра. Піти до неї й попроситись... Тільки аби вона нікому не казала.

І перезувшись чи то вдсяте, чи вдвадцятьте, Хоменко подався в садок, де за клунею кулеметний взвод ладнався до виступу.

Бетя після розмови з Стельмешком залишилася там, щоб відтіля разом з кулеметниками та саперами йти до Раківки. Вона непомітно чуть-чуть позіхала, присівши на якусь колоду. Її вже двічі болюче вкусив комар, і тепер вона час від часу ляпала долонею по чолі. Розмова з політруком її заспокоїла і навіть розважила. Цей симпатичний хлопець натякнув на справжню причину суворості Самбірського.

— Він у нас скептично ставиться до воєнізованих жінок. А таким, з дитячим виглядом, як у вас, мабуть, зовсім не довіряє. Спробуйте довести йому, що й ви чогось варті.

«І як це образливо! Жінки? А може жінки краще воюватимуть, ніж чоловіки». І ще багато яких думок промайнуло в Бетиній голові про жіночу долю.

Думками обурювалась Бетя.

«А який симпатичний політрук. А коли справжня війна? І його і командира сотні, усіх червоноармійців, що ось тут у кількох кроках від неї з наказу ройового катають шинелі в скатки, допомагаючи один одному, всіх обдадуть іпритом, цим газом, що одною п'ятнадцятимільйонною частиною на якусь кількість повітря, чи то одна кімната, чи ціле місто, спалить шкіру, утворить на ній страшні рани і за кілька годин надовго скалічить або й уб'є. Чи мікроскопічна доза синільної кислоти, в повітрі абсолютно непомітної, одразу вбиватиме їх. Який жах війна! Боронитись од цього жаху, і вона допомагатиме боронитись...»

— Товаришко, вас комарі не кусають?

Здригнулась. За секунду перед цим вона хльоснула себе по лобі.

— Кусають і немилосердно.

— Ото коли б чим помастити, щоб не кусали або хоч би не боліло... Ви, товаришко, часом не сестриця?

Це Хоменко дипломатично починав розмову і діставав потрібні йому відомості.

— Я? Ні. В основному ні... Бо я тут як інструкторка в справі протиповітряно-хімічної оборони... Але... Я також скінчила курси першої допомоги... І мушу знати все, що знає сестра. У мене, бачите, крім протигазу, сумка з медикаментами.

— Товаришко, у мене до вас два прохання.

— Які?

Тут Хоменко для сміливості набрав повні груди повітря, затримав дух і з легким присвистом видихнув через ніс.

Спочатку він попросив, щоб товаришка сестриця нікому не говорила, а потім поскаржився на свою долю.

За двадцять хвилин товаришка сестриця у сусідній селянській хаті, де не було червоноармійців, промила Хоменкову виразку, проробила всі маніпуляції, тобто чимось помазала, присипала і перев'язала. Крім того, порадила підкласти шматок ганчірки під п'яту, щоб підйом піднявся вище. І Хоменкові муляти перестало. Вночі ж ніхто не помітить, що він підріс на один бік.

Виступили в похід. У темряві зникла колона стрільців, кулеметників та саперів. Крізь хмари, наче крізь туман, зоріло небо, десь на селі невпинним гавкотом давали звістку про себе собаки.

Самбірський вирішив заночувати в селі. За селом він поставив невеличку заставу, яка вислала секрет під лісок, та послав розвідку до ближчого села, що на карті виходило верстов майже п'ять од Раківки. Удосвіта ж, чуть засіріє, а це буде за якихось чотири, найбільше п'ять годин, розташує найкраще кулеметників, а сапери, разом з стрільцями, візьмуться утворювати зону загороження.

Раківка вже спала. Червоноармійці увійшли непомітно і так само непомітно зупинились на другому краю села. Кілька чоловік послали по всіх вулицях попереджувати, щоб не світили в хатах.

Бетя трималася саперного взводу. Взвод зайняв дві клуні, а Бетя знайшла місце в хатині. Господиня, хоч і привітно, але з якимось недовір'ям зустріла воєнізовану дівчину.

За ноги Бетю кусали блохи, але вона заснула раніше, ніж подумала, який чудний цей невисокий червоноармієць, він...

А тимчасом чудного червоноармійця разом з ройовим Кабанцем було послано на розвідку в село за ліском.

Йшли з годину, поки в долині побачили кілька вогників. Подекуди ще не спали. Заходити просто у село не наважувались. Нарешті Кабанець ліг у рові так за півкілометра від села, а Хоменко поповз далі, раз у раз зупиняючись, щоб прислухатись до тиші. Він трішки нервувався. Дуже не хотілось потрапити в полон. Що ближче до села, то частіше зупинявся й думав: «Коли хто зупинятиме, втікатиму скільки сили».

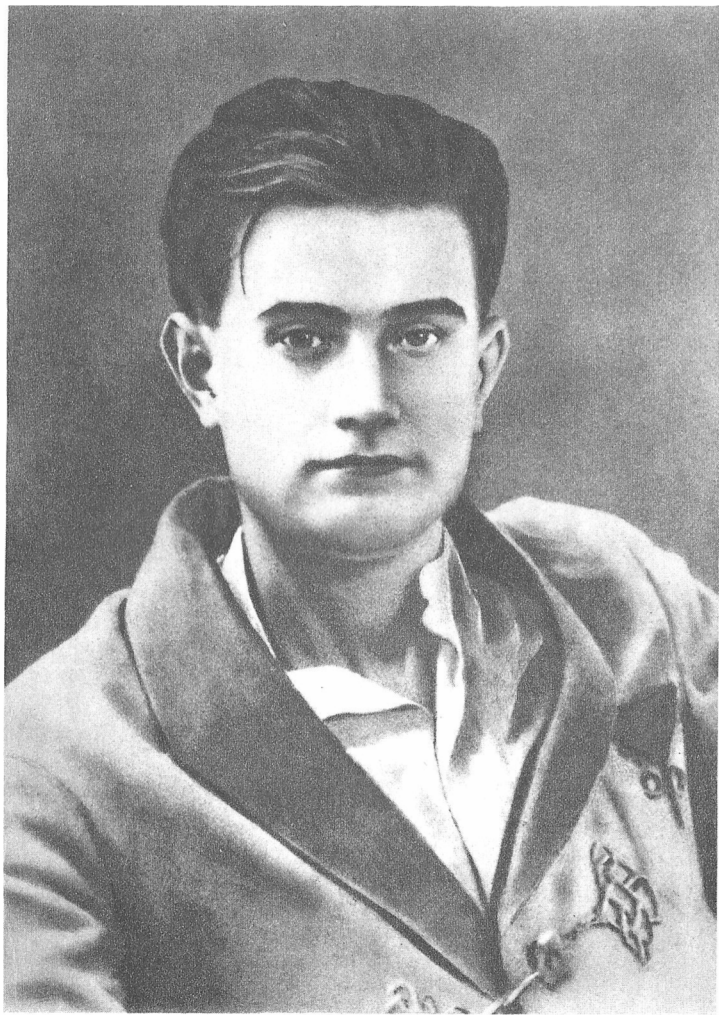
Намуляна нога з його свідомості вже давно зникла.

Але ось він під самим селом. Ще кроків п'ятдесят. Востаннє прислухається, слухає довго і, не почувши нічого підозрілого, стає і сміливо рушає назад. Такий наказ Кабанця.

Ще якихось двадцять хвилин, і обидва входять у село, простуючи до одного з ближчих будинків, і викликають господаря.

— У селі червоноармійці є?

— ...А ви ж?

М. ТРУБЛАЇНІ.
З фотографії 1929 р.

— Ми то ми, а за дня хто тут був?

— Приїздили верхи якісь із синіми стрічками на кашкетах.

— Багато їх було?

— Чимало. А ви що, вороги їхні будете?

— Та чого ж вороги? Вони Червона Армія і ми Червона Армія... Ну, кажете, приїздили, а куди ж ділися?

— Приїздили, подивилися та й кудись поїхали... А може де ночують. Була така поголоска, що ввечері мають прийти ще... Не знаю. Ходив ото до сільради, не бачив... А мабуть, вороги? Скажіть...

— Та чого ми вороги?

— Ні, справді.

— Та справді. Ну, пішли.

Пройшли селом. Зупинили двох чи трьох перехожих. Кажуть теж саме.

— Ну, Петько,— звернувся Кабанець до Хоменка, облишивши начальницький тон,— значить, можна запалити. А курити, знаєш, охота.

— Що робитимемо? — питав Петько, чиркаючи сірника.

— Хм... ти йди назад. А я... Я тут посиджу до ранку, а тоді видно буде. Коли буде хто, то прийду, а коли...

З вулиці почувся кінський тупіт. Це був помірний крок кількох верхових коней. Цигарки зникли в кишенях.

За десять хвилин і Хоменко, і Кабанець не йшли, а бігли шляхом, повертаючись до Раківки. Комсомольці перекидались словами пошепки, наче боялись, що ззаду їх хтось почує.

— Давай швидше,— казав Петько, бо коли вони верхами, зараз виїдуть...

— Ні, не повинні. Вночі швидко не поїдеш, можна ж коні покалічити.

— Піддавай пари!

І вони бігли, а втомившись, робили більший крок.

Над повитим в нічну мряку полем зоріло небо, а спереду чорнів лісок.

Бетя прокинулась од стукоту в вікно. Надворі сіріло. Сапери швидко лаштувалися.

— Ворог у сусідньому селі,— сказав їй командир взводу.

Сапери й взвод стрільців вийшли в поле. Закладали фугаси, маскуючи їх.

Самбірський оглядав місце, де утворили зону загородження. Біля нього стояв військовий посередник з білою стрічкою на кашкеті і двома «шпалами» на комірку.

— Виставили ще один секрет за ліском. На правому флангу на височині 71 окопались три кулемети, що захищатимуть саперів та стрільців. Зараз закладають фугаси на шляху. На жаль, маємо дуже мало фугасів, щоб створити більшу зону загородження.

Доповідав Самбірський посередникові. В постаті останнього відчувалась надзвичайна рівнота без жодного примусу. Він стояв вільно, але голову тримав високо, а широкі груди випинались повітрям, і все це без жодного натяку, що людина аршин проковтнула.

«Мабуть, із старих офіцерів, — подумав Самбірський, — ото була школа, коли за виправку чини та ордени давали».

На сході небо вже фарбувалось червоними кольорами. На шляху лежав обважнілий пил. У поля, на стерні, виходила череда. Дві підводи, що хотіли виїхати з села, червоноармійці завернули назад.

— Товаришу комсотні! — звернулась Бетя до Самбірського.

— А, ви до мене! Коли не дуже важлива справа, зверніться до політрука, бо мені зараз ніколи.

Дівчина повернулась і пішла геть до саперів, де саме зараз був політрук. Він щось радився з взводним саперів.

Самбірський кинув оком услід інструкторці і за секунду забув про неї.

Посередник загадково дивився на шлях і на лісок. Він знав, де зараз сині, де найближчі червоні сили, хто є там за ліском у великому селі, але мовчав. Він мусить бути цілком об'єктивний, для нього байдуже, хто вийде переможцем, він слідкує, щоб виконували правила, дає оцінку бойовим цілям і наказує відступати переможеному. Йому дозволяється дати пораду, але ні в якому разі не заступати ініціативи когось з командирів і не викривати жодної таємниці супротивної сторони.

Посередник був байдужий, а коли він запитував Сам-

бірського, тому здавалось, що він, комсотні, стоїть на іспитах перед професором.

В цей час на шляху показалаась автомашина. Над радіатором тріпотів білий прапорець. Два посередники з ромбами покликали посередника з шпалами й поїхали до містечка.

Комсотні рушив до саперів.

— Слухай, Самбірський,— звернувся до нього Стельмешко.— Тут інтересна ідея з'явилась у саперів.

— Яка ідея?

— Тобі взводний пояснить. До речі, ти в шахи граєш?

Командир взводу, блідий хлопець в окулярах, щось пояснював своїм ройовим. З інтересом його слухала Бетя.

— Товаришу взводний, що таке?

— Товаришу командир сотні, у нас мало фугасів, ми не можемо мінувати великої території. Щоб надовше затримати ворога, на нашу думку, можна було б зробити так: розбити оцю площу перед Раківкою, саму Раківку і ту невеличку територію, що між селом та мостами через річку, за принципом шахівниці. Ми мінуємо всі клітини. Але не кожную справжнім фугасом. На другій дошці ми мінуємо білі клітини, але знов не кожную справжнім фугасом. Третю дошку мінуємо перший ряд чорні й білі, так само і останній. А всередині розкладемо кілька справжніх, а більше фальшивих. Цим самим ми примусимо ворога витратити величезну кількість часу на розшуки фугасів, а раніш, ніж вони ліквідують зону загородження, вони не зможуть вступити до містечка.

Самбірський слухав уважно, і коли взводний виклав свій план, комсотні засяяв.

— Це буде чудово. Тільки треба швидше робити. Розумієте, коли ворог у п'яти кілометрах і коли в нього значна сила, то за дві-три години він займе місто.

— Зараз починаємо.

За п'ять хвилин сапери й стрільці почали шпортати своїми лопатками. Кілька чоловік ходили селом і лишали якісь таємничі знаки в хатках, клунях, садках, закопували щось на шляху. Одні з таких знаків мусили визначати справжні фугаси, інші — фальшиві.

За півгодини з містечка повернулась машина й висадила посередників.

Сонце піднялось над селом і починало розігрівати ранішню прохолоду. Шлях до ліска завмер у якомусь

мовчанні. Жодна підвода не поїхала в тому напрямку. Шлях, мабуть, був підозріло безлюдний, і, мабуть, це стурбувало роз'їзд синіх кіннотників, що наближався до ліска.

Хоменко, не скінчивши дискусії з Ковалем на тему, чому останній не передплачує позики «П'ятирічка — за чотири роки», почав замасковуватись у сухому бур'яні за кількома дубками над ровом.

Кіннотників було чоловік з вісім, і наближались вони дуже повільно.

Хоменко і Коваль були в секреті. Невеличка застава стояла по той бік ліска, що був завширшки не більш як чверть кілометра.

— Коваль, біжи скажи Кабанцеві, що їдуть якісь верхівці. Десять чоловік... Ні, буде менше. Мерщій!

Коваль рвонував, як кінь, гнаний ударами острог. За півтори хвилини він мусив бути біля застави. За п'ять хвилин біля Хоменка був Кабанець з двома червоноармійцями. Вони прибігли й почали маскуватись, готуючись до зустрічі з ворогом.

— Хлопці, ми їх пропустимо. Там їх обстріляють... Та ховайтесь добре, дивись, щоб рушниця не блиснула на сонці... А коли вони тікатимуть, ми перепинимо їх. Заберемо в полон.

Верхівці зупинились метрів за триста від лісу, розтягнувшись по одному, по двійці. Двоє виїхало наперед і поскакали до лісової околиці. В'їхали й зупинились. Навколо було тихо. Хоменкові було видно нашелешені обличчя, тривожні очі, що уважно оглядались кругом, і сині стрічки на кашкетах.

Роз'їхались. Один поїхав праворуч, другий — ліворуч, між деревами.

«Ой, помітять», і Хоменко припав до землі. Але не помітили. З'їхали на шлях, проїхали кілька кроків наперед і повернули назад. До своїх наближались поволі. Потім усі разом поскакали в ліс, підганяючи коней. Промайнули, наче корали, рідко нанизані на нитку. За півхвилини почулися постріли і знов стукіт копит. Але Кабанець з червоноармійцями тепер не ховались. Вони повискакували й стріляли хто навстоячки, а хто з коліна. Кабанець уже вибіг на рів і кричав:

— Здавайся!

Та верхівці вихором промайнули повз нього і, знявши

над шляхом пил, наче димову завісу, зникли в напрямку великого села, де вночі були Хоменко з Кабанцем.

— Сволочі, гади!— кричав і лаявся Кабанець.

— Було б це на справжній війні, то я показав би їм, як утікати, коли їх оточили... Переказати треба посередникові... Це ж свинство... Ці кіннотники такі чорти, ніколи не слухають. Кажу ж здавайся!..

— Забрали ж у полон, ти розумієш... Тьху на тебе,— розпалювався й Коваль.

— Тільки на мене не плюй,— заспокоював його Хоменко.

Дали знати командирові сотні.

Незабаром у лісок приїхав верхи політрук.

Уважно слідкував за шляхом.

— Тепер, коли їх там сила, значить, наступають,— висловлював свою думку Кабанець.

— Тільки, хлопці, щоб ніякої паніки, і наказів слухати. Перевірте, чи все у вас на місці... і дарма стріляти нема чого... і не так, як Коваль, цілиться не знати куди, в небо, в господа бога... Націляйтесь треба збоку, з флангу, щоб кількох чоловік одразу однією кулею.

— Товариші...— почав Стельмешко, але не кінчив. В напрямку од села гримнуло кілька гарматних пострілів.

Хоменко відчув, що серце у нього на мить завмерло, по жилах пробіг якийсь дрібний дріж. Молодих червоноармійців охопило якесь нервове напруження. Це не був страх, тут не було й згадки про нього, але вони інтуїтивно сприйняли гарматний вибух, як щось подібне до справжньої війни.

— Б'ють по нас,— промовив Кабанець.

— Хлопці,— продовжував політрук,— танк бачите? — і показав пальцем у поле. Якась здоровенна і незграбна істота швидко наближалась до них.

* * *

Бетя саме умовлялась з учителем про свою лекцію в школі, коли загукотіли перші гарматні постріли.

— Почалось. Страшно-о...— жартував учитель.

Вони домовились, що за годину, як прийдуть діти до школи, вчитель пошле по ближчих хатах за жінками та чоловіками, а сам покличе з сільради та кооперативу, кого там застане. І тут Бетя виголосить свою лекцію.

— Гарматні постріли супроводитимуть вашу лекцію та робитимуть її ще цікавішою,— запевняв дівчину учитель.

Кілька раз гримнули ці постріли й замовкли. Селяни бігли на вулицю, до воріт, збирались по кілька душ, з цікавістю прислухались і перекидались словами, спогадами: літні — про фронти імперіалістичної війни, молодші — про наступ білополяків і незчисленну кількість відступів петлюрівців.

Бетя разом з двома «білими» червоноармійцями з посередницької команди пішла на дзвіницю, відкіля добре було спостерігати.

Саме в цей час почулося здаля, як торохкотів кулемет.

— Наші?— спитала вона.

— Мабуть, не ваші,— була відповідь.

Ім ще не було відомо, що то танк обстрілював лісок, де були Стельмешко, Кабанець та кілька червоноармійців.

Останні ховались за деревами і стріляти на танк не стріляли, але й не збирались тікати. Вони раділи, що посередника з ними нема і ніхто не накаже одступати.

Але незабаром, незважаючи на відсутність посередника, їх настрій рішуче змінився. У далині, над шляхом, закурився якийсь димок і показалася темна отара.

— Кіннота йде! — крикнув хтось, і всі глянули в бік великого села.

Кіннота була майже два або два з половиною кілометри од них.

— Хоменко! — гукнув політрук. — Сідай на коня і гони щосили, здіймай хлопців, що в заставі. Нехай біжать до Раківки, а сам скачи до командира сотні, скажи, що кіннота наступає разом з танками. Мерщій!

Хоменко скочив у сідло, тримаючи в руці гвинтівку.

— Скажеш, що ми біжимо, але нас можуть захопити в полон, коли підуть на рисях,— крикнув востаннє Стельмешко і сам ударив коня.

Хоменко зник.

— Хлопці, за мною. Бігом!

Двоє червоноармійців і Кабанець кинулись за політрусом. Кабанець востаннє глянув назад. Кіннота йшла на рисях, а танк бризкав на ліс з кулеметів. Вдалині знов бахнула гармата. А за кілька секунд бігуни зупинились, наче вкопані.

В лісі вибухнув гарматний набій.

— Що це? Справжніми?

— Чудило,— лише вимовив Стельмешко, бо другої півсекунди зрозумів, що таке.

Перед ними наче з дерева упав червоноармієць з білою стрічкою.

— Посередник конверта запалив,— сміявся Кабанець.

— Щоб його разом з конвертом розірвало,— це лаявся червоноармієць Коваль.

І знов побігли.

Далекий гарматний постріл, і за хвилину знов вибух у лісі.

Це привчались червоноармійці до справжньої бойової обстановки.

Бігуни вже були за лісом. Стельмешкові здавалося, що він уже не може бігти, так калатало серце, але ноги самі невинно несли його. Червоноармійці від політрука не відставали. Оглянувся назад. Кінноти не видно. Недалеко вже сапери.

— Ану, тихше.

І знову всі четверо перейшли на повільну ходу, важко задихали і почали сміятись.

— А могли затримати нас.

Підходили до саперів. Вони вже кінчали мінувати цю ділянку перед селом, але сполохані пострілом та наступом, схопились за гвинтівки і разом з стрільцями лягли між селом та лісом. Правда, ближче до села. Тут же стояв Самбірський з прапорцем у руках.

— Ну, що там?— кинувся комсотні до Стельмешка.

— Погана справа. Їх там, видать, до біса... Кіннота, танки — один лазить за лісом — і, очевидно, артилерії чимало.

— Ти знаєш, коли ми не втримаємо отої переправи, значить, пиши — наша сторона програла маневри.

— Доведеться зірвати моста.

— Доведеться, але... ти розумієш, за день, за два як би він нам у пригоді не став.

— Товаришу командир, ворог.

З ліска показала кіннота синіх. Вони виїхали з-поміж дерев, переплигуючи кінями через рів. Кілька верхівців виїжджали на шлях.

— Хлопці, стріляйте по конях!

Але вигук Самбірського зник у дикому зойку.

— Ура-а! Ура-а! Вра-а! — І все зіллалося в одному «а-а-а!».

Кіннота лавою гнала кар'єром.

Самбірський спокійно напівобернувся праворуч, підняв руку над головою і тричі махнув прапорцем. В той же момент задирило кілька кулеметів — то кулеметний взвод відкрив вогонь по кінноті. Зараз же тріскотіння посилилось — то пристрілювався другий кулеметний взвод, посилаючи гостинці через Раківку.

Сапери та стрільці, лежачи на землі, доповнювали оркестр кулемета та вибуки кіннотників пострілами з гвинтівок.

Коні були в піні, коли кіннотники налетіли на піхоту. Вершники розмахували шаблями й кричали:

— Здавайся!

Але стрільці на це відповідали пострілами. Кіннотники, їх була сотня, промчали через стрільців і ввірвались у Раківку.

Але тут їх зупинила висока людина з білим прапорцем у руці. Командир кінної сотні під'їхав до посередника, що мав дві шпали на петлицях.

— Товаришу командир, повертайте разом зі своїми людьми назад. 70 процентів вашого складу вибуло від кулеметного вогню. Не можна було так довго перешикуватись, виїжджаючи з лісу. Ви мусили б не дати ворогові опам'ятатись.

Командир кіннотників сердито глянув на посередника, але скомандував своїм людям повертатись. Повертались повільно, даючи відпочинок запареним коням.

— Ей, ви, герої довгохвості! — не стерпів, щоб не закричати, Хоменко.

— А ви пшоняна каша, — відповідали кіннотники.

Сапери й стрільці раділи й насміхались.

— Злазьте з коней!

— Чекайте, ми ще до вас у гості приїдемо.

— Просимо, ми вас кулеметним горохом нагодуємо.

Кіннотники повільно проїздили назад до лісу, а Самбірський уже наказував взводному саперів швидше закінчувати мінувати село.

Коли кіннотники зникли в лісі, саперів уже не залишилось на полі, а стрільці відходили до хат і ховались за тинами та по садах біля будівель на околиці села.

— Коли б не посередник, нізащо б не здав переправи, — сказав Самбірський Стельмешкові, — а то з гармат

обстріляють, накаже відступать. На справжній війні тримався б до останнього.

А тимчасом у школі зібрались школярі та кілька селян і селянок.

— Що то воно за одно,— говорили між собою жінки, маючи на думці Бетю.

Але почала Бетя.

Вона говорила про вибухи гармат та постріли, які щойно порушили спокій села, сказала про цифри вбитих та покалічених під час імперіалістичної війни, нагадала, що дала революція селянам і робітникам, а що відібрала від буржуазії і чому буржуазія готується до війни з Радянським Союзом. Це було кілька вступних слів, і ось вона, наче перегорнувши сторінку підручника, назвала цифру літаків у капіталістичних країнах, їх вантажоспроможність та швидкість, а по тому ілюструвала страшенну дію бомб з літаків.

Ця маленька дівчинка зуміла кількома цифрами й цікавими фактами заволодіти увагою своєї аудиторії.

Тут її слухали мовчки й уважно, як ще ніде не слухали.

— Але найстрашніше для мирної людності, коли такі потужні літаки-бомбовози налітають на села й міста та кидають важкі бомби вагою до двадцяти п'яти пудів з отруйними речовинами. Така бомба може отруїти ціле село.

Літак з повітря може поливати отрутою, як з пожежного насоса. Гармати розкидають отруйні набойі. За вітром пускають отруйні гази з балонів або запалюють спеціальні свічки, вони горять, і отрута розходитьсь в повітрі.

— Є отрута, що одразу вбиває, є така, що палить тіло, інша викликає гнійні виразки на тілі. Є чихальний газ, вхопивши якого, людина безтямно чхає і так може захватись мало не до смерті, а чхаючи, примушена скинути протигаз, і тоді її душать, вбивають іншою отрутою.

Як же рятуватись?

Про це докладно розповідала Бетя.

* * *

З лісу виповзли два танки й покотилися до Раківки.

Знов заторохкотіли кулемети, але металеві страховища не звертали на них уваги. Залишаючи позад себе

широкий слід на стерні, давши кілька гарматних пострілів, вони повзли до села.

Стрільці, спостерігаючи ці страховища, запитливо дивились на командира.

«Як же ми од них боронитимемось?» промайнуло в багатах.

Враз танки відкрили кулеметний вогонь, а на лісовій околиці з'явилось чимало кінноти.

Самбірський припав до бінокля.

— Це вони збираються нас атакувати під прикриттям танків.

— Зв'язковий!— покликав він,— ось вам записка до командира саперного взводу.

В записці було:

«Якщо ворожа кіннота прорветься у Раківку й наблизиться до мостів, зривайте їх, попередивши посередника, коли він там буде».

— Товаришу Крук, кінноту обстрілюйте, а коли танки увійдуть у село, намагайтесь закидати їх гранатами й захопити.

Самбірський поскакав до кулеметного взводу.

В цей час з лісу вилетіло легкове авто і, залишивши позаду кінноту, промчало шляхом до села. Зеленкувата запорошена машина зупинилась. Мотор джержотів, наче хотів когось з'їсти, а вулицею попливли пахощі бензину.

Це була посередницька машина. В машину біля шофера сів командир з двома шпалами на петлицях. Позаду сиділи двоє з ромбами.

— Припинити атаку,— сказав командир з двома шпалами.

— Чому?

— Танки ж зірвано фугасами. Вони потрапили в зону загородження.

— Затримаємо кінноту й танки та подивимось, як стрільці боронитимуться від автомашин.

Посередницький автомобіль повернув назад.

Кіннота знов зникла в лісі, а танки зупинились. Це була перерва на 10—15 хвилин. В цю перерву взводний саперів рапортував Самбірському:

— Минувати село закінчив. За годину кінчаю територію між Раківкою та містечком, вздовж річки. Взвод стрільців, що працює з нами, можна з роботи зняти. Нам

на допомогу прийшли сорок чоловік тсоавіахімівців — селян та комсомольців.

Самбірський витирав хусткою піт з обличчя.

— Ви варті подяки, чорт візьми. Скажіть взводному Крукові, нехай разом із взводом йде на цю околицю села. Єдиний порятунок — це зони загородження, але коли нас обстріляють добрим гарматним вогнем, то посередники примусять залишити позицію.

Сонце вже стояло високо, й тінь падала така коротка, що, мабуть, було не менше як дванадцята година. Люди не їли зранку, встигли попрацювати більше як вісім годин. Комсотні журився, що невпинні атаки ворога не дадуть змоги нагодувати людей, хоч обід уже давно був готовий.

— Товаришу комсотні,— до нього підійшла якась жінка,— гурток Червоного хреста, у нас є такий, просить дозволу організувати роздачу бутербродів червоноармійцям, що в бою.

— Бутерброди? Це буде дуже добре. І ми вам будемо вдячні. Ідіть, тільки не більше двох чоловік.

«Прекрасна річ той Червоний хрест», майнула думка в Самбірського і зникла десь у глибині мозку, бо з шаленою швидкістю її заступили інші.

Дорогою в село рухались три автопанцерники. Хотілось уявити, як злітають вони в повітря, налетівши на фугаси. Але машини промчали зону загородження і з кулеметною тріскотнявою увірвались у село. Тут одна взяла курс головною вулицею, а інших дві звернули в провулки, щоб пронести свої кулеметні вежі по всіх закамарках. З вулиць зникло геть усе. Жодної людини. Кури полетіли, мов справжні птахи, а гуси піднялись мало не до хмар.

Червоноармійці ховались за парканами та огорожами.

Один панцерник, заскочивши у вуличку, відкрив стрілянину, але зупинився, бо далі вуличка зникала, і він опинився перед якимось подвір'ям.

Сорок кроків позаду з одчинених воріт суспільного подвір'я, на якому стояв віз, навантажений гноєм, визирнув Коваль. Прожогом плигнув назад, ударив по конях і вилетів з кіньми й возом на вулицю. Поставив воза через вуличку, вдарив удруге по конях, що не знали, що їм робити, бо перед ними на другій стороні була канава. Коні шарпнули, а віз, навантажений гноєм, перекинувся. Назад шлях панцерникові було загороджено. Ще хвилини зо дві

тріскотіли кулемети панцерника, але шість червоноармійців, що ховались за огорожами, закидали його гранатами. Панцерник взяли в полон.

Події розгортались з кінематографічною швидкістю. Кадри зникали за кадрами, не залишивши ніякого спогаду, лише загальне враження запальної й упертої боротьби невеличкого загону захоплювало стороннього глядача.

За двадцять хвилин, коли до Раківки прибуло два автомобілі з посередниками, — а серед них два мали по три ромби, — атака панцерників скінчилась. Два панцерники було взято в полон, третій зірвано фугасом.

Автомобілі посередників зупинились, і група штабів штабу армії і вищого комскладу — командирів дивізій та бригад — з цікавістю оглядали позицію людей другої сотні під командою комсотні Самбірського. Ця сотня зупинила велику військову групу, що складалась з піхоти, кінноти, мала багато гармат, панцерників та танків. Коли до вечора переправа не буде захоплена, то задумана операція зійде нанівець, і синіх буде розбито.

Коваль, Хоменко та двоє червоноармійців щойно одержали бутерброди з ковбасою та салом, жували, як добрі коні овес, поглядаючи на вуличку, де полонені шофер і кулеметники підіймали веза та скидали гній, щоб очистити шлях своїй машині.

— Як ти, Коваль, догадався таке втрутити?

— А я й сам не знаю.

— От так Коваль!

Коваль витирає масні губи.

— Наче щось стукнуло... розумієш... Де б це води попить? — почав він, енергійно пояснюючи, а закінчив, задумливо питаючи.

Загальна ситуація складалась так: кінну атаку синіх було відбито, два танки та три панцерники вибито, вступ до села боронила зона загородження, а підступ до неї — кулеметники, заховані на правому флангу села.

Для синіх залишалось — гарматним вогнем вибити взвод кулеметників, зліквідувати зону загородження і тоді атакувати переправу. Командування синьої сторони швидко опрацювало цей план й вирішило разом з тим перекинути через річку в обхід загін кінноти.

О другій годині дня, коли над лісом, де у верхніх шарах атмосфери, закудлатились перисті хмарки, затіняючи сонце, а по стерні дмухнув легесенький вітерець, — за

ліском забабахкали гармати. Треба було уявити, що їхні набої летять над ліском і полем, падаючи у селі та на горбку, де заховався взвод кулеметників. Почався гарматний обстріл.

У селі, в полі, на лінії мінованої зони, навколо горбка, де причаїлись кулеметники, почали вибухати гарматні набої. То «білі» червоноармійці розкидали вибухові пакети. Цим самим створювалось ілюзію справжньої військової обстановки.

Бетя слухала постріли та коментарі політрука Стельмешка до цих вибухів, і здавалось їй, що вона — не вона, а справжній вояка, ніяких спогадів, а натомість бойова дійсність. Хвилювало небезпечне становище, кожен момент загрожував уламком набою чи кулею, можна було сподіватись на хімічну атаку або повітряний напад, — а її обов'язки боронити, захищати, допомагати.

Сапери закінчили мінувати третю зону загородження.

О четвертій годині штаб посередництва наказав кулеметникам відступити.

* * *

Протягом другої половини дня Бетя була в містечку й спостерігала дальший розвиток цього нерівного бою.

Надвечір, коли сині зайняли Раківку і між ними та мостом залишилась лише третя, вузька, смуга зони загородження, в цей час синя кіннота, перейшовши річку десь з правого боку, кинулась в атаку на містечко. Кінноти було не менше як полк.

Це була найнеприємніша хвилина для Самбірського. Він міг боронитися од кінноти лише однією півсотнею, бо друга півсотня боронила переправу.

Здавалось, ця атака вирішить долю другої сотні. Залишилось зірвати мости і здатись.

Телефоном сповіщали, що бригада червоних не далі як за 8 кілометрів. Треба протриматись півтори-дві години.

Ніяка гра, ніяке змагання ще не захоплювало так Беті. Шахи й футбол можуть лише частково створити такий азарт. Але це була не гра, а навчання, тренування до класової боротьби.

В найрішучіший момент десь високо над містом заспівали металевої пісні велетні журавлі. Ескадрилья літаків

знижалась рекордними темпами і «бреющим» летом над самою землею,— вітер пішов по полю, траву гнув, бадилінки зривав,— мчала в контратаку назустріч кінноті. Пополохались коні і верхівці. Літаки своїм гуркотом і кулеметами гнали назад полк кінноті.

За хвилину пропелер літака обертається півтори тисячі разів, але, незважаючи на те, кулемет сипле кулями наперед, і вони встигають проскочити крізь коло, утворене пропелером, з швидкістю одної півторатисячної хвилини, щоб не зачепити пропелера. Вигадка — свідок могутності людського розуму.

«Але краще, коли б у минулому ніхто цього не вигадував». Так думала Бетя.

А літаки промчали над кіннотою і знов знялись високо у повітря, щоб прийняти повітряний бій з синьою авіаескадрильєю. Ті теж надлетіли тепер.

Становище було врятовано.

За півтори години смеркло. В містечко вступала бригада, а за 20 хвилин у темряві за містечком заблискали вогневі блискавки і загуркотіли гармати червоних. Сині не встигли захопити переправи. Блискуче задумана операція пішла нанівець.

Ще година, і червоні почали наступати на Раківку.

Сотню Самбірського замінили цілою бригадою. А десь далеко в темряві шляхом на містечко на протязі 20 кілометрів підходили все нові частини до місця бою, де червоні давали реванш синім.

Друга сотня виконала своє завдання. Вона зробила більше, ніж можна було сподіватись. З наказу командира дивізії другу сотню було відкликано до містечка, щоб дати їй спочинок на вісім годин.

* * *

Другого дня сотня вдруге виступила з містечка. Це було ранком, коли, так само як і минулого ранку, сонце розганяло прохолоду, а обважнілий пил, стоптаний попереднього дня, грубим шаром лежав на шляху.

Самбірський їхав попереду сотні. Поруч нього підганяв свого Каштана Стельмешко.

На виході з міста, біля мосту, спочивав невеличкий загін червоноармійців. Тут же стояв парусиновий намет з

прапором Червоного хреста, і біля нього червоноармійцям роздавали чай та сніданки.

«Хороша річ цей Червоний хрест», думав Самбірський і сказав про це Стельмешкові, додавши:

— Не те, що інструктори Тсоавіахіму. Ніякої користі.

Стельмешко примружив очі, лукаво глянув на Самбірського й відповів:

— Ти сказав, що ти граєш у шахи, але я боюсь, що ти погано граєш у шахи.

Комсотні повернувся в сідлі.

— Знай же,— продовжував Стельмешко,— ідею зони загородження на зразок шахівниці і фальшивих фугасів подала ота сама дівчина.

— Бути не може!

— Знай же, що сорок добровольців, які допомагали закінчувати зону загородження, були мобілізовані цією ж самою дівчиною.

— Чому ж ти нічого мені не сказав?

— І знай же ще одно, що сніданок червоноармійцям розносив Червоний хрест, організований у Раківці тією ж самою дівчиною учора ранком.

— Так знову ж питаю, чому я нічого не знав?

— Ти пам'ятаєш, як ти її зустрів?

Самбірський прикусив губу.

Глянув ще раз на намет Червоного хреста і побачив Бетю, що подавала якомусь червоноармійцеві склянку чаю.

ПАДЬ 37-го КІЛОМЕТРА

Нічна прохолода спадала відкілясь з верхів сопок і слалась разом з туманом над рікою. З берега було чути, як булькало в річці над підводним каменем. Цей камінь мусив бути десь метрів на двісті від цього місця. В темряві й тумані, що його можна було відчутти легенькими, ріка видавалася чорною прірвою. В цій прірві часами чути було хлюпінт — то, мабуть, плигали харіуси, що звуться байкальськими форелями. Іноді в верховині затайженої гори шумів вітер або шелестів у кущах на другому спадистому березі.

В сторожовій будці над залізницею востаннє згасло світло після того, як прогуркотів важкий поїзд, кидаючи промінь паровозного прожектора в темну прірву ріки і лякаючи рибу в бистрій воді. Минала дванадцята година ночі. Цієї пори в заснулій околиці хіба лиш звір нічний обережно блукав.

Повітря, земля і вода набрякали вогким холодом осінньої ночі. Такої ночі набирає червоногарячого кольору листя осики й обсипається лист на малині. Тільки величезні модрини та сосни, що їх силуети потопали в густій темряві тайги, як завжди, байдуже зустрічали осінь.

Спокій і тиша висіли над паддю тридцять сьомого кілометра, де колія Забайкальської залізниці наближається до самого краю берега Ангари, лишаючи по другий бік гірські урвища. Азіатська ніч дбайливо присипляла падь між горбами надбайкальського узгір'я. У своїй норі міцно спав бурундук, і спокійно дрімала дика коза в кущах на верховині сопки, на хвилину забувши свого заклятого ворога — вовка. А на спадистому березі, недалеко від торфових островів, ховалась зграя журавлів, що з невідомої

причини зупинились тут під час осіннього перельоту до далекої теплої країни за Гімалаями.

Такої ночі пропадав гриб і вкривалась рососою пом'ята зайцями трава. Коли проходив вантажний поїзд цією ділянкою, а паровоз на одну секунду їхав над тим місцем, де між горбами розступилась падь, тоді у світлі його ліхтарів над залізницею, на краю паді, миготіла дерев'яна будівля. Кілька кроків од будівлі, за рейками залізниці — Ангара. З другого боку одразу здійснюється сопка, а просто — ще ближче — рівчак вибігає з паді і протікає маленьким тунелем під насипом, до ріки.

В темряві важко розглядіти маленький ганок з трьома східцями, вікна у дерев'яних стінах низько над землею і залізний умивальник з дерев'яним відерцем під стіною. Можна було думати, що це залізничне службове приміщення, хоч воно не нагадувало ані будки залізничного сторожа, що, до речі, була недалеко напроти, де залізниця одступала од ріки, ані казарми, де живуть залізничні майстри. Швидше цей будинок скидався на дачу недалеко міста, в якій спочивають влітку горожани, або приміщення, що їх чимало будують на наших новобудовах. Та розташування цього будинку на території залізничної зони одгородження свідчило про його приналежність до майна наркомшляхів.

В такому будинку, мабуть, мусили жити ремонтні робітники залізниці. Проте відсутність інструмента та специфічних ознак перебування тут великого колективу не давали підстав зробити такий висновок.

Вночі важко було вгадати, чи є близько від цього місця велика оселя. Ніде не видно вогників і не чути гавкання собак, що могло бути десь на селі чи на станції. Хоч у горах не дивина, коли оселя так заховується між горами, що за кілька сот кроків не побачиш ніяких ознак життя.

Коли б це було вдень, то можна було б розглядіти на тому березі невеличкого намета, в яких звичайно живуть мисливці або рибалки, а вдалині — кілька хат невеликого села. Вниз річкою за кількома невеличкими сопками мусили бути залізнична станція й селище. Але темрява створювала враження абсолютно здичавілої пустелі. А коли б вийти в гліб заболоченої паді й сховатись у кущах чермухи та свербиуса, можна було б сміливо уявити себе в канадських хащах чи камчатських нетрях. Ніч

змінювала обриси й форми місцевості та речей, плутала почуття віддалення й часу.

Холодна осіння ніч цілковито панувала над околицею.

Цієї ночі на своєму дерев'яному ліжку прокинувся Федір Прохорович. Прокинувся, розплющив очі й задумався: чого це він прокинувся, чи хтось пройшов через комірчину, де він спав, чи блощиці розбудили?

Комірчина була в тому самому невідомого призначення будинку над залізницею. Маленька, з двома вікнами на річку та на рівчак, що сочився з паді. В комірчині спав Федір Прохорович, а за стіною у великій кімнаті мусили так само спати технік Силантьєв та робітники: Михайло, Федір і Андрій.

Федір Прохорович звично торкнувся рукою лисини й прислухався. Од тиші у вухах дзвеніла кров.

Але враз серед цієї тиші легенько зачовгали чийсь ноги в їдальні. Зразу за дверима комірчини, де спав Федір Прохорович, була їдальня. «Мабуть, хтось з хлопців», подумав він і знову заплющив очі.

«Кляті блощиці спати не дають. Доведеться завтра погром на них вчинити», продовжував думати гідролог, ткнувшись носом у подушку. Було чути, як у сніях рипнули двері. Хтось вийшов надвір. По тому — до вуха Федора Прохоровича разів з два долинуло, як хрумкнув пісок на залізничному насипі під чиеюсь ногою.

«Куди ж його понесло? І хто це?» наморщився гідролог і, позіхаючи, перевернувся на другий бік.

Не спалося. В густій тиші надзвичайно, здавалось, голосно стукав годинник, куплений за п'ять карбованців, і навіть було чути, як хтось сонно присвистував носом у сусідній кімнаті.

То, мабуть, технік Силантьєв спав на правому боці і йому снилось, як за два тижні він піде до Червоної Армії.

Сусідня кімната дуже велика, не те що комірчина Федора Прохоровича. Там нари такі, що чоловік з п'ятнадцять ляжуть поруч. Але замість п'ятнадцяти на тих нарах ночує лише троє: Силантьєв та два робітники. Поруч стоїть ліжко, на ньому спить третій робітник.

Люди спали міцно. Федір Прохорович знає, що коли б раптом замлетрус струснув будинок або коли б з вибухом грому блискавка вдарила в будинок, то й тоді навряд чи прокинувся б хтось, крім нього. Навіть блощиці їх не доймають.

У темряву кімнати дивились сірими плямами вікна. Од віконець помітно тягло прохолодою. З-за стін просочувалась осіння вогкість. Поснулі загорнулись у ковдри й прикрились пальцями від холоду. Кіт Жук-Мурка міцніше згорнувся в куточку на нарах і мурмотів під супровід силантьєвського хропіння.

Федір Прохорович мовчки уявив собі картину сонного царства у великій кімнаті. Разом з тим він думав, що завтра буде важкий день. Водомірний стовп надвечір показував невеличке збільшення рівня води в Ангарі. Знову треба робити гідрологічний розріз поперек течії і мучитись з вантажем біля вертушки.

Думки пливли якось відривчасто: вертушка... і хто певийшов та так довго не повертається... І чому Жук-Мурка перебрався відсіля, з комірчини, в ту кімнату.

Уже перехотілось спати — так здавалось Федорові Прохоровичу, — а за кілька секунд він позіхав, вії стулялись міцніше, і здавалось йому, що він ось-ось задрімає.

Проте дрімота не приходила. Хотілось знати, котра година. Може, наближається ранок. Хоч сірі плями вікон про це не свідчили. Ліньки було запалити сірника, щоб глянути на кишенькового годинника. Проте минуло вже понад двадцять хвилин, як гідролог прокинувся од тихої ходи в їдальні і потім чув, коли хтось одчинив надвірні двері. Після того ніхто не повертався.

«Може Андрій рибу пішов ловити?» запитував себе Федір Прохорович і сам собі відповідав: «Наче б не збирався вчора».

Микола Васильович на полювання теж не збирався, бо знає, що сьогодні робота на річці. А хоч і збирався, то мусив, як звичайно, заспати до сонця. Повернувшись разів два на ліжку, подумав, чи не піти подивитись, але якось непомітно задрімав. Тільки дрімота ця була тривожна, як бувають тривожні дідівські сні. Дрімав він лише кілька хвилин. Але, прокинувшись, на цей раз вирішив встати глянути на годинник та дізнатися, хто це вийшов з дому.

Підвівся й сів на ліжку, спустивши ноги на підлогу. Тиша була така сама, а одноманітний стукіт маятника ніби не порушував її.

Звичним рухом він простяг руку під ліжку, де повинні були стояти чоботи. Нахилився. Провів пальцями в порож-

нечі й ще дужче нахилився. Але чобіт не знайшов. На табуреті лежали сірники. Взяв коробку й запалив.

Чобіт не було.

Наморщив лоба, намагаючись пригадати, чи не поставив їх де в іншому місці, як роззувався вчора. Але така думка прийшла лише на мить. Адже скільки років він носить чоботи, стільки ж, щовечора роззуваючись, кладе їх під ліжко.

Хто ж міг узяти чоботи?

В руці згорів уже третій сірник. Треба було світити лампу, що висіла на цвяху в ідальні. Зняв лампу й повернувся до своєї комірчини.

Розкидане, пом'яте ліжко, табурет, на табуреті коробка сірників, під стіною апарат та інструмент, але чобіт не було. Крім чобіт, не було ще брезентового плаща, що висів біля дверей.

Стривожений Федір Прохорович повернувся й швидко пошкандибав через ідальню до великої кімнати.

Лампи з руки не випускав і, зайшовши до кімнати, де спали хлопці, підняв її над головою, щоб було видніше.

Всі четверо спали. Ніхто не прокинувся, ніхто не звертав на світло уваги. Лише Жук-Мурка, напіврозплющивши оченята, переклав з боку на бік хвоста і знову замуракотів дрімотливої пісні.

— Миколо Васильовичу! — підійшов гідролог до сонного техника й почав його колошкати.— Миколо Васильовичу!

Він штовхав техника й потягнув його за ногу, але той лише перестав хропти.

— Чуєте?

І трусонув так, що Силантьєв мусив прокинутись.

— Що, що таке? — мурмотів спросоння Силантьєв, здіймаючись над нарами і протираючи очі.

— Миколо Васильовичу, чобіт моїх нема. Плащ пропав.

— Коли? Що? Нічого не розумію...

— Я — теж. Але факт — чобіт і плаща немає.

Микола Васильович зараз же глянув на свої чоботи. Вони були на місці.

Побудили робітників.

Всі почали оглядати свої речі. Виявилось, що не з одним Федором Прохоровичем трапилась незрозуміла

історія. Один перед одним гукали робітники, сповіщаючи про нові пропажі.

— Пальто мое де? — І Андрій розводив руками. По тому дуже лаявся.

В той же момент його підтримав Федь. У цього теж чобіт не було на місці.

Сонний настрої зник. Усі швиденько одяглися. Тільки робітник Михайло не метушився: його штани, мабуть, помандрували разом з Фединими чобітьми та Андрійовою шапкою.

— Обікрали.

Зрозуміли всі і один по одному кілька разів повторювали це слово.

Кинулись до дверей. Двері до кухні лише причинені, з кухні в сіни зачинені на клямку, а надвірні розчинені навстіж.

— Це було десять-п'ятнадцять хвилин тому, — розповідав Федір Прохорович своїм хлопцям.

Вирішили, що треба одразу ж шукати. Злодій не міг далеко втекти. Навряд, щоб він пішов у сопки й подерся в темряві крізь кущі та тайгу. Не міг він бути і в будці залізничного сторожа. Там усі свої, добре знайомі. Злодій міг утікати лише залізничною колією. Тільки невідомо куди — чи на захід до Михальова, чи на схід до Подорвіхи. Так звались найближчі станції звідсіль. Міг ще він перепливти Ангари й пройти стежкою, що йде лівим берегом вздовж неї. Але перепливти він міг тільки човном або поромом біля залізничної будки.

Треба було відразу ж перевірити, де пором, чи на тому березі, чи на цьому. Якщо пором тут — значить, злодій ним не поїхав. Коли ж злодій мав човна, тоді шукати його даремно, бо, взявши на допомогу весла та швидку течію річки, він уже далеко.

— Найскорше наш гість поспішає до Михальова, — висловив свою думку Федір Прохорович.

Усі погодились на тому, що злодія треба доганяти. Микола Васильович озброївся тризарядною «флорівкою», а Федя міцним ціпком, і вдвох бігом кинулись вздовж залізниці до Михальова. Андрій та Михайло, захопивши добрі дрючки, вирядились у протилежний бік — до Подорвіхи. Михайло одяг запасні штани Федора Прохоровича й палав бажанням нагнати клятого штанокрада.

— Ми йому дамо каші,— шепнув він Андрієві, багато-значно стискуючи осинового дрюка.

Силантьєв і Федя спочатку бігли. Під ногами рипів пісок і гупали шпали. Забігли на хвилинку глянути на пором. Великий човен був на своєму місці. Повернули назад на залізничний насип.

— Кілька хвилин можемо так бігти, а там доведеться тихше піти,— казав технік Феді.

— Чому?

— Щоб не почув, як ми доганяємо.

— Зараз підемо стежкою. Там тихше буде.

— Там же пісок з насипу насипався.

Перейшли на стежку. Позаду лишилось з півтора кілометра, коли дійшли до маленького містка на річці. Федя зазирнув під місток, але ніде нікого не було.

За містком пішли тихше. І це було добре, бо за кілька сот кроків помітили якусь постать. Людина йшла швидко вздовж насипу і, очевидно, мала намір завернути до річки.

— Ходім швидше,— сказав Силантьєв Феді.

Нічного перехожого наздогнали за кілька хвилин.

— Громадянине, почекайте! — наказуючи, вигукнув Силантьєв.

Громадянин зупинився.

— Відкіля ви йдете? — спитав технік, наближаючись до невідомого.

— А яке вам діло? Хто ви такий? — почув він обурену відповідь.

— Очевидно, є діло, коли питаємо. Краще відповідайте, хто ви такий?

Федя пізнав того, хто відповідав. «Це Арапніков», подумав він.

— Я місцевий мешканець з Михальова, зараз повертаюсь додому,— відповів незнайомий.

Але тепер він уже не був незнайомий. Технік теж пізнав його.

— Арапніков! Що це вас занесло сюди так пізно? А ми злодія шукаємо. Нас тільки що обікрали. Ви нікого не зустрічали? — затарабанив Силантьєв, зрадівши, що здибав знайомого.

Арапніков пояснив, що він ходив на полювання. Був на Подорвисі, там віддав знайомому рушницю, а додому пішов пішки, бо сьогодні вночі товарного поїзда на Михальово не буде.

— Проходив повз вашу казарму. У вас темно було. Коли б світилось, зайшов би.

— Ви нікого по дорозі не бачили? — допитувався Силантьєв.

— По той бік вашої паді зустрічав якихось двох. Підозрілі, бо вони мене обійшли. То, мабуть, ті злодії, що вас обікрали.

— Їх Микола й Андрій повинні наздогнати, — сказав технік.

Розмовляти не було про що. Попрощались і розійшлись додому. Арапніков пішов далі. Додому йому в Михальово лишилось небагато. Цей Арапніков був недавній співробітник Федора Прохоровича Гриценка та Миколи Васильовича Силантьєва на гідрометричній станції. Кілька день тому Федір Прохорович звільнив його.

Федя кілька разів озирнувся назад, спостерігаючи, як поволі розтавала в темряві постать Арапнікова. Сам Федя теж не поспішав і, трохи одійшовши від місця зустрічі, враз зупинився.

— Що таке? — питав його Силантьєв.

— Нас, мабуть, Арапніков обікрав.

— Та що ти? Вигадуєш. Чого завгодно від нього сподіваюся, але цього... — він зупинився. — Не думаю.

— Тільки куди ж він речі дівав?

Але Силантьєв на Федину думку пристати не хотів. Він запевняв, що цього не може бути, і сподівався, що Михайло та Андрій затримують злодіїв.

На початку третьої години всі повернулись додому.

Микола й Андрій злодіїв не спіймали. Доходили до ближчого роз'їзду, там бачили сторожа. Він сказав, що ввечора не лягав спати, але протягом ночі не бачив жодної людини на залізниці.

Федір Прохорович, що чув оповідання Силантьєва та Феді і, до речі, погоджувався з останнім, почувши від Андрія про залізничного сторожа, зауважив:

— Значить, Арапніков теж не проходив.

Павутиння підозри проти колишнього співробітника насотувалось навіть у Силантьєва.

— Може... — вимовив він нерішуче.

— А що у вас украли, Миколо Васильовичу? — звернувся до нього Андрій.

— У мене — нічого...

— Дивно! — сказав Федір Прохорович. — Але, коли хочете, то нічого й дивного.

Чому це для Федора Прохоровича не було дивно, ніхто не зрозумів. Але він пояснив свою думку:

— Ви ж трохи приятелювали, коли він працював тут. Приятеля не хотів образити...

Силантьєву було таки справді незручно й неприємно слухати такі речі од Федора Прохоровича, тим більш що в голосі його він відчував досаду.

В цей час з глибини ночі почувся рвучкий, бадьорий гудок паровоза. Андрій, колишній паровозний кочегар, пізнав знайомий голос міцного паровоза серії Е, що водить вантажні поїзди. Зі сходу од Подорвіхи наближався поїзд. Вже чути було, як мелодійно наростало татакання на стикові рейок. Цей звук віддався в простір залізним пасмом рейок над насипом і водою швидкої Ангари. Поїзд наближався. Вже чути було могутнє сопіння, і за поворотом, де чергова сопка стоїть над річкою, показалися очі-ліхтарі, що нагадували очі пекельних псів у Гоголя чи принаймні баскервільську собаку Конан-Дойля.

Все затряслось у кімнаті, коли повз вікна, не спиняючись, проходив вантажний поїзд. Машиніст не шкодував пари, а кочегар вугілля.

— Новий доказ проти вашого Арапнікова, — говорив сердитим голосом Федір Прохорович, натякаючи на пояснення Арапнікова, чому він пішки йшов з Подорвіхи до Михальова.

— Арапніков, який завжди їздив вантажними поїздами, не пішов би п'ятнадцять чи двадцять кілометрів пішки. До того ж він з Михальова вже кілька днів тому мусив вибратись.

— Так, Федоре Прохоровичу, чим же я винен, що він вас обікрав?

— Не в тім справа. Догнати його треба було, затримати й обшукати. Не міг же він десь далеко сховати покрадене. Мабуть, кроків за двадцять від того місця, де стояли, — і знайшли б.

Технік пригадував, як справді Арапніков перед тим, коли його гукнули, наближався до берега річки, а потім повернув назад до колії. Але зараз про це вирішив не говорити, бо знав — тоді Федора Прохоровича ще більша досада візьме.

— Завтра піду й заявлю міліції про Арапнікова.

На цю пропозицію Федора Прохоровича пристали всі, навіть Микола Васильович.

— Тепер лягаймо спати,— порадив він.

— І замикайте двері, щоб ще хто не проліз,— додав Федя.

Зачиняти двері пішов Андрій.

Він понакидав усі клямки, позасував усі засови і ще підпер надвірні двері лопатою. Оглянув свою роботу, перевірів вікна і аж тоді вклався на нари.

Хлопцям не спалось. Брав жаль за покраденими речами. Палили цигарки й стиха перекидались словами, лаючи Арапнікова, бо всі вважали його за злодія. Лише він найлегше це міг зробити. Адже кілька днів жив тут і знав їхні порядки, знав кожного з них і, мабуть, придивлявся до речей.

— От, проклятий!

Так само думав і Федір Прохорович, лежачи в своїй комірчині. Йому здавалось, що він ніколи не засне. Було шкода чобіт і плаща, досадно, що його обібрали, як сонного горобця. Пригадував Арапнікова. Звідкіль взявся цей тип, Федір Прохорович так добре і не знав. Два місяці тому він приїхав з Іркутська, одрекомендував себе техніком-гідрологом і привіз папірця з розпорядженням прийняти його на роботу на гідрометричну станцію, де завідувачем був Федір Прохорович.

Працював Арапніков погано. Був дуже неуважний. Губив матеріали досліджень. Не виходив на роботу. Виявилось, що в нього є зв'язки з місцевим населенням. В Михальово він мав постійну квартиру. Проте ніхто Федору Прохоровичу нічого не міг докладно розповісти про цю людину. Зрештою Арапніков упіймався на фальсифікації цифр спостережень. Це була серйозна провина. Неправильно подані цифри, безперечно, поплутали б плани побудови гідроелектричної станції. На підставі цих неправдивих відомостей про силу річки неправильно можна було обчислити й розміри греблі та потужність турбін. Це був карний злочин. Але Арапніков заперечував, що робив він це навмисне, посилаючись на свою слабу голову. Розраховував неправильно.

Федору Прохоровичу довелось Арапнікова звільнити, повідомивши про це до Іркутська, в правління.

Звідти не заперечували.

«Безперечно, це його помста,— думав старий гідролог.— Завтра ж іду до міліції».

З цими думками він заснув. Снився йому велетенський водяний простір невідомої річки. Течія круто спадала, наче на порогах. Од швидкого руху вода пінилась і крутилась у вирах, закручуючи тріски, дошки, стовбури дерев. Під берегом по щиколотки у воді стояв Арапніков і душив Федора Прохоровича за горло, намагаючись штовхнути його в воду. Федір Прохорович боровся і в сні важко закашлявся від задухи.

* * *

Федір Прохорович — колишній топограф. Часто вечорами він розповідає про свої колишні пригоди.

— Де тільки не доводилось вештатись,— говорить він.

Сибіряк-байкалець, він жив і в Середній Азії, і в Центральній Росії, працював у Термезі і в Самарі.

— Ніколи не сподівався гідрологом бути, а ось зробився.

У двадцятому році тиф його не минув. Після тифу спадщина: закостенів хребет. Це важка хвороба. Людина фактично стає калікою. От і Федір Прохорович ледве ходить, шкутильгає, спину зігнувши. Без палички важко. Міцний самшитовий ціпок — подарунок сина, студента-хутрянника — допомагає. Зарікатись нікому од біди не доводиться. Хоча б і приятель його старий, що тепер в Іркутську в правлінні працює. Теж з топографа гідрологом став. Ангару досліджував і лиха зазнав. Зимою на пороги поїхав і там ногу одморозив. Тепер каліка. З Іркутська не виїжджає. Проте в Ангаробуді працює, боротьби з цією рікою не покидає.

Два роки тому Ангаробуду ще не було. Досліджував тоді Ангару Енергобуд (був такий). Працював у Енергобуді приятель Федора Прохоровича. Сам же Федір Прохорович ніде не працював. Одержував на місяць шістдесят карбованців пенсії і ще намагався лікуватись, хоч, правду кажучи, на той час лікування йому вже набридло. Якось зустрічає свого приятеля і чує від нього:

— Шукаємо гідролога — гідрометричні спостереження робити. Двічі в газеті оголошували. Нема. Ти не взявся б за цю роботу? Зароблятимеш. Більше ніж твоя пенсія.

Погодився Федір Прохорович. Спочатку готували його. Але науку він збагнув швидко. За два місяці він уже пра-

цював, як спражній гідролог, а за два роки був сам досвідченим робітником серед гідрометрів ангарських гідрометричних станцій.

— Удвох з братом, — каже Федір Прохорович, — ми, мабуть, усю свою силу цій річці віддамо.

Брат Федора Прохоровича працює начальником одної з дослідницьких партій Ангаробуду. Геодезичну зйомку робить. Він учитель відомого дослідника рік на півночі Сибіру Бусіка.

На Ангари, недалеко її джерела, мають будувати першу гідроцентрально з системи тих великих електричних станцій, що матимуть назву Ангаробуд. Між станціями Подорвіхою й Михальовим гідрологи та геологи досліджують ріку, щоб знати, де саме гатити греблю і електричну станцію ставити. Федір Прохорович керує тутешньою гідрометричною станцією. Раніш станція була біля Подорвіхи, але геологи не певні були, чи витримає подорвіхінський ґрунт електростанцію та греблю. Залишивши на старому місці гідрометричний пункт, Федір Прохорович перебрався з своїми хлопцями ближче до Михальова, позичив під житлоплощу залізничний будинок і поставив тут свою «істокську гідрометричну станцію Ангаробуду».

Таке життя Федора Прохоровича.

Сьогодні ранком, коли сонце червоним промінням сипнуло на поверхню прозорої ангарської води, гідролог уже вмивався над умивальником біля ганку. Він твердо вирішив негайно скажитись міліції на злочинця, а це, безперечно, на його думку, був Арапніков.

Після неспокійної ночі хлопці ще спали. Федір Прохорович вирішив узяти з собою Андрія. Андрій був старший серед робітників, уже літня людина. Його знають в околиці, і він користується авторитетом.

Гідролог розбудив Андрія і за двадцять п'ять хвилин, поснідавши шматком хліба і коробкою консервів, вони виходили з дому. Йшли до ріки, там позичили в залізничного сторожа маленького човника, що завжди гойдався під берегом на ланцюгу, примкнутому колодкою, і, скористувавшись річною течією, швидко подались униз до Михальова.

Андрій слідкував за носом човна і лише час од часу за допомогою весел виконував обов'язки стернового. Веслувати не треба було. Човен, підхоплений течією, не потребував додаткової сили.

Федір Прохорович, піднявши комір колись темнозеленого пальта, сидів посеред човника й, не випускаючи з рук свого ціпка, обдумував свою заяву до міліції та докази проти Арапнікова.

Він відновлював спогади про попередню поведінку Арапнікова — на початку їх знайомства солодко-ввічливого і наприкінці осоружно-вульгарного. Але всі попередні дані свідчили лише про їх ненормальні взаємини і про злочинне ставлення Арапнікова до своїх обов'язків на станції. Вчорашня нічна пригода логічно начебто не зв'язувалась з усім тим, про що пригадував Федір Прохорович.

Лише дивна присутність Арапнікова вночі біля станції і, безумовно, неправдоподібні пояснення, що їх він дав Силантьєву, могли викликати підозру у злочинстві.

«Треба вимагати, щоб зробили трус, і речі, безперечно, знайдуться», думав Федір Прохорович і звернувся за порадою до Андрія.

— Андрію, як ти думаєш — чи не потрусить би Арапнікова на його квартирі в Михальові?

Андрій, стернувши та слідкуючи за берегами й носом човна, думав про те саме.

— Мені навіть снилось, що я на ньому Михайлові чоботи бачу. Справа не погана, коли б лише міліція дозволила.

— Але, мабуть, не дозволять,— додав він, трохи подумавши.

— Чому?

— Боятиметься це зробити Михальовська міліція. Арапнікова ж тут усі бояться.

Для Федора Прохоровича це була новина.

— Відкіль ти знаєш, що його бояться?

— Минулого разу, коли ми ходили до Михальова в кіно, Арапніков там хуліганив, лаявся поганими словами, а йому хоч би хто зауважив. Міліціонер стояв, так йому наче позакладало.

Федір Прохорович чув про цей випадок, але не надавав йому серйозного значення. Тепер, очевидно, під впливом загальної антипатії до Арапнікова, він поставився до цього серйозніше. Сердито сплюнув на прекрасну ангарську воду, засвистав носом і обмежився незадоволено:

— А може вони приятелі з тим міліціонером? Тут такий народ, що може бути.

Андрій цієї думки не поділяв.

— Нащот народу, Федоре Прохоровичу, чого ображатися, сам знаєш... сам майже тутешній.

Човна потягнув під правий берег, і Андрій далі нічого не казав, а з силою загірб веслом проти течії, скеровуючи на середину ріки.

Човен слухняно звернув. Гідрометрична станція вже зникла за поворотом ріки, де великий, вкритий густими кущами острів розірвав течію на два рукави.

А на станції вже прокинувся Микола Васильович і, відчувши задоволення, що його не обікрадено, кілька разів примружив очі, зіліз з нар і вийшов до їдальні. Записка на столі сповіщала, куди зник завідувач разом з Андрієм. Там же була інструкція на цілий день. Треба підготуватись до гідрологічного розрізу, що його мав зробити Федір Прохорович, повернувшись з Михальова.

Засвиставши про кінноту Будьонного, Микола Васильович потяг з гвіздка рушник і пішов умиватись, п'яніючи од холодного, чистого повітря і любовно оглядаючи блискучі від роси рейки та мокрий пісок насипу.

Йому двадцять два роки, він сповнений сили і впевненості. Його рівна весела вдача завоювала симпатію всіх. Мабуть, злодій, що цієї ночі їх обікрав, теж знав цього хлопця і з тієї ж причини не зачепив жодної з його речей.

Ранок зняв завісу ночі над тайгою і річкою, показав красу паді тридцять сьомого кілометра і засяяв сонячним промінням над околицею. Все навколо вкривали ліси. Лише річка, залізниця та невеличкі клаптики лук на островах доповнювали панораму. Круті горби, що спадали до річки з лівого берега, на правому одходили од річки, залишивши між собою й Ангарою широку лісову долину. Падь була невелика. Наче якийсь велетень сокирою вирубав її в горах, але не спромігся прорубати гору наскрізь.

Ця місцевість зветься Кулигінська дача, бо колись належала полковникові Кулигіну. Але тепер за цим районом закріплюється назва Паді тридцять сьомого кілометра. Тут тридцять сьомий кілометр Забайкальської залізниці од її початку.

Хоч до Байкалу більше тридцяти кілометрів, але Забайкаллям вважають, очевидно, й тутешню місцевість.

Микола Васильович стільки витрачає води на вмивання, що мимоволі порівнює самого себе з якоюсь водяною птицею. Втретє натерши шию й обличчя милом, він наливає до вмивальника останню воду з відра. Шорстким десятчанним рушником розтирає і без того червоні шию та обличчя. Здригає од холоду плечима й шукає очима відзнак приморозку. Чуть побіліла трава підказує йому, що незабаром настане глибока осінь, а потім враз зміниться на зиму.

Сонце дуже повільно змагається з холодом, що йде од води та охолодженої поверхні сопки. Здається, наче й кущі ще відчують нічний холод, їх гіллячки дрібно тремтять, як спина Миколи Васильовича.

Він схоплює рушника та мило й біжить до хати будити Федька й Михайла.

Ранком на станцію прийшла сторожиха, вона ж і куховарка. Раніш вона жила тут, а тепер перебралась до сусідки, в будку залізничного сторожа. Вона прибирала кімнати й куховарила. Робітники гідрометричної станції щодва місяці навідувались до Іркутська за своїм пайком, а, привізни його сюди, здавали в комуну — своїй куховарці.

Іноді до пайка додавали продукти, куповані в Михайлові, або брали молоко в залізничного сторожа. Не на останньому місці в їх харчуванні були ягоди та гриби, що їх збирали в паді та на ближчих горбах. Відтіля приносили малину, костеніку, чорницю, черемуху — безліч різних ягід, що їх так люблять сибіряки і яких не знають або не їдять в європейській частині Союзу. Між кущами збирали бабки, жовтюхи, печериці, лисички, опеньки. Лише білого гриба ще не бачив тут Микола Васильович. Він був дуже охочий до ягід та грибів.

З місцевих ресурсів багато могли б допомогти полювання та рибальство. Але з гідрометрів не дуже охочі рибалки і зовсім невдалі мисливці. Андрій частенько ходив ловити рибу, але він з сусіднього села і свою здобич оддає родині.

Зараз куховарка принесла харіусів. Купила ранком у рибалки, що плив річкою.

Хороша, жирна риба харіуси. І найбільше цієї риби в Байкалі та в Ангарі. Особливо смачний задимлений харіус. Він ніжний, як чорноморська свіжа камбала.

— Справжнє водяне курча.

Так висловлюється Федір Прохорович, роздираючи руками тоненьку шкіру і кладучи шматочки м'яса в рот.

— Ну й уха буде! — моргає Микола Васильович куховарці.

— Але й дорога вона! — в тон йому відповідає куховарка.

— Правильно. Треба буде самому порибалити, — каже Микола Васильович. — Тільки нудно, коли риба на гачок не йде.

Куховарка безнадійно махає рукою.

— Так само рибалитимете, як і полюєте.

Така зневага ображає Миколу Васильовича, і він задержуватися не хоче:

— І полювати будемо. Завтра вихідний день. Сьогодні рушницю буду чистити.

Він вирішує одразу здійснити свою похвальбу й здійснює з стіни фролівку.

Скільки турбот було, поки дістали цю рушницю! Кожен раз, буваючи в Іркутську, Микола Васильович набридав правлінському завгоспу, щоб той швидше достав для їхньої станції рушницю.

— Уявіть собі — банда на нас налітає. Що ми робитимемо? Чим боронитимемося?

Та звідкіля там у лісі банди? — з досадою відповідав завгосп.

— В тім то й справа, що в лісі. Ну, або уявіть собі, п'яні на нас нападають.

— Так вас же п'ять здорових биків! Палицями ведмедя заб'єте, не те щоб п'яних прогнати.

Але Микола Васильович і на це знаходив заперечення.

— Федір Прохорович — людина хвора, самі знаєте... Куди йому до бійки ставати. Андрій частенько відлучається додому до родини. Федя — хлопець молодий, боязкий. Нас з Миколою на той час може десь не бути.

— Знов про те саме. Звідки ж там у вас у лісі п'яні візьмуться? Сторож чи що нап'ється й прийде до вас бешкетувати та громити станцію?

— Зрештою, нам на культроботу гроші належать, — виходив із становища Микола Васильович. — Радіоприймача обіцяли й не дає. Давайте рушницю, а то підускаржитись Горбатову.

Так було доти, аж поки завгосп нарешті погодився.

— Давайте розписку й забирайте рушницю,— сказав він одного разу Миколі Васильовичу.

— Нарешті! — відповів той і повіз на станцію новеньку тризарядну.

Тепер Микола Васильович обережно спустив застережника, викинув запасний патрон і, піднявши рушницю проти вікна, почав заглядати в ствол. Вдовольнившись з огляду, він сів на лаву, поклав на коліна приклад і вправно вийняв замок.

Потім приніс розкладений дерев'яний шомпол, пляшку з гасом, коробку з мастилом та чисту ганчірку.

Треба було протерти ствол та розібрати й помастити замок. Легко виплигнула пружина, стрибнула на землю і, підплигнувши, одкотилась під стіл.

Микола Васильович, замазавши руки гасом та мастилом, демонстрував перед куховаркою своє бажання полювати та оповідав про свої мисливські здібності.

Куховарка на це відповіла, як вона взимку полювала на дикого цапа без ніякої рушниці, а лише з коромислом.

— Зимою в цім будинку ніхто не жив. Я з дітьми його доглядала. Одного разу перед відлигою випало багато снігу, а потім уночі невеликий морозець взявся. Під ногами льодок хрумтить, ноги в мокрій сніг вище колін провалюються. Ранком діти в вікно хукали, щоб відтало, подивитись хотіли. Коли кричать: «Мамо, коза біля хати». Дивлюсь — справді. Схопила коромисло, вибігаю з хати. А під хатою цап у снігу провалюється. З сопки скотився. Його, мабуть, уже давно вовки по горбах ганяли, бо він був дуже стомлений. А тут на — в снігу провалюється. Вилізти не може. Я його коромислом і забила. А вовка лише одного бачила. Аж он там угорі з кущів поміж великою модриною та сосною обламаною голову показав. Вниз не спускався, мабуть, диму боявся.

— Вас же можна оштрафувати за таке мисливство.

— Хіба обов'язково треба з рушниці стріляти?

— Ні, це не обов'язково. Але полювати на диких кіз заборонено.

Куховарка презирливо стиснула зуби.

— Заборонено! А в нас кожен мисливець за тим пантрує, щоб на козу чи на цапа натрапити. Криються один від одного, а потім тихенько вихваляються.

— От як переб'ють усіх кіз, тоді чим вихвалятимуться?

— А як вовки всіх їх винищать?

— За вовків не турбуйтеся. Відколи тут Ангара тече, вовки й кози в сопках живуть. А мисливців тут віднедавна побільшало, і вже довелось заборонити кіз стріляти.

Дискусія закінчилась куховарчиною пропозицією — кликати хлопців до столу снідати.

Микола Васильович покинув рушницю, помив руки й приєднався до Феді та Михайла.

За сніданком обмірковували нічні події та гадали, чим скінчиться експедиція Федора Прохоровича.

— Одного разу нас у Ленінграді в гуртожитку обікрали,— пригадав Микола Васильович про своє перебування на гідрологічних курсах.— Там відразу знайшли. З карного розшуку привезли собаку. Він знайшов наші речі, заховані в топці паровика, що стояв у підвалі для опалення будинку.

— А злодій попався?

— Ні, не знайшли. Були підозри, але цього ж мало, щоб людину затримувати.

Федя вважав за потрібне пов'язати це з підозрою проти Арапнікова.

— На цього типа я маю не лише підозру, а й певен, що це його рук діло.

За столом засиділись, пригадуючи чимало подібних випадків. Кожний міг розповісти про свій власний випадок або про таку ж пригоду з кимось з його знайомих. Тут були й пограбування в дорозі, і наскоки з убивством на будинки, і вправні кишенькові крадіжки.

Але снідати закінчили, і треба було братись до роботи.

Микола Васильович мусив глянути, яка температура води та повітря, записати цифри до щоденника.

Федя мав підготуватись до післяполуденної роботи, коли провадитимуть гідрологічний розріз річки. Він мав дещо полагодити на човні-поромі і перепливти на другий берег.

Михайло ремонтував скриньку для вертушки, що нею міряють силу течії на різних глибинах.

Федя йшов поволі до місця переправи, де з берега до берега було перетягнуто міцний сталевий трос. Він безперервно поглядав униз на річку. Його мучила нетерплячка. Він не міг дочекатись, коли ж, нарешті, повернуться Федір Прохорович та Андрій з Михальова.

До того ж у нього жевріла надія, що йому привезуть чоботи. Він дуже цікавився, як Арапнікова обшукають, заарештують і що він казатиме.

Федя — наймолодший серед робітників станції і найцікавіший. Він на ходу вираховував, скільки часу минуло, відколи старші товариші попливли до Михальова, скільки треба туди пливати, скільки назад, а скільки там сидітимуть.

За його обчисленням, вони мусили б уже повернутися, проте їх не було. Скільки не дивився він униз, на річку, а з-за повороту ніхто не показувався. Відкілясь з верхів'я плив невеликим човником невідомий мисливець, мабуть повертаючись з полювання до свого табору. Цей табір з двох драгих наметів розташований був на другому березі річки, кілометрів зо два звідси.

Федя поминув залізничну будку й пройшов над самою водою до свого човна. Це був, так званий у цій місцевості, сітевий човен. Звичайно рибалки вивозять на ньому сіті. Гідрометрична станція зробила з нього пором, що силою течії, без людських зусиль ходив через річку, зачеплений за сталевий трос.

Цей трос було натягнуто і закріплено на великих стовпах, що їх поставили гідрометри по обидва боки річки. Свого часу, як тільки сюди перебралась станція, трос завдав чимало мороки хлопцям, відібравши силу часу й зусиль. Треба було перевезти його через річку і, закріпивши за один стовп, закріпляти на другому, натягуючи коловоротом. Спочатку, пригадує Федя, Андрій обрубав невеличку берізку, витесав кілка, і на ньому закріплювали трос. Коли з другого боку почали закріпляти троса, то він потягся, наче гума. Метр за метром вилазив з води, а натягтися не натягався. За підрахунками вже давно металевий канат мусить піднятися над річкою, проте цього не було... Коли в річці лишилось тільки сто п'ятдесят метрів троса, попливли на той бік довідатись, в чім справа, й побачили, що березовий кілок для цієї роботи не годиться. Трос витяг кілок з землі.

Довелось кілька разів рубати нові кілки, щоразу збільшуючи їх розміри, доки не поставили міцні, такі завтовшки, як телеграфний стовп, лише трохи нижчі. Ці тримали міцно, ледве-ледве попустивши трос посередині річки.

Федя заліз до «сітевого», вибрав бляшанкою воду, що набігла за ніч крізь погано забиті шви між дошками, за-

бив цвях біля попсованої уключини, по тому пересунув прилад для спуску вертушки на глибину і на хвилину сів перепочити.

Після оселедця, що ним снідали хлопці, мучила спрага. Федя ліг на одну з лав у човні і, перехилившись через борт, потягся губами до води. Ловив холодний струмінь і пожадливо ковтав.

«Наче кінь», подумав і засміявся. А підвівшись, сів на лаву. Витерши рукавом губи й оглядаючись, шукав, що ще треба зробити. Здається, більше нічого.

Од будки залізничного сторожа йшов технік з Михайлом. Перший показував другому на річку вниз. Федя й собі глянув туди, а щоб краще було видно, вирішив схопитись за трос, що над берегом проходив високо над головою, піднятися на міцних м'язистих руках. Так робив він не раз. Підплигнув, і руки міцно стиснули сталь. В той же момент бахнув постріл, щось ударило по голові, і Федя знепритомнів, падаючи на човен всією вагою свого тіла.

Технік з Михайлом чули цей постріл і бачили, як Федя упав у човен, але зразу не зрозуміли, в чім справа.

Бігцем вони кинулись до човна.

То був не постріл. То лопнув трос і, перед тим як упасти на дно річки, зачепив кінцем Федю.

Федя лежав нерухомо. Голова його на дні човна, а коліна зачепились за поперечну лаву. Здавалося, він був мертвий. Переляканий технік підняв йому голову.

— Федю,— гукав до нього Михайло, але відповіді не було.

Технік скинув з Феді кашкета. Голова була розбита, волосся закривавлене.

Федю витягли з човна й поклали на берег. Він був живий. Серце ходило в грудях. Технік брав пригорщами воду й поливав пораненому голову. Михайло побіг до будки за матеріалом, щоб перев'язати хворого. Чути було, як на річці тріскотів мотор. То йшов моторний човен. Технік, не перестаючи поливати Федю, слідкував очима за його головою і думав про те, як завернути човна, щоб одвезти пораненого до Михальова, де йому могли подати першу допомогу.

Мотор наближався, коли прибігли Михайло та сторож з дружиною. Вона перев'язала Феді голову рушником. Тимчасом Михайло підійшов до стовпа, що за нього було

прикріплено троса, і, глянувши на нього, кинув жорстоким прокляттям.

На уривкові троса помітний був глибокий слід терпуга.

Мотор, ніби знаючи, що він зараз потрібний, завернув до лівого берега, ведучи на буксирі невеличкого човна.

* * *

Федір Прохорович з човна бачив, що на березі негажд. Схвильовані постаті й людина, що лежала долі, та обірваний трос так схвильовали його, що він забув усі інші неприємності. Але раніше, ніж він зійшов на землю, там уже був Андрій, а за Андрієм виплигнула якась жінка, тримаючи на руках невеличке хлоп'я.

Ті, що стояли на березі, цієї жінки не знали. Блондинка, в чобітках, блискучі очі, трохи стурбовані,— таке було перше поверхове враження від неї. Молода, але хлопчина на руках, мабуть — її син.

Поставивши хлопця на землю, вона повернулася до човна, щоб допомогти Федору Прохоровичу зійти на берег.

— Приїхали? — питала вона, підіймаючи на старого свої великі очі.

— Приїхали. Але що тут трапилось? — запитував він, дивлячись на всіх присутніх.

Оповідати не треба було довго.

По двох словах усі зрозуміли, в чім справа.

Хлопчик боязко притиснувся до матері. А вона підійшла до Феді й почала оглядати йому голову.

— Рана невелика,— сказала сторожова дружина.— Його тільки чуть зачепило.

— Коли б не чуть, а по-справжньому, то голова б розлетілась, як горіх в обценьках,— додав її чоловік.

Але поранений нарешті опритомнів і розплющив очі. Він здивовано оглянувся. Нічого не пам'ятав. Лише одно залишилось у пам'яті — безперечно, він умирав,— але не вмер і що біля нього живі люди, його товариші. Він хотів подумати про це, але біль у голові нагадав, підказав, що його поранено.

Над ним схилились Гриценко й невідоме жіноче обличчя.

— Федю! — тихим голосом, з батьківською ніжністю звернувся до нього Федір Прохорович.

Федя ще раз заплющив і розплющив очі ніби для того, щоб перевірити, чи живий він, і забалакав. Голос був тихий, якийсь незнайомий для товаришів. Він питав, що з ним.

На цей час до багатьох дрібних зморщок на чолі Федора Прохоровича приєднались ще нові, глибокі, турботні. Він хотів знати, яке становище Феді; чи серйозна рана, але напевне ніхто йому відповісти не міг. Серед людей, що зібрались тут, біля переправи, не було жодного, щоб міг це сказати.

«Наче пеньки», сердито подумав гідролог і глянув на тичку створу з червонястою дошкою. Але за хвилину він вирішив — це була та сама думка, що кілька хвилин тому з'явилась у Миколи Васильовича: Федю треба покласти на моторного човна й одвезти до Михальова, а відтіля, може, й до Іркутська.

Цю пропозицію він подав своїм товаришам.

Моторний човен, що привіз Федора Прохоровича з Андрієм, повертався до Іркутська. Разом з ними він привіз молоду незнайому з хлопчиком.

— Познайомтесь, товариство.

Аж тепер згадав старий гідролог про одну з вимог ввічливості.

— Це Антоніна Іванівна, наш новий товариш — технік. Заступник тобі, Миколо Васильовичу, раз ти до армії од нас утікаєш. А цих дозвольте вам, Антоніно Іванівно, рекомендувати: Михайло Силантьєв та Федя з проваленою головою.

Так знайомив їх Федір Прохорович. Не забув він і про маленького хлопчика.

— Син Антоніни Іванівни — Вова. Пустотливе хлоп'я, не дасть нам нудитись на станції.

Нові знайомі тиснули руки.

Головне питання було: що робити з Федею. Всі пристали на думку Федора Прохоровича — одвезти моторним човном до Михальова. Не заперечував проти цього й поранений. Але несподівано проти цього виступила Антоніна Іванівна.

— Пораненого треба залишити тут, — заявила вона. — Де ви покладете його в Михальові? Лікарні ж там нема. Треба організувати за ним догляд. Це ще можна в Іркутську, але туди везти далеко. Ми разом зможемо

доглянути краще, ніж хто інший. Краще привезти лікаря сюди, коли він є в Михальові.

Не сперечались. Коли ця жінка погоджувалась доглядати хворого, то це добре,— а їй, здавалося, можна було вірити.

Моторист попрощався і вліз до човна, щоб повертатись назад. До нього в човен плигнув Михайло, якому доручили привезти сюди лікаря.

Федю хотіли нести на руках. Залізничник пропонував принести рядно. Поки радились, Федя підвівся й сів, а коли його хотіли взяти на руки, він якось чудно застогнав і, взявшись руками за Андрія, встав. Він не хотів, щоб його несли.

— Я піду.

Андрій і Микола Васильович взяли його під руки й повели. Він ішов поволі і заточувався, як п'яний. Але на обличчі, незважаючи на біль і слабкість, була посмішка. Андрій йому говорив, що, зрештою, все обійшлося гаразд.

— Ну, а якби було луснуло в центр голови? — питався Андрій і сам же відповідав: — Мізки в Ангару бризнули б, а кісточки по траві розсипались, і все.

— А ти, брат, героєм! — підбадьорював Микола Васильович. — Інший три дні без пам'яті од такого гостинця лежав би.

Позаду залишались Федір Прохорович, Антоніна Іванівна з Вовою та залізничник. Він показував Федору Прохоровичу те, на що Михайло перший звернув увагу: трос біля стовпа було надпиляно. Тут хтось працював терпугом. І навіть не в одному місці, а в двох. Спочатку пиляв на самому стовпі, але так, мабуть, було незручно, і тоді, одступивши по тросу кілька сантиметрів, розпиляв металевий канат на дев'ять десятих.

Пошкандибавши до стовпа і глянувши на слід терпуга, Федір Прохорович мовчки дивився на нього і так зціпив зуби,— здавалось, скам'янів.

Так само мовчки дивилась і Антоніна Іванівна, забувши про свої чемодани та корзину на березі біля човна. Лише Вова, зацікавившись якоюсь пташкою і виріячивши оченята, увесь скулився, наче готувався плигнути, ціляв у неї камінцями. Проте й він поспішив приєднатись до дорослих, але не мовчав, а одразу ж перейшов до запитань.

— Мамо, хто це зробив? — показував він на перетятий трос.

— Негідники це зробили, Вовочко, — відповів дитині Федір Прохорович.

Цей злочин стурбував старого чи не більше, ніж Федина рана. Що то був злочин, не могло бути ніякого сумніву.

— Кому це потрібно? — питав Федір Прохорович.

Антоніна Іванівна була надзвичайно серйозною. Кожен був вражений. Лише стовп стояв байдужий, як скелі спок над залізницею, і непорушно стирчав огризок троса. Дивитися було нічого. Все ясно, крім винуватця злочину й мотивів, які штовхали його на це.

— Пішли, — сказав гідролог.

Йшли поволі. Незважаючи на поганий настрій, Федір Прохорович раз у раз зупинявся, показував чи на якийсь горбик, чи дерево, чи рейку і розповідав Антоніні Іванівні, що знав про те. Знайомив з новим «у нас».

В будинку довелося розташуватися по-новому. Велику кімнату вирішили перегородити на дві частини. В більшій залишаються чоловіки, а в меншій житиме Антоніна Іванівна з Вовою.

Довелось вишукувати матеріали для перегородок. Знайшли кілька старих дощок, двоє ряден, скриню Федора Прохоровича, корзину Антоніни Іванівни, кілька примірників «Правды», «Известий», «Гудка». Незважаючи на численність цих будівельних матеріалів, перегородку до самої стелі добудувати не пощастило. Довелось обмежитись стіною на зріст високої людини. А тому що серед чоловіків дуже високих не було, Антоніна Іванівна могла бути спокійна — до її кімнати ніхто через стіну зазирнути не зможе, хоч би й навшпильки став.

Будували, лаштували, впорядковували й одночасно доглядали Федю. Він почував себе зовсім добре. Лише раз за разом міняв холодні примочки на голові.

Антоніна Іванівна знайшла в своїх чемоданах вату і спирт, промила рану, перев'язала марлею, а зверху вже чистим рушником.

— За години дві, нехай три, Михайло повернеться з лікарем, а його вже й не треба буде, — жартував Федір Прохорович, хоч було йому не до жартів.

Нарешті Федя почув те, що його так сьогодні цікавило. Федір Прохорович розповів про свої одвідини Михальовської міліції.

Там він зазнав невдачі. Його заяву про крадіжку прийняли. Але коли він висловив свої підозріння проти Арапнікова, то почув: «Ваші підозріння абсолютно безпідставні. До речі, ми мусимо зараз же з вас зняти допит».

— Витягає з стола папірця, — розповідав гідролог, — і починає: «Ваше ім'я, прізвище, скільки років?» А тьху на тебе! І знаєш, що він зрештою нам сказав? — звертається старий до Миколи Васильовича. — Сказав, що ми, мабуть, самі себе обікрали. От фрукт, не віриш? Спитай Андрія.

Андрій, стверджуючи, хитав головою, що «фрукт» сказав саме так.

— Я вимагав, щоб він трус у Арапнікова зробив, а він мені: «Немає підстав». Підстав, каже, нема, от гусак. Я сам уже хотів шукати того злодія Арапнікова.

Кожного разу, коли Федір Прохорович казав прізвище гаданого злочинця, Антоніна Іванівна щурила праве око. Цього руху, правда, ніхто не помічав. Коли б хто з присутніх був уважніший і спостережливіший, він міг би це помітити. Здавалось, це прізвище було їй знайоме. Але всі, крім Феді, виявляли велику експансивність, лютували на міліцію та Арапнікова. Навіть Федя, і той підпав під загальний настрій, і по очах його можна було бачити, що в пораненій голові складались якісь плани проти негідників.

І в цій атмосфері асонансом зазвучав дзвінкий голос Вови, який в той момент, коли Антоніна Іванівна на хвилинку вийшла в кухню, звернувся до гідролога:

— Дядю, а ми з татом ведмедя застрелили.

У старого на обличчі розіллалась посмішка. Наче бурхливі хвилі на морі маслом обілляли.

Він потягнув до себе Вову й посадив на коліна.

— Для чого ж ви його застрелили? Ведмідь — не мошеник. Ведмідь — чесна тварина.

— Він, дядю, кусається, — відповідав Вова і дивився у вікно, ніби щось пригадуючи.

— Як же ви його застрелили?

— Він ховався в куцах, у тайзі. Був дуже великий. Так, як корова, як кінь... ні, більший. Їв овечок і поросят. Маму теж міг би з'їсти. Якби захотів. А шкура в нього

була волохата, чорна. Трошки руда... Татко каже мені: «Вово, ходім полювати ведмедя». Взяли ми рушниці: у татка велика рушниця, а в мене рушниця маненька, як револьвер. Дядю, у тебе є револьвер? Ні? Ти бачив револьвер? Правда?

Вова облизався, вичекав, поки дядя заявив, що револьвера в нього нема, і продовжував своє оповідання:

— Ми йдемо, а він морду свою показує з кущів. Тоді ми вистрілили. Він вибіг з-за дерева і впав.

— І що ви з нього зробили?

Але саме тепер з кухні повернулась Антоніна Іванівна. Гідролог звернувся із запитанням до неї:

— Що, ваш чоловік ведмедя застрелив?

— Коли? — здивовано глянула на нього молода жінка.

— А от Вова нам розповідає, як він з татком на ведмедя полював.

Вова сидів не ворущачись і спокійненько дивився на матір.

— Вова, що ти розказуєш, коли це було?

— Ти, мамо, не знаєш. Це ми вдвох з татком зробили і тобі не сказали.

Антоніна Іванівна стукнула пальцями об долоню і засміялася з таким виразом, що всі зрозуміли.

— Ви ще не знаєте мого Вову. Він великий фантазер і мрійник. Як щось вигадася, то потім певен, ніби так і справді було.

Вона погладила Вову по голові, ніжно вимовила:

— Мандрівнику ти мій маленький!

— Ви знаєте,— звернулась вона до товариства,— він все своє життя мандрує. Я одружена 10 років, протягом яких ми з чоловіком об'їхали половину Радянського Союзу. Увесь час в експедиціях. На Кавказі маленький Вова хворів на малярію — намучилась я з ним.

Антоніна Іванівна дещо розповіла про себе. До Східного Сибіру вона приїхала минулого літа. Перед тим два роки її чоловік працював на Дніпрельстані. Коли на Дніпрельстан прийшли звістки про велетенський Анггаробуд, вони схвилювали багатьох. Група робітників-дослідників, що закінчила там дослідні роботи, виїхала на Анггару. Інженер Богданов, начальник гідрологічної групи, вперто кликав їх сюди, на нові місця. Її чоловік подав заяву до правління Дніпробуду з проханням звільнити його. Йому відмовили. Після багатьох суперечок, коли він приніс

жмут папірців, які свідчили, що його дружина і син хворі на малярію і біля Дніпра їм жити не можна, його примушені були пустити.

Цього літа він працював за начальника дослідної геодезичної партії на Ангарських порогах. Це глухе місце в тайзі, куди не доходять пароплави і більше як за двісті кілометрів од залізниці. Там славнозвісні Падунський і Шаманський пороги, де побудують великий Ангаробуд. Падунська і Шаманська гідроцентралі будуть найбільші в світі. Коли Радянський Союз починав будувати Дніпрельстан, американці нахвалялись: «Поки ви збудуете свого велетня, у нас на річці с. Лаврентія працюватиме гідроелектростанція на два мільйони чотиреста тисяч механічних сил. Чотири Дніпрельстани». Так вони вихвалялись, але з того нічого не вийшло. Дніпрельстан закінчено, а вони свій «Лаврентійстан» заморозили. На тих порогах, де працював чоловік Антоніни Іванівни, будуватимуть дві гідроцентралі: одна на два з половиною мільйони механічних сил, друга на три з половиною мільйони.

— Жить нам було не дуже добре, — розповідає Антоніна Іванівна. — Глушина жахлива. Люди місцеві чудні, непривітні. Справжні тайожники. На річці — скелі. Падун цей самий — страшна круча. На човні там було не зовсім безпечно плавати. Зате ягід у тій місцевості — сила-силенна. І все даром гине.

— Підемо сьогодні на сопки по ягоди, — вставляє пропозицію Микола Васильович.

— Я б пішла. Але яка тепер ягода?

— А костеніка. А черемуха!

— Теж мені ягода. Не варто часу гаяти.

Антоніна Іванівна закінчує своє оповідання вже за обідом, господарюючи біля столу.

На столі парує каструля з чудовою юшкою з харіусів. Вова просить дати йому дві ціленькі рибки. Навіть Федя, і той охоче бере участь в обіді, але залишається на ліжку. Щоб йому було веселіше, з великої кімнати широко розчинили двері до їдальні.

Після обіду був чай. Антоніна Іванівна привезла з собою справжнього китайського чаю. Чай пили з варенням, а разом пригадали про ягоди, і Микола Васильович ще раз висловив бажання піти в тайгу по них.

Антоніна Іванівна показала, як минулої зими вона скінчила в Іркутську гідрологічні курси. Літом працювала

в експедиції разом з чоловіком. Тепер геодезичну експедицію з порогів терміново одкликали й послали до села Верхатова на Ангари. Це недалеко від Черемховських вугільних копалень. Там на той рік почнуть будувати велику гідроцентрально, раз у півтора більшу за Дніпрельстан.

Чоловік Антоніни Іванівни, спеціаліст з фото-теодолітної зйомки, тепер працює там. Йї їхати туди не довелося, бо гідрологічна управа Ангаробуду порядком мобілізації послала її сюди.

— Отут і працюватимете ви, Антоніно Іванівно, не зважайте на те, що неприємностей у нас багато. Спільними зусиллями неприємності подолаємо,— підбадьорював нову товаришку Федір Прохорович.

— Правильно, Федоре Прохоровичу, переможете. Шкода тільки, що без мене,— додав Микола Васильович.

— Навчишся воювати, сподіваюсь, назад повернешся.

— Ну, до того часу ви Ангаробуд закінчуватимете.

Микола Васильович встав з-за столу.

— Тепер можна подякувати новій хазяйці.

— Правильно, правильно,— підтримали його хлопці.

— Як вам не соромно. Мені аж ніяково,— червоніла Антоніна Іванівна.

— Правильно, Антоніно Іванівно, коли б не ви, обід був би в нас без чаю. Години через дві зібрались би чайника нагріти. І дивіться, у нас сьогодні стіл як стіл, порядок, чистота.

— Ну, киньте жартувати. Без мене та мого пустуна,— вона показала на Вову,— було б ще чистіше.

— Не вірите? Ну, далі самі переконаєтесь, коли ближче з нашими звичками познайомитесь. А тепер — я по ягоди та дичину. Може на цей раз якогось звіра підстрелю. Хто зі мною?

— Мамо, я з дядею піду,— просився Вова.

— Ні, Вовочко. Не можна. Ти заважатимеш дяді.

— А чому він заважатиме? — вступився Микола Васильович.— Ми далеко не підемо. За кілька сот кроків звідси побродимо.

— А я боюсь, щоб ви його не підстрелили ненароком.

— Я ж людина доросла.

— До війська йде, а ви таке кажете. А може справді він дитина, тоді його пускати не можна,— жартував Федір Прохорович.

— Мамо, я піду з дядею, мені хочеться погуляти,— настоював Вова.

— А ти не втомився?

— Ні, мамо.

Антоніна Іванівна примушена була погодитись.

— Добре, йдіть. Але на вас, Миколо Васильовичу, цілковита відповідальність за цього мого шибеника.

— Вово, а в тебе чобітки є?

— Є. Мамо, дістань чобітки.

— Так краще буде, Антоніно Іванівно. У нас у паді трохи мокрувато. Рівчачок оцей, — Микола Васильович показав у вікно, — там вище трохи заболочує між кущами.

Чобітки знайшлися, і за двадцять хвилин технік з нерозлучною під час його прогулянок фролівкою та Вова з кошиком для ягід у руках вийшли з дому.

Ця прогулянка для Вови була величезною радістю, хоч трошки і турбувала його маму.

Мисливці одразу ж пішли вздовж рівчака. Спочатку тут було щось подібне до стежки, але за сотню кроків сліди людських ніг зникали. Правда, тут час від часу помітні були сліди людської руки, що залишилися з того часу, коли вздовж річки прокладали залізницю. Тоді тут вирубували й палили ліс. Але лісу не подолали. Багато старих дерев не зайнялось. На місцях пожежі повитинались молоді сосни та модрини, розрослися кущі малини, повкріплювались низькі черемухи.

Вова радів з кожного яскравого листка, набирав у руки безліч різного зілля, знайшов якусь квітку і збирався понести її додому мамі, але не доніс, бо вона розсипалась.

Вгорі вони натрапили на червону костеніку, але Вова віддав перевагу перестиглій шипшині, що пом'якшала після приморозку.

Найбільше диво для Миколи Васильовича була ягідка малини, яку розшукав його маленький супутник. Для малини це був дуже пізній час.

В одному місці, наламавши красивих гіллячок осики з червоним прив'ялим листям, вони затрималися надовго, обриваючи маленькі чорні ягідки черемухи з великими кісточками.

— Дядю, яке воно добре. Шкода, що мама не пішла з нами, — висловив свою думку Вова.

Ходити поміж кущами, що росли на схилах сопок, було не легко. Унизу під ногами чавкало болото, а вище так позаростало кущами, що доводилося безперервно звертати зі сторони в сторону, плигати через уламки старих дерев, провалюватись ногами в листя та старі бурункові норі.

Вова знайшов великого гриба з брунатною спинкою та жовтуватим сподом.

— Дядю, дивись, який у цього гриба жовтуватий животик. Як пушок у маленького гусятки. Ми візьмемо його з собою і зваримо з нього суп.

Дядя без жодних суперечок погоджувався з ним, набиваючи рота черемухою.

— Дядю, а ведмеді тут є?

— Є, Вово. Тут всякий звір є. Ведмідь, вовк, лис, коза.

— Ми стріляти будемо?

— Обов'язково.

Тому що звір «на ловця не йшов», Микола Васильович вирішив просто продемонструвати Вові свої стрілецькі здібності.

На невеличкій галявині, що поросла високим бур'яном, стояв обгорілий пень. Поруч лежав такий самий обсмалений стовбур велетенської модрини. Колись давно, ще до лісової пожежі, хтось зрізав могутнє дерево та так і покинув.

Тепер цей пень став за ціль для Миколи Васильовича. Він пришилив до нього невеличкого лопуха й почав націлятись. Вова обережно сховався за його спину, ледве висунувши носа.

Постріл відбився неголосною луною. Лопух був пробитий дев'ятьма шротинками.

Вова так хотів стріляти, що Микола Васильович погодився дозволити йому це. Микола Васильович став на коліно і міцно притиснув рушницю до плеча. Вова повинен був тягти за гачок. Але раніше він положив свого гриба на пень. Постріл був важливіший за суп.

З величезним хвилюванням він потягнув за гачок.

Яка радість була від пострілу! Він довго потім нюхав дим. Побіг до пенька і лічив місця на грибі; в нього потрапило дві шротинки.

Треба було повертати додому. Микола Васильович уже бачив, що йому доведеться нести Вову на руках, бо

ніжки в нього все частіше й частіше шпортались та заплутувались. Так і довелося зробити.

Але вдома на них чекало чимало сюрпризів. Смажені хариуси були останні з тих сюрпризів.

Лікаря, що відвідав Федю в час їхньої відсутності, вони вже не застали. Він тільки-но сів на човна. У Феді особливо серйозного нічого не було. Лікар порадив кілька день полежати і стежити, щоб рана не забруднювалась.

Над усе вразили Миколу Васильовича вкрадені вночі Федіні чоботи, що стояли на стільці перед останнім.

Перше, що почув Микола Васильович, зайшовши до кімнати, — це запальний голос Михайлів.

— Дивлюсь, а в нього в руках твої чоботи, — звертався той до Феді. — Дай-но, кажу, глянути на них.

* * *

Досліджували гідрологічний розріз не менше чотирьох разів на місяць. Коли рівень води на річці змінювався, тоді мусили робити негайно потрібні виміри.

Другого дня після пригоди з Федею з самого ранку всі робітники гідрологічної станції перебралися на річку.

Погода гіршала. Небо було хмуrne. Час від часу хмари кропили холодним осіннім душем тайгу, річку і гідрологів. Навіть цей вітрець за такої погоди був не дуже приємний. Він не перешкоджав працювати, але холодив спину, і від нього в людей червоніли руки, а пальці не хотіли згинатись.

Річка була теж похмура. Вода потемнішала, хоч була й прозора, бо метрів за три можна було бачити камінці на скелястому дні.

Сопки і ліс були мокрі, непривітні, наче не виспалися після безсонної ночі.

Ніде не видно було жодної птиці. З живих істот, крім людей, лише риба плигала на дощ, а залізничникова коза на припоні біля берега репрезентувала свійських тварин.

Погода ніби навмисне стримувала темпи, ставила перешкоди. Але холодний дощик, очевидно, не поспував настрою машиністові кур'єрського поїзда, що повіз зі Сходу на Захід кілька міжнародних вагонів. Поїзд блискавкою промчав повз падь 37 кілометра і, лишивши хмару диму, зник за першим поворотом.

Незважаючи на холодну погоду, Федір Прохорович вирішив будь-що полагодити сьогодні переправу та зробити потрібні виміри на річці. Треба було в п'ятдесяті п'яти точках зміряти температуру води та швидкість течії. Усі його співробітники, за винятком Феді, були біля створу.

Ще вчора Андрій і Михайло закріпили кінець троса, щоб течією не знесло його під правий берег. Тепер треба було з того боку його трохи відпустити, а на цьому березі закріпити коловоротом за старий стовп. Обидва стовпи стояли міцно, треба було великої сили, щоб їх похитнути.

За стовпи Федір Прохорович був спокійний.

Андрій, Михайло та Микола Васильович ладнались пливати через річку маленьким човником, щоб на тому березі одпустити трос. Михайло знов і знов розповідав, як він знайшов Федині чоботи.

— Бачу, біля крамниці хлопчина стоїть і чоботи тримає. Халяви високі, за коліна. Просто — Федькові чоботи. Думаю: гляну на підметки. Він же недавно носив їх лагодити. На одну підметку матеріалу не вистачило, і швець косячок набив. Я той косячок добре пам'ятав. «Покажи, кажу, хлопче, чоботи». Він мені: «Не продаються». Я в нього з рук забрав. Дивлюсь — косячок. «Ти де взяв?» як гукнув на нього... Він злякався. «Це, — каже, — Арапніков дав мені потримати». Питаюся, де Арапніков? Пішов, виявляється, до крамниці. Я з чобітьми в крамницю. Там справді Арапніков. Питаюся Арапнікова, де він взяв. А він мене питається: «А де ти взяв?» — «У хлопця, он на вулиці». — «Якого хлопця?» Вийшли на вулицю, а хлопця вже нема.

Арапніков до чобіг не признався. Михайло привіз чоботи додому. Але тут усі на Михайла напали: Федір Прохорович — чому він Арапнікова до міліції не повів, Микола Васильович — нащо хлопця самого на вулиці залишив, Андрій — чому Арапнікову в зуби не заїхав. Тільки Федя мовчав і дякував за чоботи.

Ці суперечки тривали вже другий день. Михайло давав кожному пояснення: Федору Прохоровичу — що Арапніков відмовився йти до міліції, Миколі Васильовичу — що він наказував хлопцеві стояти, але той утік, і, нарешті, Андрієві — по-перше, за бійку його міліція могла заарештувати, а, по-друге, Арапніков теж не цап, міг і здачі дати.

Для всіх було ясно, що обікрав їх Арапніков, але ніхто нічого не міг запропонувати, щоб хоч потрусити його.

Погодились на пропозицію Федора Прохоровича. Він подасть до управління рапорта, а вони колективну заяву.

Відразу ж треба було заявити і про випадок з тросом:
— Хто це зробив?

Таке запитання вже другий день не йшло з голови Федора Прохоровича. А головне — для чого?

Це було не звичайне хуліганство. Надто морочлива й небезпечна справа. Зроблено це, безперечно, вночі і саме тієї ночі, коли їх обікрадено.

Він перерахував усіх людей, хто міг бути близько цього троса. Він та його товариші з гідрометричної станції, їхня куховарка, залізничний сторож з дружиною. Не міг же приходити сюди хтось спеціально з Михальова за п'ять кілометрів або сусідній залізничний сторож. З тих, хто був біля троса, нікого підозрівати не можна було.

Хіба хтось з мисливського табору на островах або рибалки, які часом пропливали тут. Але цим трос не міг заважити. З мисливцями та рибалками в них жодних непорозумінь не було. Якоїсь помсти з їхнього боку не могло бути.

Старий морщив лоба, дивився на стовпа, за який знову закріплювали трос, але винуватця цього злочину відгадати не міг.

Тимчасом трос одпустили з другого берега, кінець підтягнуто до стовпа, разом потягли за коловорот і почали закріплювати.

Великий човен двома, різної довжини, мотузками було закріплено петлями до троса. Петлі по тросу вільно сковзали. Тому що мотузки були не однакові завдовжки, човен стояв до течії річки півбоком, підставляючи частину борту під удар води. Течією його рухало, але мотузок не одпускав униз. Таким чином, човен рухався од одного берега до другого без затримки та затрати людської сили. Біля другого берега відповідно міняли довжину мотузків, і човен рухався назад.

Але ось з тросом покінчено. Тепер мусили кріпити човна на мотузки й рушати плавати од одного берега та по лінії створу робити потрібні виміри, зупиняючись на річці за допомогою важкого якоря й широкого весла.

Федір Прохорович запрошує Антоніну Іванівну в перший рейс.

Перед тим гідролог знайомив Антоніну Іванівну з основними даними, які вони мають знати.

— Ми вибрали це місце для станції, бо тут річка надзвичайно звужується і йде одним річищем. Ви знаєте, наша Ангара любить острови.

— Там, до порогів, так щось жахливе з цими островами. Ми бачили місця, де вона тече, мабуть, десятками річищами.

— Ну, тут такого нема. Є острови нижче, є острови вище, а ось у цьому місці все гаразд. Правда, Микола Васильович запевняє, що колись тут було два річища, але то вже геологічні досліді. Так ось тут річка — двісті сорок метрів завширшки.

І Федір Прохорович рукою робить рух, наче запрошує помилуватися річкою.

— Найглибше тут — вісім з половиною метрів. Це буде ближче до того берега. В глибині швидкість течії поки що ми вираховуємо два — два й одну десяту метра на секунду. Але на поверхні ріки швидкість доходить, а то й перебільшує три метри на секунду. Вважайте, це сто вісімдесят метрів на хвилину, одинадцять кілометрів на годину...

Федір Прохорович уже розійшовся. Андрій штовхає ліктем Миколу Васильовича, і той перебиває старого гідролога.

— Федоре Прохоровичу, це двісті шістдесят кілометрів на добу, вісім тисяч кілометрів на місяць, сто тисяч на рік...

— Годі, годі, — сміється гідролог, — зараз почне обчислювати на тисячу років.

Антоніна Іванівна сміється і переступає через лаву в човні.

— А який же розход тут? — питає вона гідролога.

— Чималий. Тут розход води, залежно від часу, од двох до трьох з половиною тисяч кубічних метрів на секунду.

— Хочете, я можу це перевести на дні, місяці й роки? — лукаво питає технік.

Але Антоніна Іванівна з робленою повагою відповідає:

— Ви гадаєте, я не вмію рахувати?

— Ну, гаразд, давайте рахувати.

Михайло пускає човна, й вони випливають на річку.

Федір Прохорович, коли вираховує цифри та вимірює вертушкою силу течії в глибині річки, часто непомітно для себе замріюється. Так і тепер, сказавши цифру кубічних метрів води, що кожної хвилини пробігає отут, він замислюється про цю силу, що од якоїсь там палеозойської ери і до цього часу пропадає не використана. А тепер він, Федір Прохорович Гриценко, обраховує цю силу, щоб інші люди, його товариші, примусили її працювати в машинах, горіти в електричних лампах, переносити вантажі, розтоплювати залізо й каміни, орати ниви. В його уяві на цих затайоженних берегах річки наче з-під землі виростають будинки, кресляться обриси корпусів гідроелектростанції та робітничих жител. Річку перегородять монументальною греблею, яку не прорве сила двохсот тисяч пудів, що котяться з швидкістю три метри на секунду. Ця сила пробігатиме через турбіни і через них впрягатиметься в колісницю перемоги людського прогресу.

Але в цей момент його думки перебиває вигук Миколи Васильовича, що, виявляється, думав про те саме:

— Хвороба його забери. Ми, більшовики, втремо носа буржуазії. Збудуємо гідроцентрالی на якійсь Ангари! Світ ще не бачив таких!

— Ви тільки уявіть собі, Антоніно Іванівно, який центр буде в Іркутську, коли Ангаробуд виросте! Москву перенести тоді сюди. Коли б у Сполучених Штатах кожну річку зверху до низу забудувати електричними станціями, то вони дали б — це так вираховано — п'ятдесят шість мільйонів механічних сил. Наша ж Ангара з допливами дасть майже сорок мільйонів.

— А може більше? — питає Михайло.

Йому відразу ж відповідає технік.

— Я того певен. Нехай лише Александров та Малишев наші підрахунки одержать. Отут тоді, Антоніно Іванівно, поставлять другий Дніпрельстан. А тут же таки в цьому місці гадають будувати поки невелику станцію тисяч на двісті механічних сил.

— Ви, я бачу, патріоти, — відповідала Антоніна Іванівна, схиляючись над вертушкою, — але запевняю вас, Дніпрельстан стільки ж мій, як і Ангаробуд.

— А знаєте, — встряв до розмови Андрій, зупинивши човна, — по наших байкальських селах багато не вірять

в Ангаробуд. Кажуть: чудацять, гроші даремно витрачають.

— Ну, кажіть,— презирливо скривився Михайло.— А ти спитайся старих, що говорили, коли кругом Байкалу почали прокладати залізницю. Теж сміялися, теж не вірили. А потім перестали сміятися.

— Абсолютно правильно. Не знаю, чого ти на мене нападаєш. Ніби я не вірю.

— Ну, а чого ж там — кажуть, кажуть.

Федір Прохорович мирить їх, пропонуючи спускати вертушку та стежити, щоб її не підхопила вода.

Робота йде швидко, без зайвих затримок і зачіпок. Міряють швидкість води на різних глибинах. Гідролог, технік і Антоніна Іванівна — кожен записує у свою книжку для взаємного контролю. Антоніна Іванівна пробує рукою воду. Вона трохи здивована.

— Тепла вода.

— Тепліша за повітря,— відповідає гідролог.— В цій книжці ми нотуємо наші чергові записки. Ви б глянули температуру.

Він розповідає про температурні особливості Ангари. Під правим берегом температура завжди на градус,— трохи менше або трохи більше,— вища, ніж під лівим берегом. У липні температура води в річці градусів приблизно на шість вище нуля, а температура повітря в цей час градусів вісімнадцять-двадцять. У серпні вода нагрівається до десяти-дванадцяти градусів вище нуля, повітря — на один-два проти липня. У вересні ж вода тримається дев'ять-десять, потім швидко охолоджується, але не дуже, до семи-восьми градусів вище нуля.

— А натиск збільшується,— зауважив технік, розглядаючи цифри, що їх показує вертушка, витягнена на човен.

— Останнім часом рівень води підвищується. Знаєте, так поступово, постійно.

Незважаючи на холод і дощ, що час від часу бризкав за комір гідрологам, робота посувалася швидко. Брили станцію за станцією, без жодних перешкод. Коли дісталися до другого берега, час уже був обідати. Відчувалася втома й насолода від закінченої роботи, від того, що здобуто всі потрібні цифри. Востаннє витягли вертушку, і великий човен зупинився під берегом.

— Спочиньмо на березі кілька хвилин,— запропонувала Антоніна Іванівна.

На пропозицію пристали, щоб показати товарищів правий берег.

З лівого берега видавалося, що це мусить бути острів на річці; коли глянеш далеко уверх по річці і побачиш півторакілометрову широчінь і те ж саме далеко вниз, а берегів, що ховаються за лісом по затоках, не видно, то таки уявляєш за цим низьким берегом ще одну протоку.

Можливо, колись справді так було. За півкілометра до річки, серед лісу, на правому березі є невеличке озерце. В ньому багато риби.

— Цією стежкою просто до озера потрапите,— показував технік Антоніні Іванівні.

— Там наш Андрій любить рибалити. Каже, краще, ніж у Ангарі. Риби більше.

Тут, у долині, ліс був значно веселіший за тайгу байкальських горбів. Листяні породи, блондинка-берізка та сіренька осика в сонячні дні наче дзвонять серед сосен та ялин. Але цього похмурого дня вони теж сутулилися од холоду, як і люди, та безпорадно трясли на вітер половиною свого листя, що ще залишалось на їх гіллі.

Кілька пеньків, що на них сіли спочити гідрологи, свідчили про те, що в цьому місці походила сокира.

— Це понапилювали, як ставили стовпи.

На таке технікове зауваження відповіла жінка:

— Чекайте, коли Ангаробуд побудуємо, то тут, мабуть, жодного дерева не лишиться.

— Ні, цьому треба запобігти всіма силами,— виступав на оборону лісу старий.

— А справді, як же без лісу? Де ж тоді Микола Васильович полюватиме? — поглузував Михайло.

— Та він все одно нічого не застрелить. Хіба випадково кого-небудь з нас,— підтримав Михайла гідролог.

— На зло вам, іду на полювання,— розпалився технік, схопив фrolівку, що й на роботу її тягав з собою, та швидким кроком рушив стежкою в напрямі до озера.

— Ви знаєте,— звернувся до Антоніни Іванівни Андрій, — це ж ми з ним цю стежку протоптали. Я по рибу, а він — полювати. І, як на зло, нічого йому тут не трапляється.

— Та, трапиться,— махнув рукою старий.— Він же завжди опівдні на полювання вибирається. Півгодини побродить і назад повертає. Нема в нього до цієї справи витривалості.

Микола Васильович уже зник за ближчим берегом.

— Що ж нам робити?

— Посидимо ще кілька хвилин та поїдемо. Потім хтось човна сюди привезе. Він же повернеться до річки. Вийде напроти нашого будинку, ми й побачимо.

Але їхати без Миколи Васильовича їм не довелося. За кілька хвилин з лісу долетіли звуки двох пострілів, один за одним. Цього було досить, щоб товариство ще хвилин десять чекало на Миколу Васильовича.

Пройшло ж більше півгодини, як між деревами замиготіла його постать. Він не йшов, а біг.

— Мабуть, не повезло,— висловив гадку Михайло.

— Ні, щось дуже квапиться, або пальці собі осмалив, або несподівана вдача,— сказав гідролог.

Старий не помилився. Микола Васильович, поспішаючи, щось радісно гукав і чимось розмахував у руці, другою притримуючи рушницю, що ремнем трималася на плечі.

Коли він підбіг до товаришів, ті почали:

— Вдача? Вдача!

Він простяг руку з добичею. Це були два жирні рябчики.

— Як же це ти?

— Дуже просто. Тільки-но вийшов на галявину, знаєш, Андрію, як до озера йти, з-під ніг вилітають. Я на собачку натискую. Бах. Замком клац. Викинув патрона. Знов — бац, але другого разу нічого не вцілив, а за першим пострілом — ось дві штуки. Вечерю сьогодні маємо.

Радість у Миколи Васильовича од цієї першої вдачі була величезна. Він не знаходив собі місця навіть на човні, коли перепливали річку назад. Переходив з носу до корми, роздивлявся вбитих рябчиків, кожному показував, розповідав з найменшими дрібницями, які більше вигадував, ніж їх було.

— Рушниця наша, товариші, в надійних руках, — урочисто-жартівливо заявив Федір Прохорович, коли, приставши до лівого берега, почали виходити з човна.

Дома вмивалися, з почервонілими обличчями сідали за стіл, відчували втому і лїнь навіть крихітки зі

столу здмухнути, але не шкодували зусиль, сьорбаючи суп з дерев'яних ложок. Друга страва була пшоняна каша.

— Ет, каша,— сказав технік, наче ображаючи цю страву.— Вечеря в нас, Антоніно Іванівно, буде. Цимес. Рябчики смажені.

Це знов піднесло настрої стомленої компанії.

Проте піднятий настрій Федора Прохоровича було важко. В своїх думках він знову повертався до питання,— кому і навіщо треба було пиляти трос?

Уже пізніше, ввечері, по тому як люди відпочили і з'їли технікову мисливську здобич, а новий технік, себто Антоніна Іванівна, показала свою роботу, швидко підрахувавши дані за денну роботу та накресливши на шматочку кальки обриси гідрологічного розрізу річки,— він знов зняв це питання перед товаришами. Замість сидіти за доміно, думали про те, хто той ворог гідрометричної станції.

І Федір Прохорович, як ранком сам з собою, тепер з усіма перелічував усіх, хто жив поблизу. Брали під підозру кожного. Гідролог вимагав, щоб було взято під підозру навіть його. І так само як ранком, так і тепер, разом з усіма, він нікого не міг назвати.

Поганий настрій огортав усіх. І навіть Вова, сидячи серед дорослих, хоч і не розумів всієї ваги цього випадку, підпав під загальний настрій і сидів мовчки, наче чимось зажурений.

Несподівано подав свою думку Федя. Він уже не лежав, а ходив по кімнатах з забинтованою головою. Її перебинтовувала йому Антоніна Іванівна.

Те, що сказав Федя, було таке просте і так подібне до дійсності, що всі глянули здивовано один на одного, наче хотіли сказати: «За хвилину я це саме сказав би».

— Арапніков тієї ж ночі тут був! — Така була Федина думка.

Всі її зрозуміли.

— Мабуть.

Таку репліку в першу хвилину кинув технік. А потім забалакали всі разом.

Ніхто інший, крім Арапнікова, не міг бути. Але невже це він мстить за звільнення? Невже він не обмежився одною крадіжкою або одним псуванням троса? Коли це так, то він має бути клята людина.

— Товариші, цей його злочин для мене незрозумілий або вже надто підозрілий,— сказав старий гідролог і задумливо пожував слину в роті.

Всі чекали, що їх керівник казатиме далі. Він, здавалось, прожував пам'ять, щось пригадуючи.

— Слухайте, ви знаєте, за що його звільнили? Пам'ятаєте його брехливі виправдування, коли він давав плутані цифри й робив невірні підрахунки? Але він робив їх так зовсім не тому, що не вмів цього зробити, а тому, що не хотів. Злісно не хотів. Од його неправдивих підрахунків могло потерпіти будівництво.

— Ну, він завжди був незрозуміла людина для нас,— вставив Андрій.— Ніколи щирості в нього не почувалося.

— Так, так. А тепер скажіть, чи не продовжує він ту саму справу, пиляючи трос на річці, обкрадаючи нас, робітників станції? І як це зветься, хто назве мені?

— Шкідництво!

Це крикнув технік, не давши Федору Прохоровичу закінчити своє запитання.

Шкідництво. Тяжке й страшне підозріння в Радянському Союзі. Яка ганьба тим, хто доходить до цього. Страшна ненависть, презирство й кара жде їх од трудящих мас.

— Такими обвинуваченнями не кидаються,— продовжував Федір Прохорович.— Але коли є підстави до підозріння, то цього так лишати не треба.

Антоніна Іванівна весь час мовчала. Взагалі мовчала, коли мова йшла про Арапнікова. Але ось тепер несподівано для всіх вона запитала:

— Скажіть, як на ім'я цього Арапнікова, про якого ви говорите?

— Танас. Танас Степанович.

— Так я його знаю.

Всі звернули очі на Антоніну Іванівну. Всі чекали, не відриваючи від неї поглядів, на слова, що повинні були зійти з її уст.

— Це людина середнього зросту. Худорлявий. Руденькі вуса і великий ніс. Любить приспівувати про серце красуні.

— Так, так.

— Я зустрічала його на Кавказі. Ми працювали там з чоловіком у горах. Не пам'ятаю, що трапилося там з

чим Арапніковим, але він зник саме перед тим, як його мали віддати під суд.

Вона замовкла. Потім продовжувала далі:

— Вдруге довелося його бачити і вдруге довелося офіційно познайомитися з ним на Дніпрельстані. Відтіля його вигнали в зв'язку з викриттям компанії казнокрадів та чорносотенців. Це було на самому початку будівництва. Арештувати його не заарештували, але з роботи прогнали. Ви про це нічого не знали?

— На превеликий жаль. Він, правда, знає кавказькі річки, це було видно з його оповідань. Розповідав і про те, що працював на Дніпрельстані.

— Тільки не говорив, чому кинув ті місця.

— Ну і сволоч! — обурився технік. — Це ж просто — рамзінський чорнороб.

Викриття Антоніни Іванівни змусили всіх ще серйозніше поставитись до цієї справи з Арапніковим.

— Він же може й далі шкодити, — говорили між собою товариші.

На Михальовську міліцію в них не було жодної надії.

Вирішили, що другого ж дня Федір Прохорович з колективною заявою та своїм рапортом про події та підозріння поїде до Іркутська в правління. Нехай там вживають заходів, яких тільки зможуть.

— Хіба ми можемо бути безпечні за дальші паскудництва цього негідника? — важко зітхаючи, питався гідролог.

— Думаю, він тепер буде дуже обережний після цього всього, а надто після випадку з чобітьми, — відповів йому Андрій.

— Хто його знає.

На цьому закінчили вечірню розмову. Пішли спати. Заспаний Вова з неохотою мив свої ніжки.

Лягаючи в ліжко, спитав:

— Мамусю, дядя завтра поїде ловити злодія? Я теж з ним хочу поїхати.

— Спи, спи, Вовочко. Завтра про це побалакаєш з дядею.

Материнські руки дбайливо вкривали сина, загортаючи його ніжки в ковдру.

Ночі бувають різні: темні, як глибока копальня, ясні, як полярний день, холодні, як залізо в суміші снігу та солі, душні, як аравійські піски перед полуднем, мокрі й сухі, страшні й гарні.

Ця ніч була мокра, як намочене шмаття, ніч з проваленою стелею хмар, що в ті провали рідко і несміливо просував ріжки місяць-молодик. Він підглядав, а може шукав чогось між кущами в паді, боязко лапав мокре листячко, голе гілля і не наважувався зазирнути під лапаті віти сосен, відкіля дихав холод з вогкої землі й повітря.

Здавалося, все навколо напалося води і, задовольнивши жагу, заснуло. Лиш ледве помітне дихання свідчило про сон, а часами десь булькало, як булькає в сонної тварини всередині.

То вода не вміщувалась в порах ґрунту і, де тільки могла, витискувала з них повітря.

Падь спала важким сном.

Такої ночі неспокійно дрімав бурундук, ховаючись од поводиті, що затопила його нору, і часто розплющувала очі дика коза в кущах, коли ледве помітний вітрець обсипав її рясним дощем.

Ані людина, ані звір такої ночі з доброї волі не підуть тайгою. Хіба що шукати знайомого, сухого логовища.

Над усім тяжила незаймана природа. Таких ночей боялася первісна людина. В такий час троглодит¹ творив недобрих богів.

Але спокій цієї ночі, як спокій кожної ночі над паддю 37-го кілометра, порушив гудок паровоза на повороті, затряслися рейки залізниці од страху, а може від радості, і під важкими кроками коліс щільніше припали до насипу.

Дим з вогнем вилетіли з труби паровоза (добре, що їх не бачив троглодит, бо це було незаперечне свідoctво на існування злого бога) і зникли в паді, розчинившись у перепоеному вогкістю повітрі.

Поїзд постукав по багатьох стиках рейок і зник, залишивши здивування й тишу серед тайги. В кімнатах

¹ Троглодити — дикі люди, які не вміли ще будувати жител і жили в печерах, печерні люди.

станції панував спокійний сон, зміцнений певністю, що двері щільно защіплені, засуви засушено і ще й лопатою в кухні підперті.

Тільки сопіли, як паровози, в своїй кімнаті хлопці, чуть посвистував Федір Прохорович у своїй комірчині, та Антоніна Іванівна так солодко спала, що аж язиком прицмокувала.

Несподівано для себе Вова прокинувся. Дуже рідко він ні з того, ні з сього прокидався серед ночі. А коли так траплялося, він не мав звички будити маму чи татка. Тоді лежав спокійно, розплющивши очі, і думав про те, чи може він спати, як зайчик, з відкритими очима. Саме в такий час, прокинувшись, він починав мріяти. В його голові поставали блискучі образи, а пам'ять занотувувала правдоподібні події.

Верхи на коні він об'їздив гори, полював на ведмеда, їздив паровозом, виконуючи обов'язки машиніста, стріляв товстих буржуїв.

Він дивився на вікно, що єдиною яснішою плямою було в суцільній темряві.

Мабуть, тоді місяць-молодик, розохочений попередніми несміливими спробами, ризикнув увесь визирнути з-за хмари, коли у вікні Вові привидилась чорна пляма, наче чиясь голова припала до скла, щоб зазирнути в кімнату.

Показалась і зникла.

Це трапилось так несподівано, що Вова, з переляку затиснувши кулачки, не міг повернутися в ліжку. Він чекав, що пляма знов поверне.

Але пляма не повернулась, як звичайно повертались Вовині фантазії.

Місяця-молодика, очевидно, за нахабну сміливість покарала хмара, бо ясна пляма у вікні потьмарилась і розтала в густому тумані.

Вову напав страх, і він потягнувся рукою до матері.

— Мамо... — шепотів він, наче боячись, що за вікном невідоме страхіття почує його.

— Мамо, мамо! — тряс він руку Антоніни Іванівни. Мама прокинулась і швидко підвелася.

— Що таке, Вовочко?

Вова притиснувся до мами і продовжував шепотіти:

— У вікно хтось дивився.

— Коли?

— Тільки-но, якийсь бандит.

Антоніна Іванівна у вікні не побачила нічого.

Вона пригорнула сина до себе.

— Синочку, це тобі приснилося. Ляж, синку, спатоньки.

— Ні, мамо,— настоював на своєму Вова.— Ні, мамо, страшний такий дивився.

В його уяві вже поставали риси незнайомого страшного обличчя.

— Фантазія...— незадоволено пробурмотіла Антоніна Іванівна.— Вовко, лягай, кажу тобі.

Але Вова не погоджувався. Він твердив, що у вікно хтось дивився.

«Може, справді,— подумала Антоніна Іванівна.— Чи не вийшов хтось з наших хлопців надвір та пройшов повз вікно». Все ж таки впевнена, що це лише фантазія її малого, вона рішила встати і заспокоїти його. Бідний хлопчина мало не плакав.

— Вовочко, чекай, я тобі водички принесу.

— Мамо, я сам не лишуся.

— Ну, ходім разом до їдальні.

Вона в темряві накинула на себе сукню і, взявши Вову за руку, одчинила двері до їдальні, де на столі стояла кафка з водою.

«Він схвилюваний страшним сном, нехай вип'є води. Це йому допоможе заспокоїтися», думала Антоніна Іванівна.

Вова справді був схвилюваний. Це хвилювання підсилювалося, і тому виною була його фантазія. Коли в темряві він губами торкнувся склянки з водою, то од хвилювання захлинувся й розплакався.

«Ото клопіт», брала досада Антоніну Іванівну. Вона почала його заспокоювати, відчуваючи себе неприємно від того, що син порушив сон товаришів у сусідніх кімнатах.

Вова плакав не дуже голосно. Він збудив лише старого гідролога в комірчині.

— Що там сталося? — стурбовано спитав Федір Прохорович, одхиляючи двері.

Хоч було темно, але Антоніна Іванівна зовсім зникла.

— Вибачте, Федоре Прохоровичу! Цьому поганому хлопцеві сон страшний приснився. Він запевняв, що хтось у вікно заглянув, і, зрештою, розревівся.

— Що ти, Вовочко, не можна ж боятися! — ласкаво

заспокоюючи, промовив Федір Прохорович.— Зараз ми запалимо світло і проженемо страховище, що лякає малого страхополоха.

Вова, вже напившись води і почувши біля себе розмову знайомих людей, заспокоювався. Він шморгнув носом, несміливо зауважив, що, мабуть, хтось ходить біля хати.

Федір Прохорович шукав на столі сірників, але не міг їх знайти. Очевидно, хлопці палили звечора і забрали їх з собою.

— Иди, Вовко, спати, а я вийду надвір та обійду кругом хати й придивлюся, чи є там хто, чи ні.

Вова примушений був погодитися на цю пропозицію.

Федір Прохорович вийшов у кухню й відчинив двері на «вулицю». Холодне, вогке повітря примусило гідролога здригнути. Але неприємне почуття одійшло геть.

Він дихав чистим, хоч і вогким повітрям. Тиша панувала кругом, тільки краплі тихенько хлопали на землю з піддашся.

Задоволено позіхнув у темряву та тишу й хотів уже вертатись до хати. Повернувся і завмер.

Почув, як щось чалапнуло оддалік у напрямку до будинку залізничного сторожа і наче хтось зсунувся в рівчак з водою. Там він мусив бути. Безперечно.

Слухав уважно, навіть заплющив очі, щоб краще чути. Безперечно, хтось пройшов звідсіль до річки. Виразно чути було ходу. Нічна тиша дозволяла ловити непомітні вдень звуки.

Федір Прохорович догадувався, що невідома людина підійшла до того місця, де лежали кілька модринових та соснових стовбурів, що виловили робітники, як річкою йшли розбиті плоті.

— Що це означає? — прошепотів сам до себе Федір Прохорович і, намагаючись як можна тихше ступати на дерев'яні сходи, не зачинивши за собою дверей, пішов до хати будити своїх хлопців.

Андрій, коли його розбудили, лапнув, чи на місці його одяг і взуття.

— Андрію, Андрію, підіймай хлопців. Хтось до стовпів наших добирається.

Андрій в ту ж мить схопився. За ним устали Михайло й технік.

Вони не довго одягалися. Натягли на себе, що тра-

пилось під руку. Фролівка була в руках техніка і сучкуваті ціпки в руках обох робітників.

Федя хотів приєднатися до цієї експедиції, але Федір Прохорович йому не дозволив.

На ганок вийшли всі. Навіть Антоніна Іванівна з Вовою стали у дверях з кухні до сіней.

На залізницю пішли втрьох: Силантьєв, Андрій та Михайло. На насипу зупинились і мовчки слухали.

Здавалось, нічна тиша була непорушна. Михайло од хвилювання не відчув холоду. Андрій прислухався недовірливо. Йому здавалося, що старий начальник помилився. Силантьєв був — суцільна увага.

Вони стояли так з півхвилини, а потім поволі рушили вздовж рейок, обережно ступаючи по шпалах. Абсолютної тиші додержувати було не можна. В темряві ноги ступали на пісок, він хрустів під ногами, під підощвами. Навіть шепіт можна було чути здаля.

У Силантьєва промайнула думка: «Може, хтось ховається в кількох кроках од нас, притаївшись у кущах чи лігши в рівчак біля насипу».

Він хмурився, напружуючи зір, але нічого не бачив. Коли хто й ховався, то ховався спритно, не виказуючи себе жодним рухом.

Але що це?

Всі троє зупинилися враз. Нашелешились. До вуха долетіло цюкання сокири.

Знову те саме.

— На створі хтось рубає,— швидко прошепотів Андрій.

— Ану, хлопці, бігцем,— понижуючи голос, гукнув технік.

Він перший рвонув вперед до будки залізничного сторожа. Його перегнав Михайло, а кілька кроків позаду важко тюпав Андрій.

Силантьєв стискав у руці рушницю, плигав по шпалах, намагаючись не зачепитися.

Кожному з них кинулась думка — чи не рубають їхніх стовпів або човна.

Тепер гупання шести здорових ніг можна було чути віддалік, але, очевидно, людина, що працювала сокирою, була цілком захоплена своєю працею і не помічала нічого.

Лише тоді, коли Михайло в сорока кроках од себе помітив темну постать, що повільно, не сильно

замахуючись, але, очевидно, старанно біла сокирою об стовп, за який прикріплено сталевий трос, закричав:

— Стій! Що рубаєш?

В цей момент постать обернулася, почула й побачила трьох товаришів, що один по одному швидко наближалися до неї. Невідомий не захотів стояти, він облишив свою небезпечну справу й кинувся тікати вздовж річки.

Позаду блиснув вогонь, пролунав постріл. То вистрілив технік, наставляючи рушницю цівкою догори.

— По ньому стріляй,— закричав Андрій, що ледве встигав за техніком і бачив, як той націлювався вгору.

Втікач вибіг на залізничний насип, але, почувши ще два постріли позад себе, кинувся знову до самої річки, де кущі ховали його од стрільця. Технік стрельнув шротомими набоями. Вчора він готувався до полювання на малу птицю. Шріт у набоях був дрібний, але наладнав він його чимало.

Технік не вцілив жодного разу втікача лише тому, що стріляв угору. Незважаючи на Андрієві поради, він не наважився стріляти просто, бо попереду нього біг Михайло. Тепер, коли втікач кинувся у невисокі кущі, що росли на вузькій смузі між берегом та залізницею, Михайло зупинився, давши змогу технікові вирівнятися з ним.

«Ех,— подумав Силантьєв у той момент, коли Михайло вже не був на заваді,— солі б учора замість шроту насипав». Зараз його рушниця для такої великої звірини, як людина, нічим серйозним не загрожувала.

Спочатку гонити Михайло кинув кілька грізних вигуків на адресу втікача. Його підтримав Андрій і три постріли Силантьєва. Тепер усі мовчали. Швидко на ходу технік заряджав рушницю новими набоями.

Бігли, засапавшись, але ні ентузіазм гонити, ні енергія втікача не зменшувались.

Кущі заважали бігти всім чотирьом. Праворуч річка, ліворуч, за залізничним насипом, прямовисні обриви гори не дозволяли втікачеві зникнути в тайзі. Перевага була на боці погоні.

Андрій і Михайло «гнали звіра», як в думках називав втікача Силантьєв, через кущі, а технік, вискочивши на насип з рушницею в руках, оббігав його. Він хотів перетяти шляхи злочинцеві спереду. Його розрахунок був правильний. За п'ять хвилин швидкого бігу він безпереч-

но випередив свого звіра, а ще за кілька хвилин кинувся до берега в кущі і повернувся назад, назустріч невідомому ворогові. До річі, кущі тут були дуже рідкі, стояли розкидані, як неприбрані копички сіна, що залишилися на луці до глибокої осені.

Тепер технік повільно зробив кілька кроків і зупинився над самою річкою. Стріляти він знов не міг. Він чекав на ворога. І не встиг ще подумати, як саме зупинити його, як той виринув з-за куща. В той же момент технік наставив на нього рушницю. Але невідомий зі всією силою розмахнувся сокирою, що її не покидав під час втечі, і вибив фролівку геть з рук Силантьєва. Єдине, що останній встиг зробити, це схопити однією рукою незнайомого за барки, а другою за сокиру. Ворог був високий, худий, дужий. Це було перше враження технікове. Друге враження було почуття падіння і холоду, яким обдала його вода в Ангарі.

У річку він полетів не сам, а разом із своїм супротивником. Коли вони схопилися, під ними осунувся ґрунт, і тепер обидва руками чіплялися за берег, намагаючись встояти проти швидкої течії. Сокира, очевидно, лишилася на дні. Рушниця лежала десь на березі чи в кущах, чи в пов'ялій траві, а обидва супротивники вже не займали один одного. Технік, почувавши, що він змок до нитки, швидко ліз на берег. Невідомий спочатку хотів зробити те саме, але потім, очевидно передумавши, оддався на волю течії, що швидко зносила його вниз. Він не противився річці, а, навпаки, ще сам допомагав, б'ючи руками по воді. Він сподівався за допомогою річки втекти од гідрологів.

Правда, він виграв деякий час, поки Андрій та Михайло зупинилися біля свого товариша перевести дух і глянути, що з ним. Але обважніла одіж тягла до дна. Плисти на той бік було даремно, недопливши середини, він мусив потонути. Треба було вибиратися на берег.

А тимчасом Михайло й Андрій, залишивши техніка, бігли далі.

Хоч невідомий зник на короткий час з поля їхнього зору, але хлюпіт у річці виказував його. Хлюпіт свідчив про коротку відстань од злочинця.

Андрій і Михайло вже не бігли, а йшли швидкою ходою. Вони знали, що хоч течія річки була й дуже швидка, проте одягнена людина далеко не запливе.

Коли хлюпів стих, це свідчило, що ворог примушений вибиратися на берег.

— Ану, наддай! — звернувся Андрій до Михайла, сам швидше перебираючи ногами.

— Бігти вже не можу, — відповідав Михайло. — Все одно він од нас не втече.

— Там падь невелика. Може заховатися...

Та невідомий уже вибився з сил. Йому лишилося одне: нерухомо лежати, може пробіжать у темряві, не помітять.

Сталося не так: Михайло пробіг, а Андрій перечепився через невідомого й гупнув поруч.

Людина, що за неї зачепився Андрій, хотіла скочити на ноги. Але їй вдалося підвестися лише на коліна. Андрій обняв невідомого своїми могутніми руками.

— Куди? — гримнув він і злавав його на землю.

Невідомий був мокрий і борюкатися з ним було неприємно, але Андрій навалився на нього всім своїм кремезним, важким тулубом. Ворог був не з слабких, в цьому вже переконався технік Силантьєв. Та проти Андрія невідомому, що стомився плавбою, боротися було годі.

Правда, злочинець втихомирився цілком лише тоді, коли на допомогу Андрієві повернувся Михайло. Коли він почув на собі чотири міцні руки, то одразу втих. Наче хтось його заспокоїв. Андрій піднявся і став поруч Михайла.

— Вставай! — звернувся він до незнайомого. І, чуть схилившись, потягнув його за рукав.

Той слухняно підвівся, очевидно, зрозумівши, що тут можна лише коритися.

— Ходімо, — взяв Андрій його за руку.

Михайло зробив те саме з другою його рукою.

Знеможений злочинець востаннє зробив неспіливу спробу вирватись, але руки обох робітників стиснули його, наче залізними обценьками. Йому довелося залишити марну надію.

Пішли поволі. Всі троє відпочивали після швидкої гонитви.

Назустріч ішов мокрий механік. Він уже встиг вилляти воду з чобіт, викрутити онучі й одіж. Відчуваючи сильний холод, він готовий був пробігтися й бігцем, але серце ще калатало.

— Хто такий? — спитав він своїх товаришів.

— А от прийдемо до світла, то й побачимо,— відповів Андрій.

Невідомий низько схилив голову.

Михайло йшов мовчки, не випускаючи з рук злочинця, а в голові роїлися думки підозри, хто б це міг бути.

На станції з великою нетерплячкою чекали на повернення хлопців. Там чули постріли, і тепер гідролог, Антоніна Іванівна і Вова сиділи в ідальні біля столу, що на ньому горіла лампа. Федір Прохорович щохвилини виходив надвір і з ганку вдивлявся в темряву, сподіваючись побачити своїх. Антоніна Іванівна, обнявши рукою Вову, дивилася на темні шибки вікон і думала про надзвичайні події для цієї тихої пади, де звичайно кожен день мусив бути схожий на попередній і наступний. Що чекає на неї, несподівану мандрівницю, тут? Пригадувала всі ті глухі місця, де доводилось їй жити й працювати останні десять років. Вона чекала на повернення техника і робітників з нервовим напруженням.

Вова сидів тихоенько. Хтозна, які думки були в його маленькій голівці. Він не забув зауважити матері:

— Мамо, а ти не вірила мені, що бандити в вікно зазирали, коли ти спала.

— А скільки їх було, Вово?

— Багато, мамо. Мабуть... з десяти.

Антоніна Іванівна посміхнулася, милуючись синоюю фантазією.

В цей час Федір Прохорович гукнув з сіней:

— Наші повертаються!

Антоніна Іванівна швидко вийшла до нього. За нею побіг Вова.

Перший підійшов Силантьєв. Він ішов попереду кроків на п'ятдесят.

— Федоре Прохоровичу, спіймали! Стоп, що за нього трос прикріплено, хотів рубати.

— Хто такий?

— Не знаю. Зараз побачимо.

Силантьєв увійшов на кухню. Антоніна Іванівна глянула на нього і здивовано розвела руками:

— Який він мокрий!

В цей момент на сходах загупало три пари важких ніг. Невідомого злочинця вводили до кімнати. Вова сховався за маму, коли кімната сповнилась людьми.

Біля столу перед лампою стояла висока худа людина. Одіж на ній була мокра й брудна. На голові не було шапки. Волосся скуйовджене. Обличчя замазане грязюкою, розбита до крові щока і подряпане чоло. Це був невідомий, що хотів зрубати стовпа.

Антоніна Іванівна глянула на нього уважно і тихо проговорила:

— Арапніков.

Тепер усі його пізнали.

* * *

Другий день був сонячний, хоч подерті, як лахміття, хмарки часто пливли над паддю й рікою. Оголені берізки серед сосен та модрин, здавалося, з останньою надією ловили слабеньке сонячне проміння своїми останніми жовтенькими листками, що їх ще не встиг зірвати вітер.

Вова, дбайливо одягнений у пальто, застебнуте на всі гудзики, в шапці, взутий у чобітки, по обіді вийшов гуляти на ганок.

Мама наказала не бігати на рейки, бо може поїзд зарізати.

Вові весело. Він мружить очі на сонце і пригадує події минулої ночі. Сонячного дня він може фантазувати не гірше, ніж уночі, коли несподівано прокидається. Але мрії перебиває свисток паровоза. Поїзда ще не видно, але рейки вже гудуть і дають знати, що за хвилину він покажеться з-за рогу сопки.

Паровоз вибіг впевнено і сміливо, поблискуючи металевою поверхнею. За ним застукотіла довга низка вантажних вагонів.

Вова непорушно стежив за вагонами й прозорами, що з'являлися й зникали між ними.

— Вово!

Вова зірвав з голови шапку й радісно замахав. На гальмовій площадці вагона стояли Андрій, Силантьєв та залізничний агент ДПУ. Вони супроводили з Подорвіхи до Іркутська Арапнікова.

Поїзд зник. Вова подивився ще хвилинку на дим, що розтопився в повітрі над річкою, і, повернувши назад, побіг до мами розповідати про дядю Андрія та свої нові фантазії.

ОЛЕКСА ЯРЕМЧУК З ТОВАРИШАМИ

(Лист з авіазаводу)

— Льонька! — сказав я Яремчукові, — хочу писати з тебе портрет для газети.

Льонька показав два золоті зуби, глянув на мене сильно і гукнув так, що з цеху до прохідної почути:

— Ка-а-атись!

Потім додав:

— Пиши, як хочеш, а я... спати хочу.

Цю ніч він не спав. З кисневої станції нікуди носа облупленого не показував.

Справа йшла про надударні темпи, і Льонька хотів їх довести.

— Слухай, — прогудів він до мене, — ти краще пиши про всю мою ударну. А головне — не забудь про нашого чудесного діда Євгена Олександровича.

Ударна — це була бригада слюсарів з ремонтного цеху, де Льонька був за бригадира. Дід, що не входив до бригади, — старий гриб, механік Кубелічек.

— Отже, нас чотири: Вася Перепелиця — бой-хлопець, Льоня Свинцицький — все віддай-мало, Митя Бочаров — рижий-опасний, я, а п'ятий — учень Слава Лихобад — ми з ним комсомольці.

* * *

Історія почалася 20 вересня 1931 року, коли бригада Яремчука дала слово устаткувати кисневу станцію і висунула зустрічний план.

Але перед тим був період доісторичний.

Всі знають, що таке кисень.

Це складова частина повітря й води. Ми в ньому, як риба в океані. Проте чистий кисень дуже дефіцитний матеріал на фабриках та заводах.

На авіаційному заводі, де будують літаки з крилами не пташиними, а еліптичними, системи інженера Калініна, здавна відчували брак чистого кисню для зварювання. Завод мав тисячу годин простою, бо не було кисню.

— Та це розмова на вітер. Без технічних відомостей зрозуміти не можна, що таке кисень у балонах.

Ось відповідь.

Механік Кубелічек, дід із стажем вп'ятеро більшим, ніж має авіаційний завод, зустрів знайомого механіка з кондитерської фабрики.

— Здоров!

— Здоров!

— Що нового?

— Кисневу станцію будуємо.

Це сказав Кубелічек. Сказав звичайно, наче після цигарки плюнув.

— Що ти кажеш? Бути не може! — Знайомий за підборіддя узявся. — Слухай, даєш балон кисню, а ми вам вагон макаронів.

Для компресора, машини, що як людина повітря в груди набирає, потрібно вал обточити. На авіаційному заводі власними силами цього зробити не могли. Пішли на «Серп і Молот». Голову низько схилили.

— Ні, — одрубав головний інженер «Серпа і Молота». — Ніяк не можемо. Верстати зайняті.

На обличчі вираз: не заважайте зайвою розмовою.

— А знаєте, для чого цей вал? — спитав його хитрий Кубелічек. — Для кисневої станції. Будуємо. Збудуємо, зможете в нас кисню діставати.

Чоло інженерове перетяла борозна, обличчя піднялось на градус, що зветься: увага.

Жодних заперечень механік не почув більше.

Ось що кисень.

Директор заводу розшукав устаткування станції, що колись працювала двадцять років, а тепер лежала на складі брухту і чекала на повістку до утильсировини.

Станцію привезено до Харкова в березні, коли в парку напроти заводу хлопці до ночі у м'яча били, а устаткову-

вати взяли у вересні, коли од дощу й холоду кожен у цех ховався.

Справа в тому, що ніхто не хотів ремонтувати це «барахло», як називали інженери те, що директор привіз до Харкова.

* * *

Специ вважали, що на ремонт треба вісім місяців.

Євген Олександрович взявся зробити це за три.

— Двадцятого вересня почнемо, а першого січня кінчимо. Директор заводу, людина безапеляційна, наказав скоротити цей час наполовину.

— П'ятнадцятого листопада!

Це був його термін.

Партійні та профспілкові організації після наради з механіком, директором і робітниками висунули зустрічний план: сьомого листопада.

— Кінчити монтаж до Жовтневих свят.

* * *

Коли бригаду Яремчука було призначено устаткувати кисневу станцію, він гукнув хлопців на нараду. У бригаді було сім чоловік.

Після наради Льонька поправив матроський смугастий тільник на грудях і пішов до механіка з двома пропозиціями:

— Сімох тут багато. Сім хлопців море Каспійське висушити може. Будемо працювати вп'ятьох. Це раз. І два — комсомольський зустрічний: двадцять п'яте жовтня.

— Пацан! — крикнув механік. — Я ж не комсомолец.

І схопив себе за сивого, як білгородська крейда, вуса.

— Ми вас приймаємо до себе! — відповів Яремчук, крутнувши могутньою спиною, завтовшки, як трамвайний дах. І, кашлянувши, щоб надати більшої серйозності розмові, додав:

— Я секретар цехового комсомольського осередку.

— Митя Бочаров? — питали три місяці тому, коли в їдальні чулась лайка або хтось скаржився на хуліганство.

— Бочаров? Да? — запитували в цеху, коли хтось казав, що сьогодні прогульники на роботу не вийшли.

Начальство цехове одмовилося його тримати в себе. Жодна бригада не хотіла з ним працювати.

— Ну його в болото, чорта рудого, — казали бригадири, вважаючи цього невисокого, жилявого хлопця не-поправним.

Ніхто не помічав у зіницях сірих очей Митиних вогника неспокійного, що обіцяв розгорітись ентузіазмом. Ніхто не розумів Миті. За хуліганською категорією числили.

Бригадир Яремчук не дуже балакущий, але зір мав гострий, як діамантове свердло, він зрозумів Митю і просвердлив свердловину, куди випав хуліганський вогник неспокійної натури, щоб запалати ентузіазмом та ударництвом.

Митю Яремчук забрав у свою бригаду. В штурм на кисневу станцію пішли разом.

Наступ почався двадцятого вересня.

Напередодні ввечора відбулася розмова між штурмовиками.

— Хлопці, не підкачаєм? — питався Яремчук.

— Брось, Льонька!

— Всім цехам носа втремо! — поклав резолюцію Митя і припечатав словом, міцнішим за сірчану кислоту.

Думка Васі Перепелиці була така:

— Досі всі перед нами носа задирають. А тепер — точка. Ремонтний цех виходить на перше місце.

Учень Слава стурбувався був про заробіток — чи не зменшиться?

— Побачимо, — відповів бригадир. — Головне — честь!

— Амбіції більше!

Першого ж дня в обід здивували хлопці механіка.

Обідню перерву, ні слова один одному не кажучи, скоротили на півгодини.

Боялися — не витягнуть до двадцять п'ятого жовтня.

Не сказав жодного слова Митя. Навіть вилаялись за-бував. Узяв шведський ключ і допався до гайок.

Першого дня поставили повітролов. Цей повітря нагнітатиме знадвору. Другого дня взяли до сушарні та скрубера.

Невистачало деталей. Де вони погубились, ніхто не знав. Мабуть, більшості з них зовсім на завод не привезено. Часто механік Кубелічек звертався до хлопців:

— Це штука імпортна,— показував він якусь трубку чи хитру скобку,— але ми її зробимо.

— Зробимо! — була відповідь.

Ставили фундаменти для моторів та компресорів. Це була справа не бригади, але без них не обійшлося. Слюсарі змаганням примусили мулярів узяти темпи.

Була морока з насосом.

Три дні затримав він бригаду.

Тоді Яремчук одмовився від вихідного дня та викликав на це Митю.

— Ех, ти! — зітхнув Митя, а потім крикнув у другий кут приміщення, де над лещатами схилився Перепелиця:

— Бочаров Дмитро, слюсар третього розряду, одмовляється від вихідних днів, поки станція не буде готова, і викликає слюсаря Перепелицю.

Бригада працювала без вихідних днів. Не знав їх і механік Кубелічек.

* * *

— Євгене Олександровичу, знаєте, скільки наша бригада борщу з'їла? — звернувся якимось по обіді Слава Лихобад до механіка і додав: — Без мене? Вчотирьох дві вази уперли.

— Хто їм стільки дав?

— Офіціантки од буфету до столу двічі не встигли пробігти, а борщ наче корова язиком злизала.

Механік розвів руками і, набравши повний живіт повітря, показав на нього пальцем:

— У мене один більший, ніж у вас чотирьох, але більше одної тарілки не вміщується.

— У нас, Євгене Олександровичу, ось де борщ! — зігнув Яремчук руки, показуючи, як оддулись рукави спецівки над м'язами.

— Коли так, буде вам робота.

— Слухайте,— говорив механік,— для охолодження компресора нам потрібна вода. Будемо ставити за стіною

під стелею бак. А знаєте, дияволи, скільки він важить?

І сам відразу відповів:

— Сто двадцять пудів. Подужаєте?

— Мабуть.

Механік розповів, як за планом та кресленням тут треба ставити бак. З водопроводу подаватимуть до бака воду. А відти трубами і трубками обігатиме компресор, щоб потім виллятися геть. Вода бігтиме, не зупиняючись.

— Скільки ж води на це піде? — спитав Яремчук.

Багато. Але скільки саме, механік відповісти не міг.

— Слава вирахував, що заводіві одна вода тут протягом року коштуватиме п'ять тисяч карбованців.

— Да-а-а.— протягнув Євген Олександрович і глянув на Яремчука, почувши цю цифру.

Це було багато.

Механік ходив заклопотаний.

Але другого дня на роботу він вийшов веселий.

— Льонька! Це не коштуватиме п'ять тисяч!

Такі були механікові слова.

— Старому щось приснилось,— пожартував Бочаров, примруживши око.

Ідея була проста. На заводі про всяк випадок є недоторканий запас води. Насос подаватиме відти воду в бак на кисневій станції. З бака вода піде на компресор, а звідти вона повертатиметься назад до недоторканого запасу.

* * *

Головне було — зібрати компресори. Спеціалістів у цій справі на заводі немає. Механік Кубелічек напружував свою пам'ять, пригадуючи тисячі різних випадків з свого великого досвіду. Кріпили деталь за деталлю, нарізали болти, міцно притвинчували гайки, гнули залізо для рам.

Уривками робили й іншу роботу.

Якось однієї ночі розламали широчезне вікно і вчотирьох втаскали в приміщення станції стодвадцятипудовий бак. Через вікно, бо двері були вузькі,— бак не пролазив.

Потім бак підняли до стелі і прикріпили його як «навіки».

Це був вираз Свиницького.

А тимчасом закінчували компресор. Знову вчотирьох підняли й поставили на фундамент тридцятип'ятипудовий мотор на п'ятдесят механічних сил. Натягнули брунатний волохатий пас на маховик.

Двадцять другого жовтня в перерву Яремчук водив по станції худого, як дріт, мабуть од навантажень, секретаря заводського комсомольського комітету і показував:

— Оце, Мільнер, наша робота. Великий компресор, що його рухає мотор, як міх ковальський, тільки в тисячу сильніше, потягне знадвору повітря. Зрозумів? Під сильним тиском повітря, розпечене, як вогонь, пройде очисильні баки. Зрозумів? — Це у Льоньки звичка така за кожним словом питатись: зрозумів? — Перший з них порожній, другий теж, а в третьому грати засипані різними уламками брукху й битої порцеляни та залляті каустиком. А каустик кріпкий, тіло живе за хвилину роз'їсть. Відтіля механічно чисте повітря, як вода зельтерська, перейде до холодильника. З холодильника ось у цю вежу, що схожа на височезну дерев'яну діжу. Тут одпадає кисень від азоту. Зрозумів? Азот, як сміття, викинемо геть надвір, у повітря, а кисень поженемо через газгольдер до меншого компресора, де під тиском ста п'ятдесяти атмосфер перекачаємо його в балони.

Боря Мільнер, слюсар старий, шайбу ключем натиснув, наче слова перевірів.

Двадцять третього жовтня монтаж було закінчено.

Того дня по шабашу на загальнозаводських комсомольських зборах Яремчука обрали до президії.

А кілька годин пізніше Митя Бочаров розмовляв сам на сам з Льоною Яремчуком.

— Знаєш, Льоню, станцію ми закінчили. Але вона ще не працює. Ми її мусимо пустити. Як пустимо, я того ж дня подаю заяву до комсомолу.

— Думаєш, тепер не приймуть? Ні, хочу, щоб сказали: Бочаров, це — да!

* * *

Кілька причин попсували настрої бригаді слюсарів і механікові Євгену Олександровичу.

В один з циліндрів компресора під толлок потрапила (а може хто кинув) малесенька, але тверда стружка і попсувала його.

— Ех! — так зуби стиснулись, що іншим разом побоювся б, аби не розсипались.

Кров у скронях лайкою забила. Яремчук зламав терпуга спересердя та досади, натиснувши на вальницю.

Митя пагністя до крові в долоню загнав.

— Дівчина б зрадила, не так би боліло.

Сказав, а потім кинув прокльон за прокльоном вище водонапірної вежі.

— «Ведмедем» би горе запить, заглушить! — простогнав Бочаров.

Мільнер, секретар комсомольського комітету, що дванадцятилітнім бачив, як брали Перекоп, — чув це, але промовчав.

Ніччю снились бригадирові Рамзін і Пуанкаре. Сиділи на компресорі, поганяли маховик арапником, глузували з толока, пальцями тикаючи. Ранком до гудка Митя на заводі був. І вже застав там Васю Перепелицю. Решта бригади теж на гудок не чекала.

— Що робить? — спитали механіка.

— Зваримо й обточимо. Тільки мерщій. Темп держи!

Відповідь була коротша за хвіст мишачий, але зрозуміла.

— До Жовтневих свят працюватимемо, — тихо сказав Яремчукові Свинцицький.

В останнього тільки дві гулі щелепів на щоках позначилися. На роботу накинулись, як голодні леви на м'ясо.

Але сталася друга біда. П'ятдесятисильний мотор не подужав великого компресора.

Перевірили кожну платівку і гайку. Послухали машину, як слухає лікар на медогляді новобранця, і послали за новим мотором.

За тиждень з ДЕЗ-у прибув сімдесятип'ятисильний мотор. Його привезли увечері, після того як перепустка на ранішню зміну вже була не дійсна. Другого дня по гудку на обід він уже працював.

Груди Яремчукові зітхнули вільніше. Похмуре чоло механікове розгладилось.

Залишилась дрібниця. Москва не прислала газгольдера, що без нього не можна під тиском насмоктувати кисень у балони.

До сьомого листопада газгольдер мусять одержати. Митя Бочаров чекає на газгольдер, щоб протягнути руку за комсомольським квитком.

**О П О В І Д А Н Н Я
П Р О Д А Л Е К У
П І В Н І Ч**

МОРЕМ ПЛИВ ТЮЛЕНЬ

САМОТНІЙ ТЮЛЕНЬ

З-за морського обрію краєчком виглянуло сонце. Бризнуло промінням по вершечках хвиль. Заграли бризки на морі, темна товща води зазеленіла, як пляшкове скло. Морем плив тюлень. Чорна опецькувата голова бовваніла між хвилями. Тюлень вітав ранішнє сонце. Він повернувся до нього мордою. Оченята маленькі безтривожно глянули на велике сонце. Вода була холодна. Але товстошкурому тюленеві було байдуже.

Часом він пірнав головою під воду. Потім показувався знов. Віддувався, випускав повітря з грудей, бризкаючи краплинами, що попали в ніс.

Тюленеві хотілося їсти.

Короткою лапою-плавцем він ляснув себе по череві. Примружив очі на сонце. Потім крутнув головою і пірнув. Тепер очі розплющив. Він шукав під водою поживи.

Повз нього швиденько проплили сріблясті рибки. Це була корюшка.

Тюлень розтулив рота і кинувся за корюшкою. Але меткі рибки, крутнувши хвостиками, заметушились і кинулись урозтіч.

— Тікаймо,— блимнули вони одна одній червонястими оченятами.

Швидко плив тюлень під водою. Він працював хвостом і плавцями, але корюшка була вправніша за нього. Вона, наче метелик, пурхала з-під самого тюленевого носа. Тільки великий звір розтулив пащу, щоб її схопити зубами, корюшка пірнала глибше. Тюленеві замість рибки попадала в рот солоний й гіркий морський вода.

Хоч те, що вона солоний й гіркий, йому не вадило. Але ось востаннє махнула рибка хвостиком: зникла вдалині.

Розсерджений тюлень плив далі.

Коли враз зупинився.

Назустріч тюленеві плило багато дрібних риб. Це йшов гурт молодих оселедців. Вони шукали собі пасовища.

Тюлень немовби облизався. Забув про корюшку.

Розтулив рота і почав хапати оселедців. На зубах за-тріщали поламані кісточки. Тюлень об'їдався, забиваючи собі черево оселедчиною.

ЗВІРОБОЇ ШУКАЮТЬ ТЮЛЕНІВ

З півночі війнув невеликий вітрець.

За вітром, за хвилями дрібними з півночі поплили крижини.

Спочатку здавалося, що то здалеку, з моря гуси пливуть.

Щодалі більшало гусей.

А коли ті гуси наблизилися, то виявилось, що то зовсім не гуси, а крига. Плили дедалі більші й більші крижини. То були справжні крижані поля.

Вони плвли з півночі, де море завжди вкрите кригою.

Серед крижин, що море вкривали, з'явилося судно.

Це був невеликий мотоплав. Замість парової машини на цьому судні був мотор. Мотоплав називався «Червоний стрілець».

Мотоплав кругом оточила крига. Здавалося, крига несла його разом із собою.

Здавалося, він був у крижаному полоні.

Але то лише так здавалося. Справді це судно впевнено пробиралося крізь щілини між крижин. Воно навмисне зайшло сюди. Це був звіробійний мотоплав. Він шукав тюленів на кризі. Тюлені ж бо мають звичку відпочивати на кризі величезними гуртами.

На палубі мотоплава стояло кілька людей. То були мисливці. Серед них високий з коротенькою рушницею був Павло Талалай, а маленький з довгою рушницею — Дмитро Кряк.

— Дмитре, міняймося рушницями,— пропонував Талалай Крякові.

— Ні в якому разі, Павле, я своєю вдсятеро більше тюленів застрелю, ніж ти своєю,— відповідав Кряк.

— Б'ємось об заклад, що я вчетверо більше матиму

тюленів, ніж ти. Твій заклад — твоя рушниця, мій — усе, що ти захочеш.

— А без закладу на соціалістичне змагання угоду скласти не хочеш?

— Ні, мені рушниця твоя потрібна, а не соцзмагання!

Ніяк Талалай не хотів змагатися, він звик раніше один полювати й не розумів для чого соцзмагання.

— Добре, по руках.

На палубі ляснула долоня об долоню.

— Вашої угоди не визнаю, коли ми плану не виконаємо, — сказав Талалаєві з Кряком мисливець з горбатим носом.

Він був серед мисливців за старшого.

— А який наш план? — спитав Талалай.

— Мусимо заполювати дві тисячі тюленів.

Кожен з матросів і мисливців знав: ті скарби полювання — і шкури і жир тюленів — нам дуже потрібні; жир на мастиво маємо, а на Півночі — ще й для каганців.

НА КРИЗІ

Самотній тюлень шукав, де б спочити.

Він смачно попоїв оселедців. Йому хотілось поспати та відпочити.

Його очі були майже нарівні з водою. Тюлень далеко не бачив. Йому не видно було, що з півночі наближається крига. Але він її відчув. Він знав, що крига близько. Трохи похолоднішала вода, стало зимно у повітрі, з цього взяв тюлень про кригу. Він знав, що коли попливе проти вітру, то зустріне її.

Незабаром він почув плюскання хвилі об крижину.

Короткою лапою торкнувся холодної крижини. Учепився за край і виліз на крижину. Мокрий тюлень просувався трошки вперед і почав улаштовуватися на відпочинок.

Перед тим сперся на лапи і підвів голову. На сусідній крижині побачив кількох маленьких тюленів. То були більки. Білок — це маленький тюлень, шести тижнів.

Тюлень не захотів лежати поруч пухнастої дівчори.

Він сковзнув на воду. Поплив далі між кригою.

Крижини були білі, сині та чорні від талої води і бруду. Що далі між крижин заглиблювався тюлень, то більше доводилось йому крутитися вузькими щілинами.

Часами він пірнав під кригу. Потім впливав по другий бік, легенько одсапуючися.

Скоро доплив до місця, де лежало багато старих тюленів.

Це була заліжка. Наш знайомий ліг нарізно від тюленячого гурту. Він ліг край крижаного поля. Поруч у великій прогалині ледве дріботіла вода.

Тепер тюлень спочивав.

Він заплющив очі і дрімів. Тихо сопів і з насолодою прислухався, як булькотіло у череві.

Поруч нього на кризі лежали тисячі тюленів. Майже всі вони дрімали так само. Коли раптово тюлень підвів голову. Відкілясь зверху долітав якийсь шум. Наче ревів звір, невідомий досі тюленеві. Він намагався глянути на небо, та заважала коротка шия. Сперся на свої лапи-плавці і сторожко прислухався. А над ним у височині щось грізно гуло-ревло.

«КРИЛАТИЙ РОЗВІДУВАЧ»

У височині повітряним океаном мчав літак. Він то знижувався над морем і кригами, то зривався високо вгору. Часом затримував швидкість свого льоту і кружляв, роблячи коло за колом.

Тоді він нагадував алюмінійового орла з широко розпущеними крилами.

Мотор ревів безперервними вибухами бензину. Ті вибухи сполохали нашого тюленя. Але тюлень не міг бачити ані літака, ані пілотів, що сиділи в ньому.

Пілот правив літаком «Крилатий розвідувач». Біля пілота сидів його помічник. Вони зверху уважно оглядали вкритий кригами морський простір.

Пілоти шукали на кригах тюленів.

Що вище вони підіймалися, то далі бачили. Коли здіймалися на 1 кілометр угору, то бачили обрій на 100 кілометрів навколо себе.

Але що вище здіймалися, то дрібнішими виглядали різні речі внизу. Тому часто примушені були знижуватися до криги, щоб роздивитися, чи є там що.

— Тюлені! — гукнув помічник.

Того вигуку не чути було, бо мотор гудів, наче разом десять молотарок у степу.

До стор. 145

Торкнувся рукою й мотнув головою, показуючи ліворуч на криги.

Крижаний простір був засіяний якоюсь чорною комашнею. То були тюлені. З височини важко було роздивитися окремого звіра. Кожен тюлень, незважаючи на свої сто п'ятдесят кіло, виглядав наче мушка. Пілот упевнено натиснув одну з ручок, і літак, повільно плывучи в повітрі, закружляв над тюленими.

Пілот із захопленням дивився вниз. Ще ніколи не доводилось йому бачити стільки тюленів.

Тут їх були тисячі.

Його помічник одягнув радіонаушники. Потім схилювався над радіоапаратом.

Апарат зацакав, передаючи далеко в простір: «ОВ5, ОВ5, ОВ5, всім радянським мотоплавам, «Крилатий розвідувач» знайшов лежбище тюленів».

Він переказував радіотелефоном мотоплавам, як підійти до тюленьчої отари.

ТЮЛЕНЬ УТИКАЄ

Мотоплав швидко наближався до тюленьчої заліжки.

Мисливці готувалися до полювання. Кращі стрільці одягали біле вбрання. У цьому вбранні вони поповзуть кригою до тюленів. Білий одяг заховає їх од звіра.

Стрільцям роздано набої.

— П'ятдесят набоїв — п'ятдесят тюленів, — сказав Крик.

— Прощайся з рушницею, бо я беру стільки ж набоїв, — посміхнувся з такими словами Талалай до свого низенького супротивника.

Тюленьча отара спала спокійно. Лише самотній тюлень не заплющував очей. Його стривожив невідомий шум. Він не знав, чим загрожує цей шум, але неспокій опанував його.

Він підліз ближче до краю крижини. На його шляху лежав маленький білок. Тюлень сердито штовхнув малого. Білок одлетів геть і жалібно писнув. Він ударився об кригу. Старий самотній тюлень важко кинувся в ополонку.

«Червоний стрілець» підійшов до крижаного поля, де спали тюлені. Мотоплав підійшов так тихо і обережно,

що жоден звір не помітив. Навіть тюлені-вартові байдуже примружували очі.

На мотоплаві було дуже тихо. Навіть машина працювала тихше, ніж звичайно.

Мисливці стояли непорушно. Високий, як вежа, Талалай перший помітив звіра.

Він витягнув руку і показав довгим пальцем:

— Ондечки!

Лише один тюлень зустрів мисливців на воді.

Це був наш знайомий самотній тюлень. Але він не подав жодного знаку своїм товаришам про небезпеку. Мисливці помітили на воді його чорну голову. Талалай націлився з своєї коротенької рушниці у тюленя. Але Кряк схопив його за руку.

— Не стрілай, не лякай звіра на кризі.

— Шкода,— відповів Талалай і легенько стукнув прикладом об палубу.

Тюлень глибоко пірнув і зник.

ЗАТРИЩАЛИ ПОСТРІЛИ

Кращі стрільці перші зійшли на кригу.

Обережно поповзли до тюленів.

Коротенькому Крякові заважала його довга рушниця. Але, крім рушниці, він узяв із собою довгого важкого ціпка. Він трохи відставав од товаришів.

Попереду всіх був Талалай. Його коротенька рушниця і півсотня набоїв видавались йому не важчі за коробку сірників. Він радів, що перший підійде до тюленів і перший перестріляє їх сотню.

Але й Кряк не тужив, хоч і відстав від інших мисливців.

До тюленів треба було підійти непомітно.

Після того як вартових постріляють, решта не втікатиме. Ніхто, крім вартових, не скаже тюленим, що в пострілах затаїлася небезпека.

Талалай підлазив до звіра на животі. Часом підпираючись ліктями, він зводив голову і вимірював на зір, чи далеко ще лізти. Часом втягав голову і завмирав.

Лежав нерухомо в своєму білому балахоні, наче уламок криги. Це було тоді, коли ворухився тюленьчий вартовий.

Кряк підвівся і глянув на тюленьчу заліжку. Велике крижане поле було всіяне чорним ластовинням. То ле-

жали тюлені. Праворуч, наче одірвавшись од всієї отари, розташувався чималий тюленьчий загін. Ніхто з мисливців не пішов туди. Кряк усміхнувся сам до себе і повернув до того загону.

Спереду тріснув постріл. Там Талалай зняв першого вартового. Тріснуло ще раз по раз. Після того затарабанили вінчестери всіх мисливців.

Почалося полювання. Тюлені переполошилися, вони хрюкали, били плавцями, переверталися, незграбні, великі, намагались врятуватися. Єдиний їхній порятунок був — опинитися знов у воді, та це було важко зробити.

Кряк, почувши постріл, швиденько підняв рушницю. Хоч вартовий тюленьчий був оддалік, він забив його з одного пострілу. Потім звівся на ноги і сміло пішов до тюленів. Рушницю почепив ремнем на плече. У руках стиснув свого ціпка і, підійшовши до тюленя, кріпко вдарив його ціпком по голові.

Тюленя забито. Так, заощаджуючи набої, він бив тюленів.

Кругом уже лежало чимало забитих звірів, коли Кряк стомився. Тоді він кинув ціпка і взявся за рушницю.

За кожним пострілом залишався непорушно лежати один з тюленів.

МИСЛИВЦІ ГОМОНЯТЬ

Другий день тріщали постріли над кригою.

Стрільці оточили тюленів з усіх боків. Біля кожного забитого звіра лежав жетон з номером стрільця, що поцілив його.

За стрільцями йшли інші мисливці — чорнові.

Чорнові рубали гострими ножами забитих тюленів і здирали з них шкури із салом. Потім ті шкури волокли на крижаний майданчик недалеко мотоплава. Над тим майданчиком тріпотів прапорець на високій тичці.

Погода стояла ясна. Був легесенький мороз. Крижане поле притрусилося сніжком. Той сніжок, наче цукор, рипів під ногами мисливців.

— Талалаєві біда,— говорив один чорновий другому,— двадцять набоїв загубив.

— А Кряк хитрий,— одказав другий, підтягуючи до купи тюленьчу шкуру,— ціпком тюленів побив більше, як із рушниці.

Тимчасом мотоплав поволі пробивався до крижаного майданчика. Капітан готувався вантажити тюленьчі шкури на палубу.

З інших сторін підійшли ще мотоплави.

На палубі давали шкурам охолонути, а потім пакували їх до трюму.

Полювання закінчилося. Стрільці перебили всіх тюленів, що не встигли повтікати.

Чорнові стягали шкури до прапорця і там підраховували, хто скільки забив тюленів.

— Капітане, всього 499,— рапортував старший мисливець.

Щоб виконати план, не вистачало ще одного звіра.

Стрільці кинулись шукати. Але нікому не пощастило. На крижаному полі тюленів більше не було.

— Моїх скільки? — гукав Талалай.

— Тридцять, Крякової рушниці ти не виграв.

— Я ж загубив двадцять набоїв,— наче виправдувався Талалай.

Коли порахували, скільки звірів забив Кряк, то вишло 119.

— П'ятдесят з рушниці, шістдесят дев'ять ціпком,— пояснив Кряк старшому мисливцеві.

— Ще б одного, і ти б виграв заклад у Талалая.

— Я виграю,— впевнено відказав коротенький Кряк. Мотоплав засвистав і рушив додому.

ОСТАННІЙ ПОСТРІЛ

Крижані поля осталися вдалині.

Самотній тюлень ліниво плив морем. Мотне плавцями, висуне голову з води і задрімає. Він не чув пострілів, бо, зачувши небезпеку, відразу вплив у чисте море.

Буль-буль — пустить бульку водяну з-під носа і поверне в другий бік.

Небезпека нібито осталася позаду.

Проте йому лише здавалося, що небезпеки більше нема.

Мотоплав ішов тим самим напрямком, яким плив тюлень. «Червоний мисливець» швидко наздоганяв звіра.

— Тюлень на морі! — гукнув один з матросів.

— Я стріляю, я стріляю,— закричали стрільці й побігли за своїми рушницями.

Але першим на палубі показався Кряк. Не націлюючись, він приклав рушницю до плеча і натиснув на собачку. Бахнув постріл, і хвиля, піднявши мертвого тюленя, перевернула його на спину догори черевом.

З мотоплава спустили човна, щоб забрати тюленя.

— П'ятисотий,— радів капітан,— план виконано цілком.

— Сто двадцятий,— казав Кряк Талалаєві,— це в чотири рази більше, ніж ти забив.

Талалай з жахливим виразом на обличчі розвів руками.

— Так що Кряк хоче з Талалаєм? — питався старший мисливець з горбатим носом.

— Щоб він склав зі мною угоду на соцзмагання.

— Ой, обійшов, ой, переміг,— застогнав жартівливо Талалай,— давайте паперу, я підписую угоду.

Коли Талалай підписався, Кряк протягнув йому свою довгу рушницю.

— Я згоден міняти своєю довжезною, вона таки заважає.

Талалай від радості схопив за руки Кряка разом із рушницею і затанцював по палубі.

Кругом сміялися мисливці і матроси.

ОПОВІДАННЯ БОЦМАНА

«СМІЛИВИЙ ЗВІРОБІЙ»

Пароплав пішов на Північ. З труби вилетів дим, за кормою завирувала вода.

Місто Архангельськ лишилось позаду. Пароплав ішов Білим морем. Так зветься це море. Але воно зовсім не білого кольору. Важкі сиві хвилі, наче налляті оловом, котились морем до самого обрію.

Пароплав називався «Сміливий звіробій».

На «Сміливого звіробію» було тридцять матросів і чечгарів, капітан та три його помічники.

Матрос Андрій Бойчук уперше плив на Північ. Раніш він плавав річним пароплавом на Дніпрі між Києвом і Дніпропетровськом. Тепер Андрій приїхав до Архангельська. На Біле море потрібні були моряки, і комсомол послав сюди Андрія.

Будівлі Архангельська вже зникли за обрієм. Хвилі розгойдували пароплав, б'ючи в його борти. Часами солоні бризки залітали на палубу.

Сонце зникло на заході, залишивши на небі червону стрічку і кілька плямок. Звечора посилювся вітер і приніс з собою холод.

— Небезпечне наше море, хлопче! — звернувся боцман до Андрія, моргнувши бровою.

Вони стояли разом на палубі, і боцман хотів трохи полякати новака. Боцман — це старший на пароплаві над матросами. Щоб бути боцманом, треба мати великий досвід і довго перед тим плавати по морю.

— Біле море не таке велике, — казав боцман, — але моряків, які добре знають його, мало є. На Білому морі дуже багато мілин, які треба обминати пароплавам. Чимало тут підводного каміння біля дрібних островів. Страшні тут тумани.

— З океаном, а океан, ти ж знаєш, то більше води, ніж землі,— по-своєму пояснив боцман,— Біле море сполучається вузькою протокою. Та протока називається Біломорським гирлом. Вузька вона, наче через неї море виливається в океан. Узимку це море вкривається величезними крижаними полями. Тоді небезпечно тут плавати пароплавам.

Боцман сів на скриню, що стояла поруч, і казав далі:

— Особливо небезпечно в гирлі, бо через нього суне багато криги з Полярного моря. Стисне крига пароплав, і лусне він, як горіх в обценьках. Полярним морем зветься частина океану, що лежить за гирлом Біломорським. То велике море, а плавати по ньому важче, ніж по Білому.

— Цікаве море,— промовив Андрій, слухаючи боцманове оповідання.

— Цікаве, кажеш? — здивовано спитав боцман.— Не боїшся?

— Ні, дядю,— підвів догори голову Андрій,— комсомольця цим не злякаєш. Ти краще розповів би мені про ваш пароплав та показав усі його закутки.

Боцманові Андрій був до вподоби. Удвох вони пішли по пароплаву. Хоч хвилі дуже розгойдували пароплав з борту на борт, обидва міцно трималися на ногах. Боцман розповідав:

— «Сміливий звіробій» улітку та восени перевозить вантажі: дошки, солону рибу, борошно, вугілля тощо. Коли ж наближається весна, а зими край, тоді беремо на борт щось із вісімдесят мисливців та рушаємо на Біле море полювати на морського звіра. Тому-то тепер, на початку зими, ми йдемо в порт Мурманськ. Дивне те місце. Там море не замерзає взимку, хоч далеко воно на півночі. Це тому, що з теплого моря вода тече до Мурманського берега.

Андрій і собі сів поруч боцмана. Старий моряк трохи посунувся, оповідаючи далі.

— Наприкінці січня або на початку лютого повернемо сюди назад у кригу разом з мисливцями. Тоді стрілятимемо тут тюленів. Вони в той час тисячами лежатимуть на пливучих крижинах.

Боцман разом з Андрієм обійшов усі приміщення і розказав про свій пароплав та його роботу.

Зійшли до машинного відділу та кочегарки. Ці відділи містяться глибоко всередині пароплава.

У шести топках під двома котлами палало розжарене вугілля. По трубах з грубого заліза йшла пара від котлів до машинного відділу і примушувала працювати машину на тисячу механічних коней. Двигун крутив дейдвудний вал, а вал обертав гвинт пароплава під кормою, що, б'ючи об воду, рухає судно.

Це все пояснили Андрієві кочегар Степан та машиніст Помпа. Степан був хлопець молодий, здоровий. Помпа був людина літня.

СОНЦЕ ЗНИКЛО

Андрія хтось потяг за ноги і геть стягнув з койки.

— Вставай!

Це його будили на вахту. На пароплавах вахтою зветься зміна на роботі. Кожен матрос двічі на добу відбуває вахту. Кожна вахта — чотири години.

О дванадцятій годині ночі заходила Андрійова вахта. Тільки-но Андрій взявся за клямку, щоб вийти з кубрика, як пароплав дуже здригнувся. Від несподіванки матрос упав на діл. Пароплав здригнувся й зупинився.

Андрій схопився на ноги і завмер прислухаючись. Було тихо. Лише пароплав, як звичайно, дрижав від посиленої роботи парової машини.

«Сміливий звіробій» наскочив на міліну. Андрій виїшов на палубу. Одразу відчув сильний холод. «Ну, мороз лютий», подумав він, поспішаючи до капітанського містка. Там уже стояв капітан і підходили штурмани та матроси. Капітан вирішив чекати до ранку.

А вранці побачили, що пароплав стоїть серед моря. За ніч море вкрилось тонким льодом. І хоч часами лід від хвилі або невеликого вітру ламався, але цупкий мороз знову кріпив його.

«Сміливий звіробій» дав сильний задній хід і сповз з мілини. Капітан наказав іти до острова Сосновець, щоб там перечекати початок зими, поки буде змога полювати в морі.

З Архангельська дістали розпорядження по радіо: стояти біля Сосновця й чекати на пароплав «Володимир Русанов». Той пароплав далеко сильніший за «Сміливий

звіробій». «Русанов» привезе мисливців, а також допоможе відремонтувати ті пошкодження, що їх дістав «Звіробій», потрапивши на міліну.

— Зимуємо в Арктиці,— сказав боцман Андрієві.— А знаєш, що таке Арктика?

— Ні.

— Так зветься країна навколо Північного полюса, де взимку ніч буває довша за двадцять чотири години. А влітку тут, навпаки, сонце понад добу не заходить. Подивись на глобус — побачиш, де це.

Чудно було Андрієві слухати такі оповідання. Але минув тиждень, і дні стали дуже короткі. Сонце покажеться над обрієм, не пройде й години, а воно вже сховалось. Минув ще тиждень, і одного дня сонце зовсім не з'явилося. Минуло два чи три дні, а сонця все не було. Над морем панувала ніч, а замість дня був світанок. Опівдні здавалось, що сонце зараз має зійти, або навпаки — тільки-но зайшло.

Це була полярна ніч.

Світанками, тобто опівдні, матроси та кочегари ходили гуляти на крижини, якими вкрилося море.

Розминали ноги.

— Що далі на північ, то довша полярна ніч, то холодніше там, то товща крига на морі,— розповідав Андрієві боцман.

— Там, в Арктиці,— казав він далі,— є багато дослідженого простору моря — островів. Чимало кораблів і дослідників намагались пробратися якнайдалі на північ. Але то важка справа. Більшість з них не спромоглись зазирнути далеко в невідомий простір. Гинули кораблі, гинули люди.

— Але були й переможці?

— Ну, а ми належимо до переможців,— сказав Андрій.

— Диви, хлопче! — мотнув головою боцман.

Однієї ночі боцман збудив Андрія. Комсомолец розплющив очі і здивувався. У кубрику було світло. Палуба й море були освітлені. Він думав — пожежа.

— Ходи подивись на полярне сяйво. Це можна побачити лише на півночі.

Вийшли на палубу.

Північна сторона ніби палала якимись мінливими вогнями. Наче якась дивна райдуга без сонця. Здавалось,

за хмарами і в хмарах були заховані кольорові електричні лампочки і сильні ліхтарі прожектора. Вогні метушилися по небу — то зникали, то знов з'являлись і захоплювали своєю красою, освітлюючи білі снігові простори на горах острова та мовчазні крижані поля на морі.

ТЮЛЕНІ

Нарешті, з'явилося сонце. Кожен день був більший від попереднього. Незабаром до острова прибув криголам «Володимир Русанов». Так названо пароплав на честь дослідника Арктики Русанова, що загинув серед криги Полярного моря.

«Русанов» передав «Звіробоеві» вісімдесят мисливців. Ці мисливці були поморяни. Так звуться селяни біломорського узбережжя. На «Звіробій» прибув цілий колгосп.

На той час у морі вже плавало чимало великих крижин, що їх нагнав вітер через біломорське гирло.

За кілька день «Сміливий звіробій» рушив у криги шукати тюленів.

— Ти ніколи не бачив тюленя? — питався боцман Андрія.

— Ні, бачив, — відповів той.

— Де?

— У музеї — опудала, а в книжці — на малюнку.

Боцман зареготав. Він розповів Андрієві про тюленів.

— Ми полюватимемо на тюленів, що звуться гренландськими. Це великий звір, хороший звір. Важить він трохи більше, ніж ми з тобою разом. Живе у воді та на крижинах. На землі він каліка, ходити не годен. Має лише дві короткі лапи спереду, придатні лише для плави. Звуться ті лапи ластами. Тримається тюлень біля крижин. Любить лежати на кризі, гріючись на сонці.

— Ледар, — усміхнувся Андрій. — Коли ж ми побачимо тюленів, боцмане?

— Скоро побачимо.

Справді, всі чекали на тюленів. Радист у свій будці прислухався, чи не повідомить який пароплав, що знайшли тюленів.

Високо на щоглі прикріпили бочку. У бочці стояв матрос, що мав найкращий зір, і в бінокль оглядав обрій. Він виглядав тюленів. Чекали на аероплан. Він мав вилетіти з Архангельська на допомогу звіробійним паро-

плавам. Льотчик швидко міг облетіти великі простори над морем, побачити тюленів і сповістити пароплав, куди треба йти на полювання.

— По лівому борту звір! — прозвучав вигук. То кричав матрос, що сидів у бочці.

— Ліворуч руль! — скомандував рульовому капітан.

«Сміливий звіробій» звернув ліворуч і почав, обережно маневруючи між крижинами, наближатись до тюленів. На палубі метушились мисливці. Кращі стрільці одягали білий одяг. Але ось пароплав зупинився. Вдалині було видно велике крижане поле, всіяне чорними крапками. То спало величезне стадо тюленів, вигріваючись на передвесняному сонці.

До тюленів обережно підкрадались стрільці в білому одязі. Вони одяглись у білі балахони, щоб бути непримітними на снігу та кризі.

— Бах! Бах! — пролунали перші постріли.

— Славний буде в нас урожай, — сказав боцман, оглядаючи тюленяче стадо.

— Це ж користь для країни яка! — вигукував він. — Шкура і трин — щось варті. З тюленячих шкур виходять міцні паски, взуття — гарне, а чемодани — зручні. Багато різних речей можна зробити з цієї шкури. А трин — це сало тюленяче. — Боцман поясняв із захопленням: — Вони дуже жирні. Півтора-два пуди сала на кожному, не менше, трин їх на воді держить. За трин цей за кордоном платять дорого золотом. Наші миловарні заводи чудове мило з цього трину роблять. Машинне масло з нього виходить найкраще, хоч хліб ним намазуй.

— Хліба з ним, правда, не пробував, — признався старий.

На крижинах тріскотіли постріли. Незабаром майже всіх тюленів забито. Тепер мисливці поспішали здіймати з тюленів шкури разом із салом. Ті шкури стягали на кризі у великі купи. До крижин підходив пароплав і забирав шкури до трюму.

Усі поспішали, бо капітан сподівався вітру. Коли до вітру не встигнуть зібрати всі шкури, то незібрані загинуть. Вітер ламає крижини та порозносить їх по морю. Майже всі матроси пішли допомагати мисливцям.

Андрій здивувався, коли боцман узяв із собою рушницю, але той відповів:

До стор. 218

— Про всяк випадок.

— Скільки того м'яса гине,— звернув кочегар увагу боцмана, показуючи на обдертих тюленів.

— Кілька мільйонів пудів даремно гине,— погодився з ним боцман.

— Невже його не можна використати?

— Мабуть, можна. Ідять же його жителі Півночі — ненці, ескімоси та чукчі. Нарешті, на добриво полям, але...

Боцман замовк і уважно оглянувся навколо, наче прислухаючись. Вони удвох, забалакавшись, зайшли далеко від пароплава.

Вдалині все посилювався якийсь свист. Легенький порив вітру лоскотнув по обличчю.

— Біжім! — гукнув боцман, показуючи на пароплав. — Починається шторм. Якщо не встигнемо, біда буде.

І обидва зірвались з місця й помчали щосили.

НА КРИЖИНІ

Пориви вітру дужчали. За п'ять хвилин боцман зрозумів, що біда прийшла швидше, ніж він сподівався. Сильний штормовий вітер здіймав крижаний пил і сніг над крижаним полем. «Звіробій» зникав наче в тумані.

— Стій! — звернувся боцман до Степана. — Не добіжимо. Треба інакше рятуватися.

Там, де вони зупинились, лежало кілька обдертих тюленів і дві шкури, що їх залишив якийсь мисливець чи матрос. Боцман наказав Степанові стягнути все докупи. Степан швидко виконав його наказ.

А тим часом знявся справжній шторм із завірюхою. Небо вкрили хмари. Пішов сніг. За десять кроків уже нічого не було видно.

Боцман утоптав сніг під тушами, що захищали їх з навітряного боку. Потім постелив одну шкуру. Разом із Степаном сів на неї, а другою накрились.

Вітер дзеленчав мерзлим снігом по крижинах. У темряві жак брав Степана. Загибеллю вив вітер з темряви. Боцман пригадав, що такими ночами сивіє волосся на його голові, і підбадьорював кочегара. Він нахилився до Степана і гукав:

— Головне — пережити нам завірюху — шторм, а там рятуватись буде легше. Головне, харчі є, — стукнув боцман долонею по тюленьчому м'ясі.

Настала ніч. Боцман і кочегар пригорнулися один до одного ближче. Так було тепліше. Мовчки слухали, як свище вітер і дзвенять та шурхотять дрібні крижини, що їх котить вітер крижаним полем.

— Ой! Що це?

Обидва скочили у різні боки. У темряві щось велике наступило на них, посковзнулось і впало.

Хто крикнув «ой», не знали. Степан думав на боцмана, боцман — на Степана. Який хоробрий був боцман, але й у нього від страху поза шкірою мурашки забігали. «Ведмідь», подумав він, підводячи ствол рушниці.

«Але ж на Білому морі ведмедів я ще не зустрічав», промайнула друга думка, і він не вистрілив.

— Що це? — голосно крикнув Степан.

— Я,— почулося з тюленьчої шкіри.

— Боцман пустив рушницю прикладом долі.

— Ну й злякав.

— Я ще дужче, мабуть, злякався,— відповів той, що лежав долі.

— Люди,— почувся ще один голос з купи, що лежала.

— Та вас скільки? — зливувався боцман.

— Двоє,— відповів перший голос.

То був голос Андрія.

Андрій приніс на спині машиніста.

Виявилось, коли почався шторм, вони побігли на пароплав, але машиніст посковзнувся і звихнув ногу. Андрій лишився з ним. Коли шторм посилювався, комсомолець, боячись замерзнути, узяв машиніста на плечі і по-маленьку пішов. Так він грівся. Несподівано натрапив на боцмана і Степана.

— Це щасливо,— сказав боцман, коли всі четверо влаштувались на тюленьчій шкірі.

Щоб дещо розважити хлопців, боцман розповів про одну подію.

— 1928 року в Полярному морі на крижаних полях гинуло кілька італійців. Двоє з них відбилися від товаришів і опинилися на маленькій пливучій крижині. На розшуки тих італійців вийшло кілька пароплавів, на допомогу пароплавам вилетіли аероплани. Італійці з крижини кілька разів бачили аероплани, але льотчики їх не побачили. В останню хвилину, коли одному з італійців уже здавалось, що прийшов край жити, один аероплан помітив їх. То був радянський аероплан. Він дав знати на

радянський криголам «Красін», і той пробився через кригу й урятував італійців...

Не встиг боцман кінчити, як від сильного вітру затріщала крига. Здавалось, вона переломилась. Усі скочили на ноги. Машиніст теж підвівся, ступаючи однією ногою, а руками тримаючись за боцмана і Андрія.

МОРЖ

Минуло кілька день. Давно стих шторм. Спогадом від завірюхи залишилися невеликі крижини уламки крижаних полів, які вітром порозносило по морю.

На одній з таких крижин перебувало четверо наших моряків. Під час шторму майже під ними вітром розламало крижане поле. Тюленяче м'ясо загинуло. Шостий день моряки голодували. Виснажені, довгі години лежали вони нерухомо на кризі. Лише час від часу підводився хтось з них і оглядав море, шукаючи очима пароплав.

Але ніде нічого не видно...

У погляді машиніста відчувався жах. Цілком байдужий до всього лежав Степан...

Зовсім інший вигляд мав Андрій. Він частіше від товаришів ставав на ноги і пильно оглядав обрій. Він не втрачав надії на порятунок.

Усіх підбадьорював боцман:

— Радійте, хлопці, що солодка вода в нас є,— показував він на велику калюжу води на крижині, яка розтавала під сонцем.— Коли б не ця вода, нам би вже давно був би каюк. Морської води пити не будеш.

Але їсти хотілось дуже, і зараз боцман, лежачи на крижині і тримаючи рукою рушницю, бідкався, чому в морі не покажеться жоден тюлень або хоч нерпа.

— Боцмане, що то пливе? — спитав Андрій, підвівшись на коліна й дивлячись у море.— Тюлень?

— Де? — Боцман скочив на ноги.

За ним почали підводитись інші. Але він ураз присів і товаришам наказав лягти. За хвилину сам ліг.

— Ні, це не тюлень. Це щось дуже велике,— прошепотів він.

Андрій бачив, що якесь велике морське страховище швидко наближалось до крижини. Усі лежали нерухомо.

Але ось страховище підпливло до крижини, підвело голсу і величезними іклами вдарило по ній.

— Анї руш! — прошепотів боцман.

Крижина нахилилась від удару, а страховище поволі вилізло на кригу. Воно нагадувало тюленя, але було завбільшки з великого бика і мало два страшних ікла, завдовжки по півметра. Маленькі очі були лихі. Боцман націлівся з своєї дубельтівки в одне око. Бахнув постріл. Страховище заревло і підвелось на двох коротких лапах, грізно наставивши ікла. Гримнув постріл з другого ствола, і страховище, бризнувши кров'ю, замерло. Його забито.

— Це морж,— пояснив Андрієві боцман,— тепер ми маємо харчі.

Велика радість охопила моряків, коли боцман своїм ножем почав рубати моржеве м'ясо.

М'ясо довелось їсти сире.

Андрій згадав, що коли людина дуже голодна, то зразу багато їсти не треба, бо можна захворіти. Сказав про це товаришам. Боцман підтримав його зауваження.

Іли помаленьку, слухаючи боцмана.

— Хотів його стріляти спочатку у воді. Але коли стріляти у воді, можна лише поранити, і тоді він втече. Або застрелиш, а він відразу випустить повітря й потоне. Думаю: почекаю. може, на крижину полізе. Так і вийшло.

— У Білому морі,— казав далі боцман, морж дуже рідкий гість. Щоб зустріти цього звіра, треба пливти на північ до островів Франца-Йосифа. Ти їх побачиш, Андрію, влітку, коли «Сміливий звіробій» подасться туди на полювання.

— А чи попадемо ми на наш «Звіробій»? — зітхнувши, промовив машиніст.

— Попадемо,— закричав Андрій,— з боцманом не загинемо.

— Дякую за довір'я,— засміявся боцман.— Нічого! Бачите, їсти є що.

— Морж — то добра штука, звір багато цінніший за тюленя. Бачте, який важкенний — мабуть, пудів шістдесят. З його шкури можна робити човни, добрі паси до машин. Морж — це купа грошей. За шкуру, трин і ікла одного моржа беруть сотні карбованців.

— Коли б нашому СРСР та побільше моржів,— висловив побажання Степан.

— Їх є досить на нашій далекій Півночі,— пояснив боцман,— тільки треба навчитись на них полювати.

Але раптом якісь дивні звуки. Моряки замовкли. То було якесь гудіння. Вони так заговорилися, що й не помітили, як над ними з'явився аероплан. Тепер усі скочили на ноги й почали махати хто чим, щоб звернути на себе увагу.

Аероплан зробив над крижиною два кола і полетів геть.

— Нас помітили! — радісно закричав Андрій.

— Правильно, Андрію. Ці два кола означають, що помітили. Тепер, товариші, можемо спокійно спати до завтрашнього дня. Тільки треба встановити чергування, щоб стежити, коли з'явиться пароплав.

Така була думка боцмана.

— Ніколи не слід зневірюватися, — підбадьорював він хлопців. — 1913 року затиснуло кригами шхуну «Анну». Ні взад, ні вперед тій шхуні, куди крига, туди й вона. Одинадцять моряків з тієї шхуни пішли пішки по кризі. Решта не зважились, лишились на шхуні. З тих, що пішли, дев'ятеро загинули від холоду, а двоє найвитриваліших і найдужчих урятувались. Ті ж, що лишились на шхуні, загинули всі. Вигривалість для моряка — головне.

МИСЛИВЦІ-ПЕРЕМОЖЦІ

Другого дня, тільки сонце з'явилося на обрії, як Андрій помітив чорну рухливу крапку на морі. То наближався пароплав. Він ішов нерівним ходом. То повертав праворуч, то ліворуч. То зупинявся, то знов ішов просто на крижину. Час від часу він гудів.

Боцман відразу пізнав «Сміливого звіробоя».

— Нас шукають, — казали моряки.

Боцман скинув з себе куртку і начепив її на рушницю, наче прапор. Тоді виліз на моржа і почав махати тим прапором та стріляти щоразу, коли пароплав гудів.

Але ось їх помітили. Пароплав перестав гудіти і пішов просто на крижину.

— Ура! — загукав Андрій, коли за кілька метрів від крижини пароплав зупинився.

Незабаром наші моряки були на палубі свого пароплава. Їх відразу-таки забрав до себе лікар. Він пильно оглянув усіх чотирьох. Вислухав їхні серця. Помацав пульс. Зміряв температуру. У найгіршому стані був машиніст. Лікар запропонував усім чотирьом лишатись на певний час у кают-госпіталі.

Але боцман відразу відмовився.

— Чого я лежатиму, коли, побачивши свій старий корабель, я відчуваю себе здоровим, як морж.

Андрій пішов за боцмановим прикладом.

У госпіталі лишилися машиніст та кочегар. Вони справді були дуже виснажені.

Матроси, кочегари й мисливці, вільні поки від роботи, обступили боцмана й Андрія. Вони розпитували про їхні пригоди. Багатьох особливо цікавила зустріч з моржем.

— Найбільший звір у північних морях,— казав боцман,— це, звичайно, кит... Він важить кілька тисяч пудів, не тварина, а цілий корабель. Але в Білому морі і близьких до нього морях китів тепер нема. Перебили їх мисливці зовсім, бо не зважали на те, скільки можна бити. Тепер кити ще є в Берінговому морі. Нам треба полювати на китів обережно, водночас боронячи їх від мисливців-хижаків. Хижаки ці — мисливці капіталістичних країн. Зате в Білому морі та в близьких до них морях є звір білуха. Це невеликий кит пудів на 100—120. Він білуватого кольору — того так і зветься. Крім білух, тут є багато нерп. Нерпа — це невеликий тюлень на два-чотири пуди. Є порода тюленів, що звуться морськими зайцями,— їх вага 18—20 пудів. Нарешті, тут стріляють разом із звіром таку рибу — касатку. Це невелика північна акула. Клята рибина дуже нахабна. Бандит, а не риба. На кита касатки гуртом нападають. Трин та шкура касатки теж мають велику цінність.

Але саме в цей час показалися крижини з тюленими, і боцман перестав оповідати. Незабаром застрікотіли постріли. За стрільцями пішли й інші мисливці і, шкодуючи куль, вбивали тюленів ціпками.

Полювання було вдале.

Другого дня трюми «Сміливого звіробоя» були повні тюленьчих шкур та трину.

Мисливці й моряки раділи й відпочивали, наче було якесь свято. По радіо дістали з «Володимира Русанова» вітання з успіхом і розпорядження йти в порт Мурманськ. Там мали розвантажитись і повертатись назад на полювання. Коли пройшли Біломорське гирло і вийшли в океан, боцман показав Андрієві невеличкі парусно-моторні шхуни між крижинами.

— То норвежці,— сказав він.— Це все дрібні хазяйки. Ми дозволяємо їм, за певною угодою, тут полювати.

Вони стежать один за одним, чи не натрапив хтось на тюленів. А той, що натрапить на тюленів, ховається від інших. Вони — хижак.

— У нас зовсім інакше: ми полюємо за певним планом. Наші пароплави сповіщають один одного про тюленів. Спільно провадять розвідку. Там, у норвежців, мисливці — найманці хазяйчика. А ми самі хазяї свого пароплава: я, матроси та кочегари, — скінчив боцман.

Пароплав вийшов в океан.

ПРИМІТКИ

ПЕРШІ ОПОВІДАННЯ

В цьому томі друкуємо чотири перші оповідання, написані Миколою Трублаїні на початку його літературної діяльності.

Біда — не біда

Написане у вересні 1930 року в м. Фастові під час перебування молодого письменника на осінніх маневрах Червоної Армії. Вперше надруковане в збірці «Тепла осінь 1930-го» (видавництво «Молодий більшовик», Київ — Харків, 1931 р.), а згодом — у збірці «Бій за переправу» (видавництво письменників «Гарт», Харків, 1932 р.).

Друкується за текстом збірки «Бій за переправу».

Бій за переправу

Написане в жовтні 1930 року в Харкові після повернення письменника з маневрів Червоної Армії. Вперше опубліковане в збірці «Тепла осінь 1930-го», а згодом у збірці «Бій за переправу».

Друкується за текстом збірки «Бій за переправу».

Падь 37-го кілометра

Написане в серпні—грудні 1931 року внаслідок поїздки письменника в Східний Сибір. Вперше опубліковане в збірці «Бій за переправу», вдруге — у збірці нарисів про Східний Сибір — «Ангара» (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса, 1933 р.).

Друкується за текстом збірки «Бій за переправу».

Олекса Яремчук з товаришами

Написане 2 листопада 1931 р. в м. Харкові, опубліковане в збірці «Бій за переправу». З цієї збірки й передруковується.

ОПОВІДАННЯ ПРО ДАЛЕКУ ПІВНІЧ

В томі вміщено всі художні твори М. Трублаїні про далеку Північ. Роботу над темою далекої Півночі письменник завершив повістю «Лахтак» — першим своїм широким художнім полотном.

У листі до головного редактора видавництва «Нацменвидав» 7 лютого 1934 року М. Трублаїні писав:

«Разом з цим листом я передаю Вам 11 своїх оповідань для дітей молодшого та середнього шкільного віку. З них 6 уже друковані (українською мовою), а саме: 1. Оповідання боцмана, 2. Морем плив тюлень, 3. Володька Рибалка, 4. Лови білого ведмедя, 5. Вовки гоняться за оленями та 6. Погонич блакитного кита.

5 оповідань в рукописах, а саме: 1. Кудlach, 2. Малий посланець, 3. Берег невідомого острова, 4. З півночі мчав ураган та 5. Крила рожевої чайки.

Тематика цих оповідань — далека Північ СРСР.

Зараз я ставлю своїм завданням опрацювати ці оповідання так, щоб знищити в них всі елементи схематизму (що особливо помічається в перших оповіданнях), перебудувати ці оповідання так, аби кожне з них, будучи закінченою річчю, в той же час служило сюжетним продовженням попереднього. Завершальним оповіданням (над яким я зараз працюю) цієї серії буде: «Хатина на кризі». (Архів письменника).

М. Трублаїні навіть мав намір об'єднати всі ці оповідання в одну повість про Північ. У 1936 році у зверненні до читачів під назвою «Від мандрівки по книжках до справжніх радянських експедицій» (воно повністю друкується в 4-му томі цього видання) М. Трублаїні радівся з читачами про те, «чи не слід об'єднати оповідання «Володька Рибалка», «Волохан», «Малий посланець», «Лови білого ведмедя», «Берег невідомого острова», «Оповідання боцмана», «Погонич блакитного кита», «Вовки гоняться за оленями», «Морем плив тюлень», «З півночі мчав ураган», «Хатина на кризі» та «Крила рожевої чайки» в одну книжку як розділи однієї повісті про далеку Північ». (Взято з книжки «Листи письменника до юних читачів», виданої бібліотекою Харківського Палацу піонерів і жовтень в 1936 році, стор. 5).

Морем плив тюлень

Вперше опубліковане окремим виданням у 1933 році (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса). Друкується за текстом цього видання.

Берег невідомого острова

Окремим виданням вийшло у 1933 році (Дитвидав, Харків — Одеса). Пізніше перевидавалось кілька разів.

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах» (видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, 1949—1950 рр.).

Лови білого ведмедя

Вийшло окремим виданням у 1933 році (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса).

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах».

Погонич блакитного кита

Вперше вийшло окремим виданням у 1933 році (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса).

Друкується за текстом другого тома «Творів в трьох томах».

Вовки гоняться за оленями

Окремим виданням вийшло в 1933 році (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса). В 1936 р. вдруге надруковане в збірці «Вовки гоняться за оленями» (Дитвидав, Харків — Одеса), до якої увійшли також «Волохан», «Малий посланець», «Володька Велетень і капітан Крихітка».

Друкується за текстом другого тома «Творів в трьох томах».

Оповідання боцмана

Вперше окремим виданням вийшло в 1933 році (вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса).

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах».

Володька Рибалка

Перше оповідання Трублаїні про Арктику. Окремим виданням вийшло в 1933 році («Володька Рибалка», вид. «Молодий більшовик», Харків — Одеса). В тому ж році вийшло російською мовою («Володька — рыболов», вид. «Молодий більшовик»). У 1936 році вміщене в збірці оповідань М. Трублаїні «Вовки гоняться за оленями» під назвою «Володька Велетень і капітан Крихітка».

Друкується за текстом першого видання.

З півночі мчав ураган

Вперше окремим виданням вийшло в 1934 році (Дитвидав, Харків — Одеса). На 21 сторінці одного примірника цього видання, що зберігається в бібліотеці письменника, М. Трублаїні власною рукою так розшифрував останню радіограму № 5: «Говорить Морський кінь порту Архангельськ ваш наказ одержав йде в море на рибну ловлю в заміну Рожевій чайці капітан Крихітка».

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах».

Хатина на кризі

Окремим виданням вийшло в 1934 році (Дитвидав, Харків — Одеса). Перевидавалось багато разів.

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах».

Волохан

Написано в 1933 році. Окремим виданням вийшло в 1934 р. (Дитвидав, Харків — Одеса 1934).

В рукописі називалося «Кудлач». Цей рукопис М. Трублаїні читав учням кількох шкіл м. Харкова, і слухачі зробили йому такі зауваження:

«В рукописі «Кудlach» зміст, сюжет, ідея і взагалі оповідання мені дуже подобається. Добре змальовані пригоди чукчів, але тут є недоліки. Наприклад: недостатньо змальований шлях тундри. Рукопис «Кудlach» треба перевести в безліч книжок і, на мою думку, добре було б, коли на обложці намалювати братів Умка та Тико з собаками». Трублаїні скористався зауваженнями слухачів при підготовці оповідання до видання під новою назвою «Волохан».

Публікувалося в ряді збірок письменника та багато разів виходило окремим виданням.

Друкується за текстом другого тома «Творів в трьох томах».

Малий посланець

Написане в 1933 році. Рукопис цього оповідання М. Трублаїні читав учням шкіл та відвідувачам бібліотеки юного читача м. Харкова. Діти зробили ряд зауважень, якими скористувався письменник при підготовці оповідання до друку.

Окремим виданням вийшло в 1934 р., а в 1935 р. видане в перекладі на польську мову.

Друкується за текстом другого тома «Творів в трьох томах».

Крила рожевої чайки

Написане в 1934 році і в тому ж році вийшло окремим виданням (Дитвидав, Харків — Одеса). На підtitульній сторінці примірника цього видання, що зберігається в бібліотеці письменника, М. Трублаїні зробив власною рукою такий напис: «Моїй любій безим'яній (псевдонім — Наталка¹) дочці, маленькій злочинниці, що чотири місяці не прописується в міліції і байдуже на то сміється та руками бовтає. 20. VIII 1934 р. Тато».

Оповідання сподобалось малим читачам. От що, наприклад, писав про нього учень п'ятого класу однієї з київських шкіл:

«Тов. Трублаїні!

Книжки, які ви присвятили північним країнам, мені дуже сподобались, а з них більш всього «Крила рожевої чайки». Цей твір справив на мене велике враження...» (Взято з книжки «Дамо дітям книжку, що кличе до боротьби і перемоги»).

Друкується за текстом другого тома «Творів в трьох томах».

«ЛАХТАК»

Перша пригодницька повість М. Трублаїні, якою молодий письменник завершив роботу над темою про дослідження Арктики і загалом про далеку Північ. Написана в 1934 році. Вперше друком вийшла окремим виданням в 1935 році (Дитвидав, Харків — Одеса). В 1936 році вийшло друге, а в 1937 — третє видання.

В 1936 році вийшла в перекладі на російську мову (Дитвидав, Харків — Одеса). На примірнику цього видання, який зберігається в бібліотеці письменника, М. Трублаїні власноручно написав: «Ніні Володимирівні Кочиній на пам'ять про арктичні бар'єри на спільному життєвому шляху. Микола». Публікувалася в різних збірках М. Трублаїні та мала кілька окремих видань.

Друкується за текстом першого тома «Творів в трьох томах».

¹ Донька письменника — народилася 1934 року.

ЗМІСТ

<i>М. Сиротюк. Микола Петрович Трублаїні</i>	5
--	----------

Перші оповідання

Біда—не біда	41
Бій за переправу	56
Падь 37-го кілометра	80
Олекса Яремчук з товаришами	131

Оповідання про далеку Північ

Морем плив тюлень	141
Берег невідомого острова	150
Лови білого ведмедя	165
Погонич блакитного кита	178
Вовки гоняться за оленями	191
Оповідання боцмана	203
Володька Рибалка	216
З півночі мчав ураган	223
Хати́на на кризі́	235
Волохан	272
Малий посланець	281
Крила рожевої чайки	287

«Ляхтак»

повість

Частина перша. Німий пароплав	303
Частина друга. Острів Місячної Ночі	353
Частина третя. Ельгар	402
Частина четверта. Поразка старого браконьєра	449
Примітки	505

Редактор І. С о б о л ь
Художній редактор І. М а н е ц ь
Технічний редактор Г. Я ц е н к о
Коректор В. Т і м у к і н а

Трубляни Николай Петрович. Сочинения. Том первый.
(На украинском языке)

Здано на виробництво 24/XII 1955 р. Підписано до друку 21/IV 1955 р. Формат 84×108/32. Фіз. друк. арк. 16, умов. друк. арк. 26,2. Обл.-вид. арк. 28+16 вкл. Тираж 15 000. БФ 04496. Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Ворошилова, № 3. Зам. № 14. Ціна 12 крб.

Книжково-журнальна фабрика Голоовидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.